

Lőrincz Csaba, a béke embere

Kölcsönkaptam egy könyvet 2008 kora tavaszán Lőrincz Csabától, s mire visszaadhattam volna neki, meghalt. *A valódi világ* című filozófiai traktátus ez a könyv, írta Székely János, a múlt század legjelentékenyebb erdélyi költője, dráma- és prózáírója. A borítón halotti maszk, amelyet Székely Jánosról a fia készített.

Az ötödik fejezet címe: *A demokrácia esélyei*, melynek negyedik értekezése *A nacionalizmusról (Egy ideológia működése)* címet viseli. Bárhol lapozzunk is bele, arról olvasunk, aminek Csaba az egész életét nekiszánta: nemzet, nemzetpolitika, demokrácia, legitimitás, legalitás: „A nemzetnek nem feltétele sem a területi, sem a gazdasági egység, sem a szuverén állam. Ne volna nemzet a litván, az örmény, ne lett volna nemzet a cseh, a magyar, csak mert valamely birodalom bekebelezte? Nem volt nemzet az olasz a Risorgimento előtt is? Dante nem olasz (nemzeti) költő? A modern német nemzetet nem nyelvi egysége, nem Luther bibliafordítása (hanem például Bismarck) formálta meg? A kanadai francia közösség nem francia? Az erdélyi német nem német? Megszűnt volna nemzetnek lenni a lengyel, valahányszor felosztották Lengyelországot? Ne hamisítsunk, kérem, ne hamisítsunk!”

Az íróktól azonban Csabát megkülönbözteti, hogy elméleti feltevéseit lebontotta közigazgatási feladatokra. Valamint volt egy nagyon szerencsés korszaka, amikor meg is valósíthatta ezeket. A lehetőségekből kihozta az elérhető legtöbbet, számon tartva a keresztülvihető határain túl kigyózó métereket is. Gyakorlati munkája közben pedig nem homályosult el gondolati tisztasága.

Hat beszélgetésben követtem végig az életútját: az édesanyjával, a testvérével, a feleséggel, baráttal, aki álházassággal áthozta Erdélyből, s három munkatársával, akik a barátai is voltak.

A legrövidebb a feleséggel, baráttal folytatott beszélgetés. Az arányosság miatt vele ezért most foglalkozunk hosszabban! Dr. Frankl Klárának hívják, gyerekkorunk egy korszakában egymás közelében laktunk Szegeden, de akkor nem ismertük egymást. Sepsiszentgyörgyre, Csaba temetésére menet ismerkedtünk meg. Azután már az interjú miatt találkoztunk legközelebb. Mielőtt bekapcsoltam a kismagnót, beszélgetünk. Klári egy idő múlva elmondta, hogy az édesanyja katolikus volt, az édesapja pedig az a Frankl József gyógyszerész, aki rajta van az 1945-ben Dachauban készített, a foglyok hazatérését szervező magyar fogolybizottság egy részét ábrázoló híres fényképen: „Apai ágon holokausztgyerekek vagyok.”

A hazatérést szervező dachau magyar fogolybizottság egy része. Balról jobbra, ülnek: dr. Hirsch G. gazdálkodó; Benkő István katolikus pap; Eglis István katolikus pap; dr. Borsa Mihály jogász, kisgazdapárti politikus; állnak: Földeák László hentes; Szegő Sándor textil-munkás; Pécsi János vasmunkás; dr. Horváth László orvos; Frankl József gyógyszerész; Gergely Miklós ipari tanuló. Hiányzik a képről például a magyar fogolybizottság elnöke, a legitimista őrgyőr Pallavicini György (Tiszadob, 1912. július 11.), aki a német megszállás után az illegális Magyar Front egyik vezetője volt, és a kiugrási kísérlet után hurcolták el; 1946. május 6-án az Államvédelmi Hatóság elrabolta, augusztus 26-án átadták a szovjet MVD-nek. A gulagon halt meg tbc-ben, a Juzsnaja erdőirtő lágerben, 1948. május 27-én.

Legyünk hívek Csaba szelleméhez, s mondjuk el, Klári nem akarta, hogy ez bekerüljön az interjúba, „mert nem Csaba története”. Azonban a többi beszélgetésben megmutatkozik a megszólalók háttére. Úgy helyes, ha Klári esetében is így történik ez.

Álljon itt Frankl József életrajza, ahogyan az iratok és leánya emlékei megőrizték: Szegeden született 1902. július 7-én, s ott is halt meg 1994. június 1-jén. 1940. február 1-től május 1-ig katonaként szolgált, talán Szegeden. 1942. április elejétől 1942. december 29-ig Ukrajnában volt munkaszolgálatos, századának száma: 105/3. A század a 13. könnyű hadosztályhoz tartozott, a nagykőrösi hadkiegészítő parancsnoksághoz. Frankl József egyik barátjának emlékezete szerint ez volt az első századok egyike, amely harcoló alakulatokhoz ment ki. Átlag napi ötven kilométert gyalogoltak. Nyár is volt közben, sokan eldobálták a takarókat, meleg holmikát, amire télen nagy szükségük lett volna... „Aknakereső volt a Papám, mert vékony, jómozgású, ügyes kezű ember volt – írta Klári. – És bátor is,

azt hiszem. Arra emlékszem, mert a Papám elmondta, hogy százból négyen jöttek haza, a többiek elpusztultak. Úgy emlékszem, arról beszélt, hogy lapos aknákat keresett, hason csúsztatva, centiről centire araszolgatva... Idegtépő lehetett, ezt én mondom, nem ő. Amikor hazajött, nagy hó volt, az udvaron vetkőzött le, és elégették a ruháját, mert tele volt tetűvel. Ezután Szentgotthárdra küldték munkaszolgálatosnak, ahol gyógyszerészként dolgozott. Onnan deportálták a feleségével és a kislányával együtt 1944. július 7-én, de a papírok szerint 1944. június 29-én tartóztatták le őket, valószínűleg ettől kezdve voltak gettóban, ezt nem tudom pontosan. Szentgotthárdon a menetben a kislánya nagyon szomjas volt, valahol vizet látott, váratlanul kirántotta a kezét az apjából, hogy igyon. A tömeg elsodorta, és soha többé nem látták. Apukám Auschwitzból 1944. július 11-én Dachaub került 78 812 számmal, amit nem tetováltak a karjára. Kaufering-Dachau is szerepel a papírokon... Egyszer meg akart halni, odakúszt a drótkerítéshez, úgy tudták, hogy áram van benne. Mindenre elszántan megfogta, de akkor nem volt benne áram. Egy alkalommal megkérte valaki, aki már nagyon beteg és gyenge volt, hogy menjen dolgozni helyette. A Papám vállalta, s mire visszajött a munkából, szét volt löve a barakk, amelyben lakott... Ott szabadult fel Dachauban, 1945. április 29-én, de talán csak június 29-én tudott hazaindulni, Jugoszlávián keresztül. Elveszítette a szüleit, a feleségét és a kislányát.”

Lőrincz Csaba a béke embere volt.

A szó tartalmában a megbékélés is benne van. De nem erre gondoltam. Hanem arra, hogy *békében* nincsenek győztesek és legyőzöttek. Egyenlő feltételek járnak a „bátor és körültekintő” tárgyalásokhoz, hazugságok és eltagadások nélkül, büntudat nélkül; szabadon.

Örmező, 2010. április 27.

Z. M.

„ÉLT BENNE A GONDOLAT,
HOGY HA MAGYARORSZÁGON
BEVÉGZI A DOLGÁT,
HAZAJÖN.”

Lőrincz Béláné Keresztes Mária

Zelei Miklós: – *Sepsiszentgyörgyön vagyunk, Lőrincz Csaba édesanyjával, Lőrincz Béláné Keresztes Máriával beszélgetünk a család történetéről. Jelen van Lőrincz Csaba öccse, Tibor és Borsi-Kálmán Béla is. Anyai ágon hová valósiak a nagyszülők?*

Lőrincz Béláné: – Az édesanyám nagyszülei nagybaconiak voltak, ott születtek, ott éltek. Az édesanyám nagyanyjának a testvére, Borbély Éfraim a tizennégyes háború alkalmával kivándorolt Amerikába, ott is maradt. Később csak egy lánya ment utána, Valéria, aki hazalátogatott annak idején, és segítette is az itthon maradt testvéreket. A kivándorlásuk időpontja nem tisztázott. Sokan mentek el Nagybaconból a háborút követően is. Borbély Éfraim Amerikában valószínűleg nem alapított új családot, csak a lánya, Valéria. Borbély Éfraim többi gyereke, Ilona, Sándor, Ferenc, József és Lujza, valamint a felesége, akit Idának hívtak, úgy emlékszem, de ebben nem vagyok biztos, itthon maradt. Az ősi nagybaconi ház azonban üres, mind elhaltak, illetve a leszármazottak elköltöztek, Amerikába talán nem, hanem ide, a környező falvakba. Éfraim testvérenek, Marcellának a dédunokája, és ennek édesanyja, Dalma van még Amerikában. Hogy tud-e egymásról ez a kinti rokonság, azt nem tudjuk. Valószínűleg igen. A nagymamámék hárman voltak testvérek, két lány, egy fiú. Nagymamám, Borbély Julianna férjhez ment Bartha Sámuelhez, aki fiatalon meghalt. Tőle maradt három gyermeke, aztán újra férjhez ment, ami érdekes, egy ugyancsak Bartha Sámuel nevű fiatalemberhez, aki a katonaságot kiszolgált, és kitüntetései is vannak. Előkerült a katonai kiképzési füzete, Csaba kutatta fel.

Lőrincz Tibor: – A hozzá tartozó oklevél is megvan, amely azt tanúsítja, hogy a kiképzést sikeresen befejezte: „Bartha Sámuelnek, császári és kirá-

lyi tizedesnek, született Nagybaconban. Gyakorló lövészként hatvanegy találati százalékot ért el, lövésszé kineveztetett, és a lövészi kitüntetés viselésére jogosult. Nagyszeben, 1909.”*

Z. M.: – *Ő élve jött vissza az első világháborúból?*

L. Bné: – Igen, visszajött. Csak azt nem tudom, hogy a nagymamámmal azután esküdtek-e meg? Valószínű, hogy azután, erre már nem tudok választ adni. Ettől a Bartha Sámuelről is három gyermek született, édesanyám, Bartha Lujza, és még két testvére. Úgyhogy hatan voltak testvérek összesen. De nem tartott sokáig a házasesetük, a három gyermekük születése után elég hamar elváltak. Mert a nagyatám arrogáns katonaember volt, a nagymámám meg törekeny, finom lelkű asszony, nem tudtak együtt élni. Nagy volt a gazdaság, nem tudtak egyezni. A gyerekek árván maradtak, ami elég szomorú sorsra juttatta őket, mert aztán el kellett hogy menjenek ide-oda dolgozni, Brassóba például.

Z. M.: – *A nagybaconi házban éltek?*

L. Bné: – Igen, igen. De nem tudták, gyermekek voltak, a birtokot se kezelni. Úgyhogy a kisebb gyermekek elmentek. Az egyik ment Brassóba a bátyjához, a nagyobb bátyjához, a féltestvéréhez. A másik, Vilmos bácsi ment mézárosnak Predeálra, ott élt, ott is nősült meg. Gizus meg Magyarországra ment ki, a másik testvére nyomában. A három testvér háromféle szóródott. A nagyobb testvérek közül az egyik Kisbaconba ment férjhez, Benedek Elek családjából származó férje volt. Rokonsága volt Elek apóval. A másik testvér pedig szintén kiment Magyarországra, ő ott is halt meg a háború alatt. Úgy tudjuk, hogy az utcáról fogták el, mikor a zsidóüldözés is volt. Elfogták az utcán, elvitték, és többet semmit se lehet tudni róla. Hogy mi lett vele? Kivégezték? Semmit se tudunk. Gizus, a kisebb testvér most halt meg öt éve, ő ott élt Pesten, de nem ment férjhez. Üzletben dolgozott. A Kerepesi temetőben temették el, megvan a síremléke is. Jártunk ott többször is, látogattuk a sírt. Róluk ennyit tudok mondani. Édesanyám pedig férjhez ment Keresztes Árpádhoz, az édesapámhoz. Úgy került haza aztán Brassóból, és ők ott is éltek Nagybaconban.

* A dokumentumokat Szakály Sándor jegyzetével lásd kötetünkben: 676–680. p. (A szerkesztők megjegyzése.)

Z. M.: – *Keresztes Árpádné Bartha Lujza?*

L. Bné: – Igen.

Z. M.: – *Mivel foglalkoztak?*

L. Bné: – Édesapám kerekemester volt, szekér- és kerékgyártó. Falusi viszonylatban akkor az nagy dolognak számított, és állandó munka volt. Nagyon jól dolgozott. Az egész faluban hárman voltak kerekések, s mind a háromnak rengeteg volt a munkája. A falu mezőgazdasággal foglalkozott, és ez jól menő mesterségnek számított. Az édesanyám háztartást vezetett, és nagyon sokat dolgozott a földeken. Pótolta édesapámnak is a munkáját. De amikor nagyobb tennivalók következtek, édesapám is otthagya a műhelyt, és a mezőn dolgozott. Mikor nagyobb lettem, akkor már én is azt csináltam. Belenőttem a mezei munkába. Nagyon ki is használtak, mert muszáj volt. Nem volt más segítség, egyedüli gyermek lévén, én voltam minden támaszuk. Van ugyan egy öcsém, Árpád, de ő huszonkét évvel fiatalabb nálam. Azokban az időkben az egyetlen gyermekük voltam.

Z. M.: – *A műhelyben is kellett segíteni?*

L. Bné: – Rengeteg szerszámja volt édesapámnak, és engemet is befogott nagyon sokszor. Volt egy kézzelhajtós szalagfűrész, s amikor vágta a kerékhez a körszeleteket, a fát oda kellett tartani a fűrész elé, s közben hajtani is a fűrész. Édesanyám beteges volt, epebetegsége volt, ő nem tudta. Odaálltam én, amíg tudtam, hajtottam, de nem bírtam sokáig, nagyon fárasztó volt. S akkor édesapám azt mondta, na, fiam, nem baj, gyere! Tartsd rá a fát te, és én hajtom! Szépen odaállított engem, én tartottam, ő hajtotta, s így fűrészeltünk. A hajamat mindig lekötötte, de a szalagfűrésznek is volt védőborítója. Ezért szeretek ma is fűrni-faragni, fűrészeltetni, mindent szívesen csinállok, mert a műhelyben nagyon sokat tevékenykedtem mint gyermek.

Z. M.: – *A fém alkatrészeket honnan szerezték be?*

L. Bné: – Amikor elkészült a szekér, vitték a kovácsmesterhez, s ő rendezte rá a vasakat. Édesapám ilyesmivel nem foglalkozott. Nagyon szépen dolgozott, nagyon pontos munkát végzett, pontos, alapos ember volt.

Z. M.: – *Még mit kellett segíteni?*

L. Bné: – Édesanyám reggel az ebédet úgy nagyjából előkészítette, s én megfőztem. Sokszor még kicsiként.

Z. M.: – *Reggel hánytól?*

L. Bné: – Reggel ötkor kelés volt. Ők elvégezték a háztartást, kicsapták a teheneket. A majorságot én rendeztem. Megfőztem az ebédet, vittem utánuk a mezőre, és maradtam én is, dolgoztam velük, amit gyermekként tudtam. Aztán ahogy nagyobb lettem, többet. Amikor kezdett esteledni, én jöttem haza elsőnek, elláttam az állatokat, a majorságot, és vártam őket, hogy jönnék. Volt, amikor vacsorát készítettem.

Z. M.: – *Meleg vacsorát?*

L. Bné: – Meleget, mert délben csak leves volt az ebéd, estére egy kiadósabb fogás. Ez volt az én feladatomban.

Z. M.: – *És közben iskola?*

L. Bné: – Ez a nyári vakációban folyt így. Télen iskolába jártam, onnan én nem hiányoztam soha. Az iskola, nekem az jól ment. Jó tanítóim voltak, szerettek, én is szerettem őket. Sokat, nagyon sokat szerepeltem, bevontak a kultúr munkába, nagyon sokat szavaltam, az ottani falusi nép úgy emlékszik vissza rám, hogy a versmondó Mariska. Mert én otthon Mariska vagyok, engem csak úgy ismernek. Itt Szentgyörgyön nem. Ha azt kérdik, hogy Mariska hol lakik, azt se tudják, ki az.

Z. M.: – *Az édesapja a második világháborúban katonáskodott?*

L. Bné: – Azt átéltek, a világháborút! Igen. Édesapám elvitték katonának.

Z. M.: – *Melyik hadseregbe?*

L. Bné: – A székely határőrségben szolgált. Amikor jöttek az oroszok, akkor elvitték őket, fel valahová Csíkba. Nem tudom, melyik faluba. Ott fogták el őt, orosz fogságba esett.

L. T.: – Ez 1944-ben történt.

L. Bné: – Gyergyóból Brassóba kísérték őket, ott vagonírozták be a foglyokat. Édesapám valahogy üzenetet tudott adni édesanyámnak, hogy menjen, találkozzanak. El is ment édesanyám Brassóba, meglátta, ahogy édesapámat kísérték a sorban, mezítláb.

Z. M.: – *Román őrség volt?*

L. Bné: – Vagy orosz... Nem tudom pontosan. De azt hiszem, oroszok voltak, akik kísérték. És akkor édesanyám futott egy brassói cipézmester távoli rokonunkhoz, akitől gyorsan egy cipőt rendezett édesapámnak, és még át is tudta adni. Be tudta adni a sorba. Hogy hogyan, nem tudom. Azt mondta, nagyon nehéz volt, de beadta. Édesapámat pedig elvitték Magnyitogorszkba. De kijátszotta őket! Szikár, sovány ember volt, de annyira, hogy még az orosz öröknek is feltűnt, s kérdezték, hogy mi van vele. Mondta, hogy átment a szekér a gyomrán. Rögtön betették az okába, így mondta nekünk, az okába.

Z. M.: – *Oszlablennij kontyigent, legyengült állomány...*

L. Bné: – Ennek köszönhetően egy évet volt csak fogságban és megmenekült. Beteg volt, hazaengedték.

Z. M.: – *Magyar katonaként esett fogságba. Korábban volt román katona is?*

L. Bné: – Igen.

L. T.: – Román katona a húszas években volt.

Z. M.: – *A háborút itthon hogyan élték át?*

L. Bné: – A pincében húzódtunk meg, s ahogy közeledett a front, menekíteni akartak minket. Mindenki menjen! És a nagymamám, az apai ági nagymamám, akivel együtt laktunk, azt mondta, hogy fiaim, én nem megyek sehová. Én itt maradok. Ti, ha akartok, menjetek, én nem. Így mi se mentünk, hanem kivonultunk, amíg nagyon zűrzavaros volt a helyzet, egy juhakolba. Elég messzire. Miklós bácsinak a juhakolában voltunk. Ott

töltöttünk egy pár napot, de csak hazajöttünk, s lehúzódtunk megint a pincébe. Ott vészeltük át a bombázásokat. A kertünkben kenderföld volt, a kenderkötésekről fölülről valószínűleg azt hitték, hogy katonák. Mert minket bizony elég közelről érintett a bombázás. Éppen édesanyámmal pakoltunk, hordtuk fel, menekítettük, amit lehetett, a padlásra. És ahogy jöttünk le, mert hallottuk, hogy közelednek a repülőök, a légnyomás engem lenyomott a padlásról. Édesanyám jött elől, én utána, és a légnyomás a karjába röpített. Mentünk is vissza a pincébe. Régi pince volt, jó bolthajtással, ez volt a legbiztonságosabb, még a szomszédok is odahúzódtak. Ágyakat csináltunk, jól berendezkedtünk ott lent. Én mint gyermek élveztem ezt, nekem jól telt odalent. Étkezésünk volt, mert tartalék az volt, azzal nem volt baj. Nem emlékszem, hogy éhezünk volna. Így múlt el a háború. Édesapám elég hamar, az elsők között jött haza. Híre ment egész Nagybaconban, hogy jön. Mi szaladtunk, édesanyám vitt engem.

Z. M.: – *Itt akkor már újra román világ volt.*

L. Bné: – Már román világ volt, igen. És én nem ismertem meg az édesapámat! Olyan lerongyolt állapotban, olyan soványan, véznán jött.

Z. M.: – *Melyik hónapban?*

L. T.: – Ha jól tudom, 1945 szeptemberében jöhetett haza.

L. Bné: – Szeptember? Mintha én is úgy emlékeznék, hogy szeptemberben. Igen.

L. T.: – A katonakönyvébe beleírta, hogy mikor szabadult. Ő maga írta be. Az Nagybaconban esetleg megvan.

L. Bné: – Nagybaconban lehet, mert hazaadtam. Kérvényeztük mi ezt a segílyt, a kárpótlást. A román államtól kapott, de a magyar államtól nem. Édesanyám azután elmondta, hogy édesapám tele volt poloskával, tetűvel, teljesen levetkőztette, a kemencébe dobott mindent, ami rajta volt, ott égette el. Nagyon le volt soványodva, nagyon kellett vigyázni a kosztjára, hogy mit kap, de hamar helyrejött.

Z. M.: – *Azt, hogy magyar katona volt, utóbb nem kérték rajta számon?*

L. Bné: – Nem, nem. Ilyesmire nem emlékszem. De még az oroszokkal kapcsolatosan eszembe jutott, amikor megjelentek nálunk, rengeteg majorság volt az udvaron. Egy orosz katona megállt az udvar közepén, a majorságot mind legéppisztolyozta és édesanyámat kényszerítette, hogy abból csináljon vacsorát.

L. T.: – Még a csergőóra is belelőtt! Elkezdett csengeni az óra és belelőtt. Hogy pokolgép. Robban!

L. Bné: – Igen, igen. Megcsinálta a vacsorát édesanyám, és kényszerítették, hogy ő egyék. Nem nyúltak addig hozzá. És végig ott kellett állni. Én is, mint gyermek, ott firegtem-forogtam körülöttük. Engem nem bántottak, de a fiatal nőknek bujkálni kellett padláson, pincében, beöltöztek öregasszonynak, ilyen sztorikra is emlékszem. Mert a néném, édesanyámnak a testvére akkor otthon volt még. Az, aki aztán Pestre költözött. Még fiatal lány volt, a szomszédban is lakott egy fiatal lány, és vele együtt bujkáltak. Velünk élt a nagybátyám, édesapámnak egy kisebb testvére, akit nem vittek el katonának. Őt is bújtattuk a csűrben, az odorban. Nagy lyukat vájtunk a szénába, ott csináltunk neki egy kis szálláshelyet, ahol tudott létezni, ülni, aludni. És jött egy orosz katona, mert rögtön a németeket keresték, ment a csűrbe, a géppisztolyt tartotta a kezében. Kétségbe voltunk esve, most megtalálja a nagybátyámat. De nem volt semmi mozgás. Visszajött, ki a csűrből, és elment.

L. T.: – Előtte még németek is voltak ott.

L. Bné: – Igen, a kertünkben bujkáltak, mikor vonultak vissza. Csalogattak minket, gyermekeket, és apró cukorkákat osztogattak nekünk. Azután ukránok vonultak át a falun, szekerekkel. Ekkor a háborúnak már vége volt. Édesanyámék csomagokat készítettek nekik, és mint gyermekek, adtuk föl a szekerekre. De nem volt szabad. Akik kísérték őket, nem engedték. Vonultak át a falun, és Uzonkánál telepedtek meg, rengeteg hirtelen kemencét, tűzhelyet csináltak, ami sokáig megvolt. Emlékszem, ahogy mint gyermekek bámultuk, nézegettük, hogy itt főztek. Sokáig láthatóak voltak az oldalkában azok a tűzhelyek.

Z. M.: – *A román közigazgatás hogyan jelent meg újra a faluban?*

L. Bné: – Az nálunk nagy dolog volt. A Maniu-gárdista szárazajtai gyilkolással kezdődött. Ahogy átalakultunk és elmentek az oroszok, jöttek a gárdisták. Nagybaconban románok nem éltek. A magyar időben nem volt egy se, de amikor román idő lett, megsaporodtak! Belőlük lettek a román vezetők, és őket használták a gárdisták, hogy összeszedjék, akik nem tettek nekik.

Z. M.: – *Ők helybeliek voltak?*

L. Bné: – Helybeliek, igen, igen. Besegítettek a gárdistáknak, már legalábbis nálunk. Amire én visszaemlékszem, volt egy román család, Miklós Sándornak hívták a férfit, tőlünk egy kicsit távolabb, de szomszédok voltunk. És persze a faluban mindenkin végigmentek, hogy kinek milyen bűnét tudnák felhozni. És tudom, hogy Miklós Sándor bácsi édesapámat nagyon védte. Mondta, olyan ember az édesapám, hogy hasonlót még lámpással se lehetne kapni. Így mondták el nekem, hogy Sándor bácsi nagyon kivédte az édesapámat. Nagybaconban nem került sor gyilkolásra. Szárazajtán megcsinálták, ezzel elcsendesedett a környéken. Valamikor negyvenötben vagy negyvenhatban román iskolát is létesítettek, egypár gyerekkel, volt román tanítójuk.

Z. M.: – *Hozták?*

L. Bné: – Odavaló volt, Bogdán nevezetű, de tudott románul, és azt hiszem, hogy román lett abban az időben, és ő lett a tanítójuk. Egy Bogdán József nevezetű tanító, emlékszem jól. Járt hozzá egypár gyerek, akiket románul tanított. Ugyanott volt a román iskola a magyar mellett, külön épületben, amelyben régen óvoda volt, oda csináltak egyetlenegy román osztályt. Nem futotta többre. Emlékszem a magyar időre is, mikor jöttek a magyar huszárok. A nép az utcán volt, a főútra kivonult. Nagyon szép volt, amikor a huszárok végigvonultak. Nagy Elek tiszteletes úr minket, gyermekeket odagyűjtött maga köré, és emelgetett fel, hogy ordítsuk: „Horthy, Csáky, Teleki, minden oláh menjen ki!”, „Libamáj, zúza, máj, nem kell többet zecsemáj!” Ezeket kellett ordítsuk, de ahogy csak kifért a szánon, s erre biztatott. Igen nagy tömeg gyűlt a főútcára. Végig tele volt, virágokat dobogáltak. Kicsi székely ruhába öltöztettek engem is és ordítottunk.

Z. M.: – *Nagy Elek református volt?*

L. Bné: – Református. Nagy Vilmos tábornoknak a rokonsága volt különben, Erdővidék református esperese. Sokáig szolgált Nagybaconban. Még ő confirmált engemet is.

Z. M.: – *Diadalkaput is építettek?*

L. Bné: – Volt! Egy nagy kapu, virággal feldíszítve a községháza előtt. Az nagy dolog volt, a magyarok bejövetele.

Z. M.: – *Hagytak maguk után egy kis helyőrséget, vagy mentek tovább mindannyian?*

L. Bné: – Nem maradtak, a helyi tanítókból lettek a leventekiképzők. Van is egy képem, ahol a magyar zászlót avatják fel az iskola udvarán, s leányok és levente fiúk állnak körülötte. Na persze akkor aztán mindenki magyar lett, minden jó volt, csak nagyon rövid ideig tartott. 1940-ig én is román óvodában voltam, mert addig meg minden román volt, negyvenben lehetünk megint magyarok, de még azután is csak magyar iskola volt, az egy román osztály kivételével. De az se volt kötelező, csak aki akart, az ment a román iskolába. Persze románul tanítani elkezdtek, az kötelező volt, igen.

Z. M.: – *És Mária néni jól megtanult románul?*

L. Bné: – Ááá! Hát soha senkitől egy szót nem hallottam, csak az iskolában, amit leckét tanultam. Senki nem beszélt román nyelven.

Z. M.: – *Román nyelvet vagy irodalmat tanítottak?*

L. Bné: – Irodalmat és nyelvtant is, mindent.

L. T.: – De aki tanította, azt hiszem, az se igen tudott románul.

L. Bné: – Hát magyar volt a tanító bácsi, Endre bácsi. Csak tudott azért románul, de magyar tanító volt, Bodnár Endrének hívták. Volt egy nagyon jó magyartanárnőm, Nagy Katus néni, aki biztatott és erre a pályára irányított engem. Neki köszönhetem, hogy elmentem a képzőbe, mert bi-

zony elég nehéz helyzet volt még az ötvenes években. A háború után jött egy borzasztó nagy aszályos év. Ami tartalékunk volt, 1946–47-ben mindet feléltük. Ötvenben kellett kezdenem a képzőt, de nem vettek be bentlakásba, mivelhogy édesapám keresztesmester volt, ez már úgy számított, hogy kizsákmányoló. Kintlakást kellett hogy fogadjunk.

Z. M.: – *Melyik városban?*

L. Bné: – Kézdivásárhelyen. Autót fogadott édesapám, mert hárman mentünk a faluból, s fogadtak egy kisebb teherkocsit is. Ami élelem létezett, mindent kellett vinni. Meg volt szabva, hogy mit kell vinni a kintlakásba. Kiemelt kulák volt a házinéni, házibácsi, megvan a fényképük is, hozzájuk tettek be minket Márta asszonnal együtt. Mert együtt laktunk Fábrián Ernőnek a feleségével. Vele együtt laktunk a kintlakásban.

Z. M.: – *Ez magyar óvónőképző volt, vagy tanítóképző is?*

L. Bné: – Tanító- és óvónőképző, vegyes, mixed.

Z. M.: – *S csak magyar?*

L. Bné: – Csak magyar. Tanultunk románt és orosz.

Z. M.: – *Hány évig tartott?*

L. Bné: – Négyig.

Z. M.: – *Milyen előképzettség kellett hozzá?*

L. Bné: – A nyolc osztály kellett, közben megtörtént a tanügyi reform is, 1949-ben.

Z. M.: – *Vagyis középiskolának számított?*

L. Bné: – Igen.

Z. M.: – *Fiúk is jártak oda, vagy csak lányok?*

L. Bné: – Fiúk is, Sylvester Lajos volt évfolyamtársam. Ő is ott kezdte, elvégezte itt a tanítóképzőt, azután ment egyetemre. És még nagyon sokan, közismert emberek. Mind évfolyamtársaim voltak Kézdin. Ahol nehéz időszakot éltünk át, mert szegénység volt, a koszt is elég gyenge. Másodévre bevettek bentlakásba, mert jó volt a tanulmányi eredményem. Befogadtak, de negyedévben ismét kidobtak. Ez így ment akkor.

Borsi-Kálmán Béla: – *Mártának mi volt a családi neve? Fábían Ernőnének?*

L. Bné: – Kovács Márta.

B.-K. B.: – *Fábían Ernő nem bukkant ott föl?*

L. Bné: – Nem. Ó, ők később ismerkedtek meg. Mártát kihelyezték Kovásznára, ott tanított mint óvónő, s akkor ismerkedtek meg Ernővel.

Z. M.: – *Ifjúsági szervezet működött a képzőben?*

L. Bné: – Az IMSZ, imszesek voltunk.

Z. M.: – *Ifjúsági...*

L. Bné: – Ifjúsági Munkás Szövetség. Mindenkinek be kellett állni, ottan mese nem volt. Az iskolákban pedig a pionírszervezetek működtek. Minket kiképeztek IMSZ-vezetőknek, kiképzőknek, s mentünk az iskolákba, a pionírokhoz, s őket szerveztük.

Z. M.: – *Volt valami formaruhájuk is az imszeseknek?*

L. Bné: – Nyakkendő. Piros pionírnyakkendő, a pioníroknak, úgy emlékszem, fehér ingük, sötét szoknyájuk és piros nyakkendőjük volt, de csak felvonuláskor kellett ezt fölvenni. Nekünk a nyakkendőt kellett fölkötni, amikor mentünk a pionírokhoz, de máskor nem hordtuk.

Z. M.: – *Sapka nem volt kötelező?*

L. Bné: – Nem. Csak a képzősöknek volt sapkája, de az nem IMSZ-sapka volt, hanem a képzőnek a sapkája. Sötétkék sapka, fekete egyenkötény, így kellett járnunk. De szeretnék még a családukról beszélni! Az édesapámnak az édesapjáról, Keresztes D. Jónásról, aki az I. világháborúban megsebesült, átlőtték a jobb karját, így hazakerült, de munkaképtelen lett, a jobb karját nem tudta használni.

Z. M.: – *Melyik fronton háborúzott?*

L. Bné: – Galíciában. Van egy levelünk, amelyet a nagyanyám írt volt nagytatámnak a budapesti kórházba, mert oda szállították aztán őt be, Budapestre. Az a levelünk megvan. Nagytatám hazakerült a kórházból, már a karja meg volt gyógyulva, de nem tudott különösebben dolgozni vele, pedig kellett volna, mert ott voltak a gyerekek körülötte, a három fia. De az ő szüleiről már nem sokat tudok. Az édesapja állítólag Dávid volt, Keresztes Dávid. Abban az időben szokás volt, hogy a szülőneveket, a keresztneveket vitték tovább a gyerekek. A nagytatámat is így különböztették meg, hogy odatették a D betűt, Keresztes D. Jónás, nagyon sokan hordják így nálunk a faluban az édesapjuk nevét. Ő korán, már 1941-ben meghalt. Ahogy jöttek haza a szénásszekérrel a mezőről, megverte egy hideg eső, súlyos tüdőgyulladást kapott, amit akkor nem tudtak kezelni. Még nem volt penicillin. A nagymamám, Borbély Juliánna özvegyen maradt, de még sokáig élt, kilencvenegy évesen halt el. Együtt laktak az édesapámmal, az öccsével meg az ő családjukkal. Nagy házuk volt, amelyet a nagyszülőktől örökölték, sőt, eleinte még a nagyszülők is ott laktak, amíg éltek. Három, mondhatni, hogy három család élt együtt, külön részük volt a nagy épületben, de közös udvar, közös csűr, istálló. Minden közös volt. Nagyon szépen éltek együtt. Veszekedés, meg nem értés, amíg én visszaemlékszem, soha nem volt köztük. Békességben, csendben egyeztek, nagyon szépen éltek a testvérek. Volt egy bátyjuk is, akinek volt külön lakása, de ugyancsak ott a közelben. A testvérek nagyon segítettek egymást.

Z. M.: – *Otthon milyen könyvek, újságok voltak?*

L. Bné: – Már gyermekkoromban nagyon szerettem olvasni. Könyveket gyűjtögettem, újságok nemigen jártak nekünk, nem emlékszem én újságokra. Mondtam, hogy volt egy nagyon jó magyar tanítónénim, Nagy

Katus néni, ő adogatott könyveket. Verseskönyveket, regényeket. S a faluban, akinek könyve volt, attól kölcsönkértem. Amikor pedig elkerültem a képzőbe, szintén nagyon jó magyartanárnőm volt, dr. Molnár Dénesné. Nagy-nagy könyvtára volt, és megengedte, hogy járjak hozzá szabadidőben, választhattam könyvet s olvashattam. Amit én ki is használtam. Az iskolában nem volt könyvünk, mindent diktáltak, mindent kézzel írtunk. Előfordult, hogy a tanárnő leírta, kiadta a lapokat, s le kellett másolnunk. Nagyobb időnk nem tanulással telt, hanem azzal, hogy másoltuk a tananyagot. Még most is megvan a padláson a sok füzet, amit kézzel írtunk, s így tanultunk.

Z. M.: – *Rádió mikor lett?*

L. Bné: – Rádió? Megmondom, mikor hallottam rádiót. Amikor az ötvenhatos forradalom volt Magyarországon, s én már kint tanítottam Sepsibodokon. A házinéninek volt egy olyan rádiója, amit fülhallgatóval lehetett csak hallgatni. A forradalom alatt egymás füléről kapkodtuk a hallgatót, hogy halljuk. Halljuk, halljuk, követtük, hogy mi történik. A háziasszonyom éppen akkor készült a leányához, aki Körmenten lakott, és közbeszólt ez a forradalom, nem tudott kimenni. A leánya, az elment volt a háború alatt, a negyvennégyes időszakban, kinnmaradt, s férjhez ment. Villanyt meg csak a képzőben láttam először. Otthon nem volt még akkor villany, rádió. Kézdin láttam először villanyt.

B.-K. B.: – *Az a Bartha Vilmos, aki Predeálra került mészárosnak, román nőt vett el feleségül?*

L. Bné: – Nem, nem. Egy pojáni nőt, aki szintén ott volt Predeálon, szolgált, vagy házvezetőnő volt, ezt már nem tudom.

B.-K. B.: – *Az utódokból mi lett? Megvannak?*

L. Bné: – Megvannak, persze. Van hét szép gyerek, élnek is.

B.-K. B.: – *És mind ott Predeálon?*

L. Bné: – Nem, hazajött a nagybátyám, s itthon nyitott mészárszéket. Házat vásárolt, mészárszéket nyitott, s itthon folytatta a mesterségét

nagyon sokáig. De olyan jól ment neki, hogy minden fiának házat tudott vásárolni Baconban, s minden fia otthon lakik. A két leánya is.

B.-K. B.: – *Mert sokan sajnós kinn maradtak és elvesztek a magyarság számára.*

L. Bné: – Nem, nem, ő visszajött. A gyerekeit se engedte sehova elmenni. Mind otthon tartotta, mondom, házat vásárolt nekik, van, amelyiknek van mestersége, a másik meg gazdálkodik. Mind otthon vannak. A másik nagybátyámnak a fia is otthon van. Nem, egy se ment aztán el.

Z. M.: – *A kézdivásárhelyi képző befejezése után mi volt az első állomáshely?*

L. Bné: – Legelőször Miklósvárra kerültem tanítani. Baróthoz közel, Köpec és Nagyajta közé. Valamikor járási székhely volt, kicsi magyar falu. A Kálnoky-kastély van ott. Kálnoky gróf gyűjtött oda nagyon sok embert dolgozni, ezek a betelepültek voltak ott inkább, de mind magyar emberek laknak ottan.

B.-K. B.: – *De nem biztos, hogy székelyek voltak?*

L. Bné: – Ezt nem tudnám megmondani. Egy évet dolgoztam ott, 1954–55-ben. 1954. júniusban végeztem, már szeptemberben kineveztek, s dolgoztam.

Z. M.: – *Miből állt ott egy tanítónőnek a fölszereltsége? Hol lehetett lakni?*

L. Bné: – Óvodához kerültem, de tanítottam az iskolában is. Nagyon nehéz volt. Családnál laktam, háznál. Amikor kimentem, az édesapámmal csináltattam az óvodának fakockákat, mert nem volt semmi az égvilágon. A Kálnoky-kastélyban volt az óvoda, egy teremben. És én, amit tudtam, kézzel megcsináltam. Fiatal káderek voltunk, tele energiával. Én díszítettem az óvodát, én csináltam szemléltető képeket. Semmi nem volt, semmi, semmi! Borzasztó szegénység volt ottan. De aztán nagyon ki is használtak, mert a faluban egy ember nem volt, aki jegyzőkönyvet tudott volna írni. Mikor voltak a kollektívnek a gyűlései, állandóan minket vittek, mi voltunk a jegyzőkönyvvezetők, mi voltunk, akik kultúrmunkát végeztünk. Ha az üzletben leltár volt, akkor abban

részt kellett venni, segíteni kellett. Mindenre kihasználtak mint fiatal, tanult kádert.

B.-K. B.: – *Utána jött Bodok?*

L. Bné: – Aztán jött Aldoboly. Áthelyeztek oda egy év múlva, mert megszünt egy poszt, én voltam a legfiatalabb, és engem tettek-raktak. Mentem Aldobolyba, ott is voltam egy évet. Ott is ugyanaz volt a helyzet, kellett egy házaspárnak a hely, őket nem választhatták szét, hát engem raktak tovább, s kerültem Bodokra.

B.-K. B.: – *Ez már 1957?*

L. Bné: – Ez már 1957-ben volt, amikor folyt a kollektivizálás.

Z. M.: – *Hogy ment?*

L. Bné: – Nehezen, sokat gyomrozták az embereket.

B.-K. B.: – *Jöttek az aktivisták a városból? Agitálni?*

L. Bné: – Még ütlegeltek is.

Z. M.: – *Románok voltak az agitátorok?*

L. Bné: – Nem, nem, magyar emberek voltak. Egyikük kollektívvezető lett, elnök. Édesapámmal együtt volt orosz fogságban. Minket is elküldtek szervezni, három napot adtak, ha be tudod a szüleidet szervezni, akkor jó, s ha nem, az állásodnak vége.

Z. M.: – *És mi volt a megoldás?*

L. Bné: – Az volt a megoldás, hogy én három napra boldogan hazamentem, otthon szólni sem mertem, mert már láttam, hogy mi van otthon. Nagy elkeseredés. Nem szóltam én semmit, hanem szépen visszamentem, s azt mondtam, nem sikerült. Csináljanak, amit akarnak.

B.-K. B.: – *Nem történt semmi?*

L. Bné: – Semmi. Csak fenyegettek ezzel.

B.-K. B.: – *Jól emlékszem, hogy 1957-ben volt a nagy népszámlálás? Magukat is befogták a lakosságot összehámlálni?*

L. Bné: – Igen.

B.-K. B.: – *Kisgyerekként vitt az apám engem is magával, mentünk a cigányputrikhoz.*

L. Bné: – Nem tudták megírni a népszámlálási papírokat se, azt is nekünk kellett megcsinálni.

B.-K. B.: – *A tanító volt a mindenes?*

L. Bné: – Igen. Akármit kellett csinálni, állandóan minket kaptak. Nem számított, este vagy reggel korán, menni kellett.

Z. M.: – *A jegyzőkönyveket magyarul lehetett írni?*

L. Bné: – Magyarul írtunk mindent.

Z. M.: – *Románul sikerült volna?*

L. Bné: – Nem, nem. Én abszolút nem tudtam megtanulni románul. Amikor idekerültem Szentgyörgyre, és mindent románul kellett vezetni, naplót, lecketervet, sokat kínlódtam. Sokat szótároztam. A szaknyelvet elsajátítottam, megírtam, de hogy az nyelvtanilag milyen volt, azt már a tanfelügyelőnő tudja.

Z. M.: – *Ő nem tette szóvá?*

L. Bné: – Nem, nem. Aztán voltak a román inspekciók, ellenőrzések. A tanfelügyelőség évente legalább egyszer ellenőrizte a tanügyesek munkáját, óralátogatásokat tartottak, megnézték az óravázlatokat, megnézték mindent, tanfolyamokat tartottak, s vizsgáztattak minket, majd az egészet kiértékelték. Előtte sokat készültünk. Drukkosan ment, nehéz volt nagyon.

Z. M.: – *Bodokon meddig tartott a munka?*

L. Bné: – 1958 júniusáig, ekkor jöttem férjhez, egészen addig ott voltam Bodokon. Azt az évet ki akartam tölteni, de a férjem nem engedte. Szentgyörgyön egy pár hónapig nem is volt munkahelyem.

Z. M.: – *Sepsiszentgyörgyön kötöttek házasságot?*

L. Bné: – Polgárit itt Szentgyörgyön kötöttünk, de a templomi esküvő Nagybaconban volt. A férjem, Lőrincz Béla idevaló volt, itt dolgozott. Árkosi származású, de itt lakott. Így aztán szentgyörgyi lakosok lettünk. A férjem családjáról nagyon keveset tudok. Árkosiak, az anyósomnak tizenkét gyermeke született, de már egy se él. Azt hiszem, kettő halt meg kis picikén, a többi pedig mind nagy kort élt meg.

Z. M.: – *Lőrincz Béla édesapja mivel foglalkozott?*

L. Bné: – Gazdálkodó volt, Lőrincz András. Elhalt hamar, ha jól emlékszem, balesetben. A cséplőgép vitte volt el.

B.-K. B.: – *Lőrincz Béla édesanyjának mi volt a neve?*

L. Bné: – Bokor Róza. Igen. Lőrincz András és Bokor Róza.

B.-K. B.: – *Csaba mondott egyszer valamit, nem nagyon kérdezősködtem, mert nagyon szűkszavú ember volt, úgy kellett harapófogóval kihúzni belőle a dolgokat, de egyszer említette, hogy mintha ők elszékelyesedett szászok lettek volna, a Lőrincz család.*

L. Bné: – Nem! Nem voltak szászok. Én erről nem tudok, hogy ők szászok lettek volna.

B.-K. B.: – *Nekem úgy rémlik, hogy talán még magyarosítottak is, Laurenzről lettek Lőrinczek. De régen elmagyarosodtak. Ezt mondta nekem egyszer Csaba.*

L. Bné: – Mondom, én nem vagyok nagyon ismerős az ő családjukban.

„Igazi úriember volt.”

B.-K. B.: – *De ennek utána lehetne járni.*

L. Bné: – Árkoson esetleg.

Z. M.: – *Mert volt egy legenda, hogy Csabát az édesapja tanította meg németül, még gyerekkorában. Ez igaz?*

L. Bné: – Igen. Ez igaz. Ő kezdte vele a németet, mert beszélt németül és oroszul. Orosz fogságban volt a férjem öt évet. Megtanult jól oroszul. Korábban pedig mint kereskedőinas németül is tanult. Később a középiskolát is elvégezte, de már kereskedőként.

Z. M.: – *Érettségizett ember volt?*

L. Bné: – Igen, igen, és jól beszélt németül. Mert nekik mint kereskedőknek kötelező volt nyelvet tanulni abban az időben.

Z. M.: – *Gimnáziumot végzett vagy kereskedelmit?*

L. Bné: – Gimnáziumot! Itt Szentgyörgyön, magánúton. Magánúton tette le, miközben dolgozott.

B.-K. B.: – *Csaba azt mondta nekem, hogy nagyon jó eszű ember volt.*

L. Bné: – Igen, nagyon okos.

B.-K. B.: – *Kiválóan vágott az agya?*

L. Bné: – Igen, nagyon értelmes, okos ember volt. Üzletvezető volt nagyon sokáig, az állami nagy üzlet egyik részlegének volt a főnöke.

Z. M.: – *Az áruházban?*

L. Bné: – Az áruházban, igen.

B.-K. B.: – *Egyszer azt is kibúztam Csabából, miután elolvasta az Öt nemzedék, és ami előtte következik című, a temesvári levante-pörről szóló könyvet, hogy neki nagyon tetszett a könyv. A dicséretekkel is fukarul bánt, de egy gyenge pillanatában bevallotta, hogy azért is tetszik neki a könyv, mert ráismert arra a társadalomtörténeti vonulatra, amelyhez az édesapja is tartozott.*

L. Bné: – Igen. Így van.

B.-K. B.: – *Nemesi mintát követő, egy kicsit dzsentris, mulatni, élni szerető, magára sokat adó ember.*

L. Bné: – Pedáns, pontos, precíz.

B.-K. B.: – *Ugyanakkor a munkát megkövetelő. Erre ismert rá Csaba. Talán azt is mondta még, nem biztos, hogy jól emlékszem, hogy az édesapjának volt a leghamarabb autója Szentgyörgyön.*

L. Bné: – A családi autót 1973-ban vettük, mikor már több is volt Szentgyörgyön. De a hajtási jogosítványára nagyon büszke volt a férjem, azt biztosan az elsők között szerezte. Legénykorában sokat autóztak, kirándultak a barátaival. Szerette mindenből a jót.

B.-K. B.: – *Az elérhető legjobbat.*

L. Bné: – Egy Dacia 1100-assal kezdtük, amit aztán Csaba adott volt el, amikor ment ki Magyarországra.

Z. M.: – *Abból jött át?*

L. Bné: – Eladtuk a zongorát, az autót, s abból.

Z. M.: – *Mikor is történt ez?*

L. Bné: – 1987-ben.

B.-K. B.: – *De hát ő már 1986-ban Magyarországon volt!*

L. Bné: – Vagy 1986-ban? Igen. Nem emlékszem pontosan a dátumokra. Annyi minden történt nálunk.

Z. M.: – *Menjünk még vissza Csaba édesapjához. Hogy került fogságba?*

L. Bné: – 1921-es születésű volt, nagyon fiatalon elvitték katonának, és hamar fogságba esett az Uz völgyében, Tölgyesnél.

Z. M.: – *Ott sokan elesetek.*

L. Bné: – Igen. Édesapám Csobányosnál esett fogságba, most eszembe jut! Csobányosnál nagy harc volt, ott elfogták. A férjem pedig az Uz völgyében esett fogságba. Mikor beteg lett, elmentünk, és végigjárta azokat a helyeket, ahol katonáskodott. Még azt a patakot is megmutatta, amelyikben reggelenként mosakodott, és újra megmosakodott benne. Megkereste a házinénit, ahova bejárt, akivel beszélgetett. Megmutogatta azokat a helyeket, ahol gyakorlatoztak, vonultak. Mind végigjárta az utolsó éveiben. Azt hiszem, a gyermekek is ott voltak velünk. Ekkor már az autónk

megvolt. Ahogy meglett az autónk, mentünk. Tamási Áronnak a sírjához, meg itt a környező helyeket körbejártuk. De csak itt a közeli helyeket, mert többre nem volt idő. Mind csak építettünk. Ezt a házat együtt építettük, de úgy, hogy tizenhat éven keresztül minden nyáron építettünk. Minden nyáron egy nagy santier volt udvar, ház. De úgy, hogy reggel felkeltünk, és nem tudtuk, hogy este hova fekszünk le.

Lőrincz Béla, Csaba, Tibor és Keresztes Mária

Z. M.: – Santier?

B.-K. B.: – Santier. Románból jön, felvonulási terület.

L. Bné: – Építési terület, építőtelep. Sok román szót használunk.

B.-K. B.: – De egyébként francia szó.

L. Bné: – Francia eredetű?

Z. M.: – Lőrincz Béla népszerű ember volt a városban?

L. Bné: – Nagyon, kilencven százalékát ismerte a városnak, mert akkor még kicsi város volt. Mikor mentünk az utcán, egyebet nem csinált, csak

kezit csókolom, kezeit csókolom! De végig, hogy már untam. A kicsi gyermekeket is erre szoktatta: „Fiaim, akinek én köszönök, nektek is kell köszönni!” És mentek az úton, s jött a lovasszekér: „Kezeit csókolom, Maci!” A lónak is köszönt Csaba. Pici volt még, úgy mondta a lónak, Maci.

Z. M.: – *Abban az időben nem lehetett könnyű kereskedni, mert nem volt árubőség.*

L. Bné: – Nagyon ügyes volt, Brassóba jártunk áruért. Én nagyon sokszor besegítettem esténként a kasszacsinálásba. A gyermekeket vittem, mikor már nagyobbak voltak, vagy kocsiban toltam őket, s mentünk kasszát csinálni. A leltároknál is segítettem. Az egész napja ott telt. Reggel elment nyolckor, hazajött egy órakor, pontosan délután négykor nyitott és nyolckor zárt. Ennyit volt itthon. A gyermeknevelésben nagyon keveset segített nekem. Úgyhogy én magamra voltam teljesen hagyva a gyermekekkel. Kétszer naponta pontosan megjelenni az áruházban, nem volt kicsi dolog. És mindig tiszta ingben, mindig nyakkendőben. Másképp nem jelent meg, csak öltönyben. Igazi úriember volt.

Z. M.: – *Csaba örökölte tőle...*

L. Bné: – Valószínű. Az édesapja minden evés után fogat mosott, mindig fürdött, mosakodott, s mondom, minden áldott nap keményített, tiszta inget vett. Emlékszem, állandóan port törülhettem, mert sötét bútorunk volt, s minden meglátszott rajta. Egyszer végighúzta a kezét a szekrényen, és azt mondta, holnap elkéredzem, port törülök. Elkéredzem, hazajövök a munkából, s port törülök.

Z. M.: – *Abban az időben nem volt szabad szombat se.*

L. Bné: – Nem! Nem. Teljes munkanap volt szombaton is.

Z. M.: – *Állami áruház volt?*

L. Bné: – Állami áruház volt, államosított üzlet, mindent államosítottak, így születtek az állami üzletek. Sokáig mint osztályvezető dolgozott a férjem, az egyik részleg vezetőjeként, textiles volt. Méterárut árultak, készruhát nem.

Z. M.: – *Megvan még ma is az az üzlet?*

L. Bné: – Nincs, a Mikó a gimnázium alatt volt, a gimnázium alatt végig üzlet volt. Hatalmas nagy üzlet, két bejárattal. Ott dolgozott végig.

Z. M.: – *Mikor halt meg?*

L. Bné: – 1975. szeptember 15-én.

Z. M.: – *Betegségben?*

L. Bné: – Agydaganata volt. Trombózist is kapott azon a nyáron, de nem ment vele kórházba, itthon járt az orvoshoz, itthon kezelték, itthon feküdt.

Z. M.: – *Itthon halt meg vagy kórházban?*

L. Bné: – Itthon, itthon. Öngyilkos lett.

Z. M.: – *Hogyan?*

L. Bné: – Felakasztotta magát a padláson. Amiről soha nem beszéltünk, sose volt téma ez a gyermekek előtt se. Sose beszéltük meg. Ez tabu volt nálunk.

Z. M.: – *Itt, ennek a háznak a padlásán?*

L. Bné: – Igen. Rettenetes kínjai voltak, sokat szenvedett. Marosvásárhelyen volt sokáig kezelésen, azután itthon, majd ismét kellett volna kórházba mennie, de ezt már nem vállalta. Inkább a halált választotta. De erről nem beszéltünk.

Z. M.: – *Ki találta meg?*

L. Bné: – Éppen Csaba. Mert én munkában voltam. Feljött, elbúcsúzott tőlem, hogy megy a kórházba, befeküdni. És hazajött. Engem a munkában értek el, összeírások voltak, éppen a cigánynegyedben voltam, megkeresett egy szomszéd, s hozott haza autóval, de végig nem tudtam, hogy mi tör-

tént, csak hogy baj van, azonnal jöjjenek. És mikorra hazaértem, akkor már elvitték. Úgyhogy én akkor nem láttam.

Z. M.: – *Csak a gyerekek voltak itthon?*

L. Bné: – A gyermekek voltak itthon, igen. És éppen Csaba volt az, aki megtalálta. 1975. szeptember 15-én, pontosan akkor kezdtük az évet.

B.-K. B.: – *Csaba ezután hosszú ideig, talán hónapokig nem tudott megszólalni.*

Z. M.: – *Mi volt a rend? Hogy ha a kereső családfő meghalt, járt özvegyi nyugdíj?*

L. Bné: – Valamit kaptak a gyerekek, nagyon keveset, özvegyi nyugdíj nem volt, mert én dolgoztam.

Z. M.: – *Árvaellátást?*

L. Bné: – Igen, árvaságít kaptak, minimális összeg volt.

Z. M.: – *Hogyan lehetett megélni?*

L. Bné: – Kész volt a ház. Minden készen volt, az autónk is megvolt. Hogy lehetett megélni? Én megmondom, hogyan. Egyedül maradtam, az ő testvérei mind itt hagytak, senki nem foglalkozott velünk. Sose kérdezték, hogy na, mit csinálsz, hogy vagy? Nincs-e valamire szükséged? Volt egypár nagyon jó barát, aki mellém állt, segített, amiben kellett. Aztán kézimunkáztam. Rengeteget kézimunkáztam. Annyit, hogy sokszor éjjelenként keresztnél itt az asztal mellett ültem, egy kicsi párnára a fejem lehajtottam, egy-két órát, ha pihentem. De folytattam, mert kellett a pénz. Munkám rengeteg volt, mert elég olcsón adtam, és közben dolgoztam. Így tartottam fenn a két gyermeket. Édesanyámék se nagyon sokat tudtak segíteni, mert a kollektívba kerültek, mindenüket elvették. Nekik se volt nagyon, de azért segítettek. Segítettek. Mikor hazamentünk Baconba, az unokatestvérek felcsomagoltak, amivel tudtak. Ez volt nekem a segítség, a többit mind én rendeztem. Ők is nagyon szerényen éltek. Nem akartunk senkit igénybe venni semmivel. Nyáron mentek dolgozni a gyerekek.

Csaba toronytetőt csinált Kézdivásárhelynek, a református toronynak a tetejét. Mint segéd dolgozott.

Z. M.: – *Segédmunkás?*

L. Bné: – Segédmunkás, igen. Akkor dolgoztak a dáknál is. Hogy is mondják ezt magyarul?

B.-K. B.: – *Ócskavasgyűjtés, papírgyűjtés?*

L. Bné: – Papírgyűjtés, azt is csinálták a telepen. Kikotorták a szemétből a kidobált könyveket. Azt hiszem, hogy ez a könyv is onnan van, a Tolnai Világtörténelem tizenkettedik kötete. És még vannak ilyen könyveink, amiket ők onnan szedtek föl. Dolgoztak a mezőkön. Öntözőberendezések voltak ott, s azokat kellett tovább-tovább tenni, ezt végezte Öcsi.

Z. M.: – *Tibor...*

L. Bné: – Lásdaszegezést vállaltak nyári szezonmunkában.

B.-K. B.: – *Úgy tudom, hogy nagyon jól kézilabdáztak.*

L. Bné: – Csaba igen, az iskolában sokáig kézilabdázott. Csak akkor hagyta félbe, amikor kellett készüljön az egyetemre. De nagyon-nagyon jó kézilabdás volt. Még az ujja is eltört, azért volt olyan félszeg a jobb kezén. Visszatört volt az ujja, és egy kicsit azután furcsán is állt a hüvelykujja, bog maradt rajta.

B.-K. B.: – *Egyébként beállóst játszott.*

L. Bné: – Nagyon-nagyon nehéz életünk volt, de sose panaszkodtunk. Mindent megosztottunk, mindent megbeszéltünk együtt. Nagyon összehoztunk, megvolt a konfirmálás, sikerült az érettségi, itt járt a Mikóba, sikerült az egyetemi felvételi.

B.-K. B.: – *Azt mondta egyszer nekem Csaba, hogy nem élne át újra azt a sok nehézséget meg küszködést, bajt, amin keresztülmentek.*

Z. M.: – *Tagozatos osztályba járt Csaba, vagy általános gimnáziumba?*

L. Bné: – Általános gimnázium volt akkor, nem volt tagozat. A magyar-tanára nagyon jó volt, Berde Zoltán nevezetű magyartanár, Csaba sokat köszönhet neki.

Z. M.: – *Általánosba hova járt?*

L. Bné: – Oda is a Mikóba. Végig ott tanult. Volt egy nagyon jó tanító nénije. Tóth Mária tanító néni, aki most már, nyugodjék csendesen, elhalt. Nagyon jó tanító néni volt, nagyon szerette Csaba, sokat tanult tőle. Ott ő megkapta az alapokat.

Z. M.: – *Milyen nyelveket tanult az iskolában?*

L. Bné: – Románt, és németet is valamennyit. De különóráik voltak a gyermekeknek, különórákat vett Csaba németből. Már megkezdte kicsi korában a németet, az apjuk a bútorok nevét, az állatneveket megtanította nekik. Rövid mondatkákat gyakoroltak, s ahogy akkorák lettek, kezdtük az angolt, de az nem ment. És ezután mentek Scharlotte nénihez német nyelvet tanulni.

Z. M.: – *Scharlotte néni?*

L. Bné: – Tanárnő volt, úrinő! Ady Endrével táncolt Váradon egy mulatságban. Katonatiszti családból származott, és orvosnő volt a lánya. Hozzá jártak a gyermekek németórára.

Z. M.: – *Magyar nő volt?*

L. Bné: – Magyar.

B.-K. B.: – *Franciás neve van.*

L. Bné: – Magyar volt, de beszélt németül s franciául is.

B.-K. B.: – *Békebeli úrinő.*

L. Bné: – Bizony. És amikor már jobban ment Csabának a német, újra kezdte tanulni az angolt is, Révay Marival. Ő adott neki angolórákat. Scharlotte néni ekkoriban már nagyon idős volt, és Csaba átváltott egy másik némettanárra.

B.-K. B.: – *Jó érzékkel. Aki német anyanyelvű volt?*

L. Bné: – Igen, német anyanyelvű, és már Németországban van. Még Kolozsvárra is járt fel németórára Csaba. Ott kapott egy olyan némettanárnőt, aki azt mondta: „Csabika, ha sikerül a felvételig, akkor nem fizeted meg az órákat. Csak ha nem sikerül a felvételig, akkor kell fizessél.” Nem kellett fizetni.

B.-K. B.: – *Nekem mondta egyszer, elejtett megjegyzése volt, hogy egyetemista korában volt egy száz barátnője. Nagyon sokat javított a német nyelvtudásán.*

L. Bné: – Igen, Diete! Direkt azért is barátkozott ő vele, az érdek volt egy kicsit. Volt itt is Diete, jól ismertem. Innen Földvárról származott.

B.-K. B.: – *Marienburgból?*

L. Bné: – Igen, Diete Schoppelnek hívták. A szülők éltek Földváron, aztán kimentek Németországba, majd ő is, és így meg is szakadt a kapcsolat Csabával. Úgyhogy Csaba a németet tökéletesen beszélte.

B.-K. B.: – *Tökéletesen, azt a feleségem meg tudja állapítani. Azt akartam kérdezni, mikor derült ki, hogy Csabának az átlagosnál sokkal jobbak az intellektuális, a gondolkodói, kombináló képességei?*

L. Bné: – A középiskolában fedezték fel ezt. Például a magyartanárra, Berde Zoltán érezte Csabában ezt a belső indítást, tudást. Előfordult, hogy Csaba nem írta meg a fogalmazás házi feladatát. A tanárja elnézte: „Nem baj, Csaba, mikor megírod, akkor szóljál.” Egy másik tanárnője, már nem tudom, hogy mit tanított, Csurulya Edit, azt mondta nekem: „Meglátod, Mária, ebből a gyermekből politikus lesz.” Ő már akkor megmondta. Már a középiskolában kitűnt ez a különleges tudása. Már itt több volt, mint a többi.

B.-K. B.: – *Mert ennek látszania kellett hamar.*

Z. M.: – *Voltak kötelező ifjúsági szervezetek?*

B.-K. B.: – *Kimaradt belőlük?*

L. Bné: – Mindig mellőzte ezeket. Volt egy tanárja, aki nagyon akarta egy időben, hogy Csaba KISZ-titkár legyen, erre emlékszem, Izsák István, a matematikatanárja volt. De sikerült valahogy kibulizni, hogy ne kelljen. Akkor már KISZ volt a neve, nem IMSZ.

Z. M.: – *A tanára is fölfedezte a politikusi képességeit...*

L. Bné: – Igen, és mindenképp titkárt akart csinálni belőle. De nem él már a Pistu, meghalt. KISZ-tagnak lenni kötelező volt, oda be kellett lépni. Előbb a pionírszervezet, utána a KISZ, románul UTC.

Z. M.: – *Középiskolás korában Csaba gyakorlóan vallásos volt?*

L. Bné: – Abszolút nem. A Bibliát olvasta, azt hiszem, hogy jobban tudta, mint a pap. Azt el is vitték, mikor a házkutatás volt. A Bibliát találták meg.

Z. M.: – *A házkutatás mikor volt?*

L. Bné: – Amikor a szoborrobbantás.

B.-K. B.: – *1984. június 5-én történt a sepsiszentgyörgyi szoborrobbantás. Mihai Viteazul szobrát akarták fölrobbantani a főtéren. A szobor alig sérült meg, de meghalt a közelben egy Vaszi János nevű magyar kisfiú. Azóta is napirnden van, hogy a teret róla nevezzék át. A robbantási akciót többek között újabb megfélemlítésekre és valószínűleg beszerzésekre, betelepítésekre, a megyei közigazgatás nemzetiségi arányainak további rontására, további magyartalanítására használták fel. Ma sem tisztázott, hogy valójában kik robbantottak. Sokan a szekuritáte provokációjának tekintik.*

L. Bné: – *Ő akkor már kikerült az egyetemről, és Székelyszáldoboson tanított. Olténiába helyezték ki, Ciupercenii Noira. Jött is a távirat:*

„Anyja, küldjél pénzt, mert Bukarestbe akarok menni a minisztériumba, hogy intézkedjek.” El is ment. Annyit el tudott intézni, hogy ne kelljen Olténiába mennie, valamelyik tanárja is segített ebben, s kihelyezték Száldobosra. Egy Barót melletti kicsi, sáros falu. Ott volt három évig, négyig is.

B.-K. B.: – *Gyakorlatilag Száldobosról települt át Magyarországra?*

L. Bné: – Igen. Ott aztán elege lett a tanügyből. Konfliktusai voltak a tanfelügyelőnővel, mert hát ugye neki mások voltak az elvei, más meglátásai a programról, tanításról, a módszerekről, s ezt nem vették jó néven.

Z. M.: – *Nagyon előrecsaptunk! Még nem is fölvételizett Kolozsvárra...*

L. Bné: – Elsőre sikerült a fölvételi, de először le kellett tölteni a kilenc-hónapos katonaságot, s 1979-ben kezdte meg az egyetemet magyar–német szakon.

*„Nem volt az szigorú katonaság, csak olyanegy etemistáknak való.”
A leszereléskor Dobrudzsában*

Z. M.: – *Hol volt katona?*

L. Bné: – Konstanca körül, Dobrudzsában, egy Corbu nevű településen.

Z. M.: – *Tengerész?*

L. Bné: – Nem tengerész! Zenész. Képes volt megtanulni nagybőgőzni, hogy a zenekarban játszhasson.

Z. M.: – *Onnan haza tudott jönni látogatóba?*

L. Bné: – Volt itthon, igen. Nem volt az szigorú katonaság, csak olyan egyetemistáknak való. Ment közben egy fesztivál, ahol kellett hogy szerepeljenek a zenekarral. Beállt, hogy ő is mehessen gyakorolni, s addig se kellett bent lenni a kaszárnyában. Mi a tévében néztük és kacagtuk, ahogy nagybőgőzött.

Z. M.: – *Nyertek?*

L. Bné: – Nem nyertek ők, azt hiszem. Gyakoroltak, utaztak, szerepeltek. De elvitte a furulyámat, s azt elvették tőle, mert furulyázott, amikor nem szabadott. Könyveket is vettek el tőle. Őrségben rajtakapták, hogy olvas, elvették a könyveket. Akkor elvitt innen tőlem egy vízmelegítőt, hogy kávéfőzzenek, azt is elvették. Még mit szedtek el tőle? Mindig csinált ilyen dolgokat. Amikor odamentünk látogatni, a katonatiszt úgy szidta, mint a bokrot, ott előttünk. Nem akarta kiengedni kilépőre hozzánk, mert nem volt megelégedve a viselkedésével.

Z. M.: – *De aztán kiengedte?*

L. Bné: – De aztán kiengedte.

Z. M.: – *Kellett adni valamit?*

L. Bné: – Nem adtam én semmit, dehogyan adtam! Sírtam. Aztán elengedte. Csaba ott állt és összeszorította a markát. Láttam, hogy az arcizmai mozognak, annyira ideges volt, olyan mérges volt és dühös. De végre leszerelt, s kezdte az egyetemet.

Z. M.: – *Úgy tudom, hogy Csaba nem szeretett bentlakásban lakni.*

L. Bné: – Nem is lakott, egy évet se. Már első évben kintlakásba ment. Székely Leventééknél lakott egy évet. Hárman laktak ott vagy négyen, azt már meg nem mondom. Egy év után elköltözött egy olyan háziasszonyhoz, aki egyedül volt, s ő is egyedül lakott, külön szobában. Végig ott maradt, nagyon szeretett ott. Járt egy öreg bácsihoz, akinek rengeteg könyve volt, s tőle nagyon sokat tanult.

Z. M.: – *Schuller Rudi? Kányádi Sándor Halottak napja Bécsben című versében így ír róla: „Mondják sőt írja az histoire de la musique / encyclopédie de la pléiade egyébként / kolozsvárott a vasile alecsandri tíz szám alatt / lakó dr schuller rudi barátom bárkinek aki / franciául nem értené szívesen magyarra né- / metre vagy románra fordítja azt a részt / hogy a nagy utazók les grands voyageurs állítása / szerint a legistenhátamögöttibb les plus lointaines / civilizációk bennszülöttei akik a szomszédos / törzs tamtamja iránt is teljesen közömbösek valának / egyedül mozart zenéje hallatán kezdték / hegyezni a fülük.”*

L. Bné: – Rudi bácsihoz, igen. Nagy tudású ember volt, és azért szeretett odamenni, mert nagyon sokat tanult tőle. Most éppen az unokám lakott abban a kolozsvári utcában, ahol Rudi bácsinak volt a háza, s az unokámnak mutatta Csaba, hogy na, ide jártam én nagyon sokat. Úgyhogy láttuk azt a házat.

B.-K. B.: – *Kiről beszélt a tanárai közül?*

L. Bné: – Cs. Gyimesi Éváról. Nála írta a szakdolgozatát is. Másról nem tudok, nemigen beszélt. De az az igazság, hogy itthon se sokat beszélt magáról. Például azt, hogy tízesre diplomázott az egyetemen, én akkor tudtam meg, mikor a diplomáját nekem ideadta, hogy másoltassam, hitelesíttessem. Mikor készült kimenni Magyarországra.

Z. M.: – *Az egyetem után kezdődött a tevékenysége a Limes Körben. Erről beszélt?*

L. Bné: – Én csak annyit vettem észre, amikor már Száldoboson dolgozott, hogy gyakran járt Bukarestbe, de sose tudtam, hogy miért.

Z. M.: – *Általános iskolában tanított?*

L. Bné: – Általánosban. Azt hiszem, ötödiktől nyolcadikig.

Z. M.: – *Tanári lakásban lakott?*

L. Bné: – Albérletben, egy öreg bácsinál, és hazajárt, navétázott. Mert itthonról hordta nagyrészt az élelmet. Én megfőztem neki, s felcsomagoltam.

Z. M.: – *Messze van ide Száldobos?*

L. Bné: – Elég messzi.

B.-K. B.: – *De volt autója, nem?*

L. Bné: – Nem autóval járt, busszal. Néha autóval is ment, mert megvolt a Dacia, de az sokba került. A benzin.

Z. M.: – *Kötelező volt ott tanítani?*

L. Bné: – Igen. Jártunk közbe mi, hogy helyeznék ide a városba vagy közeli faluba, de ez nem sikerült. A tanfelügyelő meg is mondta nekem, amikor elmentem hozzá kihallgatásra, örvendjek, hogy itt ezt a Száldobost megkapta. Örvendjek és hallgassak.

Z. M.: – *Magyar iskola volt a száldobosi?*

L. Bné: – Magyar iskola volt, nyolc osztállyal. Hogy hányan tanítottak, azt nem tudom, de nagy iskola kellett legyen, ha meg tudták tartani a nyolc osztályt. Ott is nagyon szerették őt, a kolléganők is. Miután elment Magyarországra, egy alkalommal el is látogatott oda. Visszament s csinált egy csomó felvételt a faluról, a templomról, az iskoláról.

Z. M.: – *Itthon mit mondott, hogy miért megy át Magyarországra?*

L. Bné: – Érthető volt. Sehova elhelyezkedni nem tudott, nem helyezték át sehova. És Száldoboson neki mi keresnivalója van? Semmit se tudott

ott csinálni, semmit. Az neki nem volt élet. Az nem volt neki életcél, hogy Száldoboson maradjon mint tanár. Nem volt ő igazi tanárnak való ember. Azt már akkor megmondtam, amikor erre a pályára készült, hogy Csabikám, én benned nem látom, hogy te tanár tudnál lenni. Azt mondta: „Nem is akarok.” De más választása nem volt, meg kellett valahol kezdje a tanulást.

Z. M.: – *A száldobosi időkben Fábíán Ernőnél is gyakran megfordult.*

L. Bné: – Sokat találkoztak Illyefalván Fábíán Ernőéknél. Ott gyűltek össze, Illyefalván voltak a megbeszéléseik. Oda járogatott sokat, de mi nagyon keveset tudtunk arról, hogy mit csinál. Hanem aztán! Mikor megvolt a rendszerváltozás, akkor jelent meg egy cikk, abban írtak Csaba működéséről és hogy milyen veszély fenyegette őket. Ha kiderült volna, akkor bizony börtönbüntetést kaptak volna azért, amit csináltak... Amikor megtörtént itt a szoborrobbantás, őt is bekvarták ebbe. Behívták kihallgatásra is.

Z. M.: – *Nem vett részt benne.*

L. Bné: – Nem! Egyáltalán nem. Csak hát ugye szúrta a szemüket, ő mindig valakinek célpont volt. Mindig figyelték a tevékenységét, mindig szemmel tartották. Amikor megvolt a házkutatás, ez is jellemző rá nagyon, az ajtóra kitett egy papírt: magánterület.

Z. M.: – *Ez is az áttelepülés gondolatát erősítette benne. Meddig tartott, amíg a szándék megvalósult?*

L. Bné: – Nem tudom megmondani, hogy meddig. Egy évet, két évet. Kellett a házasság, Kláriver, Frankl Kláriver.

B.-K. B.: – *Blanc mariage... Francia kifejezés, szó szerint fehér házasság.*

L. Bné: – A néptanácsnál tartottuk a házasságkötést, itt Szentgyörgyön, de úgy, hogy senki nem tudott arról, hogy álházasság, csak mi.

Z. M.: – *Volt lakodalmi ünnepség?*

L. Bné: – Vacsora, itthon terítettünk, nagy virágcsokorral. De elég jó sokan is voltunk. Felvétel is van róla. Végig tartott a barátság Klárral, tisztelte benne, hogy képes volt segíteni.

Z. M.: – *A házasságkötés után nem lehetett rögtön átköltözni.*

L. Bné: – Nem. Intézni kellett az áttelepülést. Nagy cirkusz volt a vámel-
lenőrzésekkor.

B.-K. B.: – *Vitte a könyveit?*

L. Bné: – Mindent darabszámra kellett felírni, mindent meg kellett nevezni, az utolsó zsebkendőig, amit kivitt. A csomagolásnál mindent külön nájlonszomagokba kellett elpakolni. Az ágyneműt egy helyre, a ruhaneműt másik helyre, a párnát egy helyre, a paplant másik helyre. Elég sok időt vett el. Sokáig varrogattam a nájlonszákokat itthon, megvettünk egy hosszú nájlont, és azt szabtam-vágtam, varrtam az alját, toldoztam, összevarrtam varrógéppel. Amikor készen lett, kellett a vámosoknak egy nagy vacsorát adni, hogy megnézzék és elvámolják.

Z. M.: – *Itthon?*

L. Bné: – Igen.

Z. M.: – *Honnan jöttek a vámosok?*

L. Bné: – Helyből. Meg kellett traktálni őket ajándékokkal, mindennel. Azután jöhetett a nagy trén, amibe bepakoltunk.

Z. M.: – *Konténer?*

L. Bné: – Konténeres teherautó, amit még egyszer megnézték és leplom-
bálták.

B.-K. B.: – *Csak zárójelben, a mi időnkben két nagy, ácsolt vaspántos láda volt. Még kevesebb holmi. Könyvekről szó sem lehetett. Mi 1962-ben men-
tünk el családostul. A vaspántos ládákat tehervonat szállította át.*

Z. M.: – *A teherkocsi itt állt az udvaron?*

L. Bné: – A kapu előtt, mert az udvarra nem fért be, túl hosszú volt. Vagy három rend bútort vitt Csaba, megvannak a képek róluk, mert mindenről fényképet kellett készíteni. És megvan a jegyzék, amit vitt. A könyvekről is. A jegyzékekből van egy példány itthon. Vitt ő bútort egy ügyvédnek, aki jó ismerősünk volt, s egy barátjának, aki szintén most halt meg. Klári barátnőjének konyhabútort vitt. Ezenkívül saját magának, eladni való bútort. Deszkákat, szintén eladni. Eladtuk az autót, a zongorát, abból mindezeket megvásároltuk, s belőlük tudott ő ott pénzt csinálni, hogy új életet kezdjen. Pesten betette a holmiját egy nagy föld alatti garázsba, s azt kirabolták. Java részét elvitték a holmijának, ruhájának, ágyneműjének. Így járt vele. Nem csinált problémát belőle, én jobban búsultam. Sok minden történt, amíg kijutott. Meghallgatásra hívtak minket. Egy hosszú asztalnál voltak vagy kilencen, párttitkár, szekuritátés tiszt, meg mit tudom én, kik, s mi ketten Csabával. A kérdések egymás után jöttek, hogy miért, miért? Miért nem így s miért nem úgy? Miért nem jön a felesége ide? Miért akar elmenni? És én mint szülő hogy egyezem ebbe bele? Hogy lehet egy anyának ilyen könnyelműnek lenni? Mindent, mindent ránk mostak ottan. Hogy aztán, mikor kijöttünk, azt se tudtuk, hogy fehér-e vagy fekete.

Z. M.: – *Mennyi ideig tartott?*

L. Bné: – Volt egy óra, ha nem több. Révay Mari várt kint a parkban, mikor lejöttünk, támoilyogva. Még szerencse, hogy ott volt, aztán hamar leültetett minket, na, hogy volt, mint volt? De hát nem is tudtuk elmondani se.

Z. M.: – *A helyi tanácsházán történt?*

L. Bné: – A megyei tanácsnál. Fent, a nagyteremben.

B.-K. B.: – *Amikor mi települtünk át, tizennégy éves voltam. Még két fiútestvérem van, mi nem tudtuk, gyerekek, hogy anyámék beadták az áttelepülést. Az ürügy az anyám volt, aki magyarországi, erre lehetett hivatkozni. De nekünk nem mondták, nehogy elkarattyoljuk. 1962-ben, mikor harmadszorra adták be és az utolsó utáni pillanatban meg is kaptuk, még akkor se mondták meg! Összesen három napunk maradt a himmihummi összeszedésére. Így amikor az áttelepülés előtt két-három nappal a szatmári általános iskolában*

az igazgató hívatott engem, román igazgató, böhöm nagy, düllelt szemű ember, Ciurdăreanunak hívták, magyarul Kondásnak, iszonyatos módon legorombított, hogy miért nem akarok a tanév végi kötelező gyakorlaton részt venni, s elmondott románul mindennek. És hogy hívasd be az apádat! Apámmal is rákezde, de ő azt mondta neki románul: „Én itt hagyom ezt az országot, és füttyülök arra, hogy maga mit gondol rólam. Ez az én ügyem, és az én fiam!” Bevágta az ajtót és elmentünk.

L. Bné: – De esetleg megakadályozhatták volna.

B.-K. B.: – *Úgy látszik, akkor már nem lehetett. Ez elég magas szinteken volt elintézve.*

L. Bné: – Már nem lehetett visszacsinálni.

B.-K. B.: – *Apám soha nem beszélt róla, de nagyon jó kapcsolatai voltak mindig, ő nagyon jó futballista volt, és sok barátja került át a háború alatt, akik már jó helyeken voltak Magyarországon.*

L. Bné: – Igen, ezt csinálták. Engem is mindennek összehordtak. És nekem ez rizikó volt, mert még dolgoztam. Tudtam, hogy mi lesz a következmény. Úgy is történt! Leváltottak az igazgatói posztról. Tizenhat éve voltam egy óvodánál igazgatónő, s leváltottak. Állandó megfigyelés alatt voltam. Átkéredzkedtem egy napközibe, hogy ne maradjak ott beosztott, ahol igazgatónő voltam, s állandóan jött a szekutól egy férfi, aki az igazgatónőtől folyton véleményt kért rólam. Hogy miket, nem tudom, csak mondta az igazgatónő, hogy na, ismét itt voltak. Itthon is állandó ellenőrzés alatt voltunk. A hídon túl állt meg a kocsival egy Fejér elvtárs nevezetű úr, és ment be a szomszédba. Ott tanyázott, ott leskelődött, ott kukucskált, és állandóan érdeklődött. Persze én tudtam, mert hát megmondták a szomszédok. Egy alkalommal elmentem a komámhoz, Andorkó Andorhoz, éppen ott ült Fejér elvtárs, amikor betoppantam.

B.-K. B.: – *Véletlenül?*

L. Bné: – Tudta, hogy odajárok, hát ott is kutakodott utánam. Andor, mikor az ajtón beléptem, alig tudott jelt adni, nehogy szóljak, hallgassak. Így éltünk. Öcsivel is éreztették.

Z. M.: – *Miután Csaba átment, járhatott haza szabadon?*

B.-K. B.: – *Egy darabig biztosan nem.*

L. Bné: – *Hogy is volt? Nem ő jött. Én mentem!*

Keresztes Mária Budapesten, 2009-ben

Z. M.: – *Útlevelet nehéz volt kapni?*

L. Bné: – *Volt útlevél, tudtam váltani. Csaba még a könyvtárnál dolgozott.*

B.-K. B.: – *Az Országos Széchényi Könyvtárban?*

L. Bné: – *Igen, ott kezdte a munkát. Mikor átment a minisztériumba, akkor is jártam ott, úgyhogy voltam én háromszor-négyszer. Még a barátnőmet is vittem egy alkalommal. Miután Csaba áttelepült, nem rögtön, de egy-két év múlva, minden év karácsonyán és húsvétján itthon volt. Ez tabu volt. Azonkívül a nyári vakációját is itthon töltötte. Jött Bálványosra, s vagy előtte, vagy utána maradt egy hónapot, de volt, hogy még annyit se. Még valami eszembe jutott! Azt el akarom mondani. 1989-ben, a forradalom idején itt nagy zűrzavar volt, borzasztó összevisszaság. Az óvodák*

is csak úgy működtek, hogy azokat a gyermekeket hozták be, akiknek tényleg nem volt, ahol hagyják őket. Volt egypár gyerek, egyetlen teremben voltunk összeszorulva. Rettegtünk, féltünk. Egyszer nyílik az ajtó, s megjelenik Lőrincz Csaba az óvodában. Én azt se tudtam, hogy történt, mi van. Épp csak rosszul nem lettem. Rögtön mondta, hogy ne ijedj meg, segélyszállítmányt hoztunk Temesvárra, más helyekre, s én voltam, aki ismerem az utat, hogyan jöjjünk Fogarason át. Jöttünk Brassóig, és csak éppen hazajöttem, hogy megnézzek, de megyek is, ahogy jöttem. Azelőtt is járt ő itthon, de a forradalom után minden év karácsonyát és húsvétját együtt töltöttük. Azt ki nem hagyta. Ez szent volt. Kivéve az utolsó húsvétot, amikor jelezte, lehet, hogy nem jöhet haza.

B.-K. B.: – *Utólag azt gondolom, hogy a 2007. augusztusi autóbalesete hozzájárult korai halálához, mert nem vizsgálhatta ki magát. Lehet, hogy a nagy ütéstől megpattant valami az egyik belső szervében. Hiába biztattuk, menjél, vizsgáltsd ki magad! Nem és nem!*

L. Bné: – Isteni csoda volt, hogy túlélte, ami történt. Azt mondta, a biztonsági öv mentette meg, de az rántotta meg, a bordáját fájtatta, s eleget mondtam, Csabikám, gyere, menjünk, egy átvilágítást csináljunk meg. Nem, azt mondja, nincs semmi bajom. Nem fáj. Nem lehetett rávenni.

Z. M.: – *Mit mondott arról, hogy mennyire sikerült beilleszkednie, miután átment? Mennyire fogadták be?*

L. Bné: – Nem könnyű az élet, azt mondta, ott se. Ennyit mondott. Nem könnyű az élet ott se, dolgozni kell. Nem sokat beszélt. Nehézségekről nemigen. Pénze kevés volt, mert beiratkozott a jogra. Inkább tanult, mint pénzt keresett. Két évet járt oda.

B.-K. B.: – *Azt tudtam, hogy vannak ott ismerősei, de nem tudtam, hogy járt is oda.*

Z. M.: – *1986 és 1988 között.*

B.-K. B.: – *Meghívták oda előadni is később. Tartott órákat, de azt gondoltam, hogy egy hozzá nagyon közel álló embernek, Bíró Gáspárnak köszönhetően, aki azóta már professzor a jogi karon.*

L. Bné: – Bíró Gazsival az régi barátság volt, még Bukarestből.

B.-K. B.: – *De az egy furcsa kapcsolat volt, ezt el kell mondanom itt, én emlékszem, hogy Gazsi milyen élesen kritizálta Csaba státustörvény-tervezését, igaz, nem nyilvánosan.*

Z. M.: – *Ez már egy másik korszak. Amikor a hírek nem csak magánúton, levelekben vagy látogatások alkalmával jöttek, hanem a nagyobb nyilvánosságban is, újságokban, rádióban, tévében. Mi jutott el itthonra Csaba tevékenységéből, s arról, hogy milyen karriert futott be?*

L. Bné: – Nem sok. Az ismerősök jelezték, amit láttak, hallottak. De az az igazság, hogy ő nem beszélt magáról még nekünk sem. Mikor politikáról volt szó, azt mondta, hogy na, anyja, erről nem beszélünk. Mindenről beszéltünk, mindenről, csak politikáról nem. Ne is kérdezzem, mert ő erről nem beszél. Mikor helyettes államtitkár lett, akkor se sokat tudtam róla. Volt itt egy baráti köre, ők tudták, Czibalmos Csaba tudott róla, Albert Éva tudott róla, de nem volt nagy híre annak, helyi újságokban nem láttam, hogy írtak volna róla. Amikor meghalt, Ferencz Csaba írt egy nagyon szép nekrológot róla.

B.-K. B.: – *Akkor értsük úgy, hogy Czibalmos Csaba és Albert Éva voltak a legközelebbi régi barátai?*

L. Bné: – Igen, Albert Éva volt neki a legközelebbi itthoni barátnője, sehova nem ment el, sehova nem járt Csaba, mikor itthon volt, de Évát mindig felkereste. Elmentek Uzonkába, szalonnát süttek. Ott minden bújukat-bajukat elmondták egymásnak, Éva is. Éva ment Ausztriába sielni, Csabánál kötött ki, s a családdal ott aludtak. Mikor a gyereke beteg volt, elvitte Csabához, s Csaba vitte orvoshoz a gyereket. Nagyon szoros kapcsolatban álltak. Sokan várták, sokszor várták Csabát haza, de bujkált, nem akart ő találkozni senkivel. Van egy unokatestvérem, akinek a lánya politológiát végzett most Brassóban. Angliában újságírószakot végzett, mert Angliába ment volt férjhez, azután elváltak, hazajött, és itthon, Brassóban végezte a politológiát. Ő kérte, hogy egyszer találkozhassanak. Hát ez nagyon félve ment, mert drukkoltam, vajon elfogadja-e. Elfogadta. Aztán nagyon félve mertem kérdezni, hogy mi van. Annyit mondott nekem, hogy az a leányka nagyon értelmes, tudja, hogy mit csinál, jó úton halad. Hagyjátok, hogy csinálja.

Z. M.: – Ki ő?

L. Bné: – Benkő Erikának hívják.

Z. M.: – *A temetési beszédben hallottam, milyen sokat tud Csabáról az unitárius pap, Kovács István, aki temette. Ők régről ismerték egymást?*

L. Bné: – Kovács István, igen, ő jó ismerős volt, még diákkorából. Vele is szokott találkozni. Albert Évánál volt a gyülekező, s ott beszélgettek. De volt úgy, hogy szilveszterkor is hívták, volt, mikor elment, de inkább szeretett itthon maradni. Itthon nagyon jól érezte magát. Bebújt oda a kis kuckójába, olvasott, írt, pihent. „Nem is tudjátok – mondta –, hogy itt milyen jó!” Ezt mindig mondta. „Nem is tudjátok ti értékelni, hogy milyen jó itthon.” És nagyon szerette Uzonkát, oda mindig elment. Amikor hazajött, a legelső az volt, hogy na, mikor megyünk Uzonkába?

B.-K. B.: – *Fejest ugrott a hideg vízbe.*

L. Bné: – Azt szerette. Ott nagyon sokat tevékenykedett, építettek Öcsi-vel. Ők rakták a lépcsőt, a tetőzetet csinálták. Jó lenne elmenni oda. Nézzük meg! Menjünk fel!

B.-K. B.: – *Az egy paradicsom! Amit nem sikerült Magyarországon megtalálni. Félttem is ezt kimondani, de ez az igazság, sajnos.*

L. Bné: – Éltenne benne a gondolat, hogy ha Magyarországon bevégzi a dolgát, hazajön. Hazajön.

B.-K. B.: – *Lovakat akart tenyésztetni.*

L. Bné: – Egy házat Uzonkában nagyon kinézett magának, a velünk szemben való lakást. Azt mindenképpen meg akarta venni. Azt mondtam, Csabikám, ezt nem tudjuk megvenni, mert nem lesz eladó. „Dehogynem, anyja, ne félj, mert annyi pénzt ígérünk érte, hogy rögtön eladják.”

„FÖLMÉRTE, HOGY A SZÜLŐFÖLDJÉN NEMKÍVÁNATOS SZEMÉLY.”

Lőrincz Tibor

Zelei Miklós: – *A Malomgát utcában vagyunk, Sepsiszentgyörgyön. Lőrincz Tiborral, Csaba öccsével beszélgetünk, jelen van Lőrincz Béláné Keresztes Mária is. Ez a környék volt a hagyományos városközpont. Ma már a város külső része ez a hely.*

Lőrincz Tibor: – A középkori városnak ez a része volt Szentgyörgy központja, a mai Kálvin tér környéke. Itt áll a gótikus református vártemplom, amelyet a XIV. század végén kezdtek építeni, s a XV. század elején fejeztek be. Nagyon szép régi városrész, ma egy kicsit elhanyagolt ugyan, de reményeink szerint sor kerül a fejlesztésére. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején kezdtek építeni azokat az épületeket, amelyek köré a mai városközpont szerveződik, a mai központot akkor kezdték tervezni. A városvezetés és a fontosabb intézmények többsége jelenleg is a Monarchia-beli épületekben működik, a főtér oda tevődött át. Egyre inkább változik a város képe és az etnikai összetétele is.

Z. M.: – *Ti már ide születtetek?*

L. T.: – Igen, ide. Ez az ősi lakás, a szüleink vásárolták.

Lőrincz Béláné: – Az ötvenes években vettük a házat.

L. T.: – Akkor az első két szoba volt meg és az első kicsi udvarka, amit aztán folyamatosan bővítettek. A gyerekkoromra úgy emlékszem vissza, hogy itt végig építőtelep volt, minden évben bővítettek és építettek valamit. Gyerekként megszokottá vált nekünk, hogy mindig építünk és minden folyvást változik. Édesanyám, édesapám is középparaszti származású. Egyikük sem szentgyörgyi, hanem beköltöztek ide. Édesapám minden testvére mesterséget tanult, ő is elég korán bekerült Árkosról, azt hiszem, tizennégy-tizenöt éves lehetett, mikor bejött ide mesterséget tanulni, egy elég jó nevű magánkereskedőhöz. Majd közbejött a háború, a hadifogság.

Ötvenhat hónapot töltött Arhangelszkben. Miután hazakerült, befejezte az iskoláit, és úgy ismerkedett meg édesanyámmal, aki, ahogyan már mondtam, szintén középparaszti származású, de szintén kitörni vágyott. És ez sikerült is neki, az óvónői pálya révén. Mindketten polgárosodni kívánó emberek voltak, s ezért jöttek Szentgyörgyre. Hogy hogyan ismerkedtek meg? Valószínű, az üzletben. És akkor ötvenhétben költöztetek ide?

L. Bné: – 1957 júniusában esküdtünk meg, de nem ide költöztünk, mert itt lakók voltak, hanem a Templom utcai lakásba.

L. T.: – Miután a lakókat sikerült elköltöztetni, akkor kerültek ide a Templom utcából?

L. Bné: – Nem, először a Libócba mentünk, egy nagyobb épületbe.

L. T.: – Libóc?

L. Bné: – Libócnak hívták, ahol most a pénzügy épülete van, azon a helyen állt, amíg le nem bontották.

L. T.: – Mi már itt születtünk, ez a családi fészek, itt telt a gyerekkorunk, ez jelentette az otthon, a malomgáti ház, ehhez vonzódtunk, ide vágyódtunk haza. Anyai részről a nagytata kereszmester volt, nagymama meg háztartásbeli. A kollektivizálás őket is megviselte. Amijük volt, sikerült elvenni tőlük, de nagytata képes volt újraindítani a kereszműhelyét, ott is dolgozott egészen nyugdíjaztatásáig. Ő rendes állami nyugdíjat kapott. Csendes, szerény, szűkszavú ember volt, komoly és megbízható, mind a mesterségben, mind egyéniségében. Egyszerű parasztember.

L. Bné: – Kitűnően ismerte a történelmet.

L. T.: – Hat osztályt végzett. Volt a faluban kántortanító, így mindenki elvégezte a hat osztályt, ő is. Az írástudatlanság ott nem volt ismeretes. Elég jó tanuló is lehetett. Emlékszem, hogy nagymama rábízta a puliszkát, ő meg fogta a könyvet...

L. Bné: – ...zsírolvasztás volt.

L. T.: – ...ő meg fogta a könyvet, kavarta a lábasban a zsírt, s az odaégett. Nem volt lehetősége tanulni. Nagymama meg jól számolt. Ha százalékot kellett kiszámolni, azt ő egy-kettő elvégezte fejben. Mindez azért fontos, mert nyaranta a szünidőt általában otthon töltöttük Nagybaconban, velük, s ez elég mély emlékeket hagyott bennünk. Az egyik nagyon kedves élményünk, amikor elloptuk nagymama mosóteknőjét, és elvittük a patakra csónakázni. Ha abba a teknőbe valaki beleült, elsüllyedt. Ott volt a nagybátyám is éppen, s kitalálták, hogy ők fogják a teknőt, én beleültem és úgy csónakáztunk a patakon. Ez a történet aztán életre is kelt, mert később megírtam fogalmazásban. Köncei Anna tanárnő valahogy hírül vette, hogy mik történtek velünk, és kérte, hogy írjam meg ezt a történetet. Elég jól sikerült megírni, úgyhogy a mai napig nem is adta vissza a füzetemet. Az egyik jó ismerősünknek volt a felesége, Köncei Lászlónak, akinek egy alapítvány és egy egyesület is őrzi a nevét. A városra hagyta a házat, a vagyonát, s egy alapítványt is. Az alapítvány minden évben segít egy szegényebb, de jó tehetségű diáknak, s a Székely Mikó Kollégiumot is támogatja. Visszatérve a nyári emlékekre, mindenfélét csináltunk mi akkor, a mezei munkától elkezdve a takarásig. De gyerekként nem fogtuk föl, hogy a nagyszülőknek mekkora teher és mit jelenthet nekik az, hogy a kollektivizálás után nem a saját földjükön dolgoztak. Mi is dolgoztunk, segítettünk, ami nagy élmény volt, szabad mezőn, kint a határban. Fürödni elszöktünk a parakba, Vörösmarthoz, én mentem Csaba után. Nekem Csaba mindig mértékadó volt, szellemileg s fizikailag, ez nyilvánvaló. A kisebb testvérnek az első kapcsolata a testvérével van, a szülőkön kívül. Csabát követni is lehetett, nem csak elfogadni. Nyilván volt közöttünk civódás, gyerekek között ez előfordul. Maradandó emlék volt a harapófogónak a helye a homlokán. A forradás mindig látszott rajta, mert szembevágtam a harapófogóval.

Z. M.: – *Miért?*

L. T.: – Azt már nem tudom. Hirtelen haragú kisgyerek voltam, engem nem volt nehéz fölbosszantani.

Z. M.: – *Két év volt köztetek Csabával?*

L. T.: – Két év volt a különbség, igen.

Z. M.: – *Jártatok együtt óvodába?*

L. T.: – Óvodába nem jártunk együtt. A mama, aki óvónő volt, engem az első óvodakezdési időben vitt magával, de nem tudott velem boldogulni, mert nagyon anyás voltam. Emiatt elvitt egy másik óvodába. És úgy emlékszem, hogy Csaba is egy másik óvodába járt. Arra is emlékszem, hogy elég sokszor fölléptetted Csabát óvodai ünnepeken.

L. Bné: – Igen. Vittem magammal akkor is, amikor nem volt még óvodaköteles. Beült az íróasztalom alá, olyan csendben maradt, mint a sír, és figyelte, amit a többiek csinálnak. Mikor hazajöttünk, itthon mindent előadott, amit látott-hallott. Kinyitotta a könyvet, és végigmondta a Zengő ABC-t, végigolvasta.

L. T.: – Olvasni nem tudott, de követte az ujjával a sorokat, mintha olvasott volna, úgy mondta. A Siccet például.

L. Bné: – Végigmondta a Siccet, a Gógös Gúnár Gedeont, a Mosó Masa mosodáját. Ezek voltak az alapkönyveink, ezeket mind fejből tudta. Sokszor az apja már megunta: „S már többet ne olvass, Csabikám. Elég volt.” De Csabika olvasott. Aztán mikor kezdett nagyobb lenni, már óvodaköteles, akkor felhasználtam, bizony, mert nagyon könnyen tanult. Nem kellett vele foglalkozni. Elmondtam egyszer-kétszer a dolgokat, s ő már fújta is. Mindig főszereplőként tevékenykedett az előadásokon, szívesen szerepelt.

L. T.: – A hirdetőoszlop szerepére emlékszem. Egy nagy kartondobozt rátettek, és ő volt a bejelentő.

L. Bné: – A konferáns.

L. T.: – Éles elméje volt. Erre tetézik, hogy kapott egy nagyon jó tanító nénit, Tóth Máriát, aki rendszeres munkával megtanította tanulni, s az alsó osztályokban ez a fontos. Szerencsére nagyon jó osztályba is került, amelyik az elemi első osztályától tizenkettedikig nagyjából együtt maradt.

Z. M.: – *Az óvoda teljesen magyar volt?*

L. T.: – Magyar óvodába jártunk.

L. Bné: – Még annyit megjegyzek itt, hogy az iskolai évek alatt ő főleg azokkal barátkozott szívesen, akiktől látta, hogy értelmileg is közel állnak hozzá.

L. T.: – Megvolt az érdeklődési köre az iskolában is, és akkor csak azzal foglalkozott. Ő ezt megengedte, megengedhette magának. De hogy a korát meghaladta, már az iskolában kiderült, ez biztos.

L. Bné: – A tanárok azt mondták, koraérett gyerek.

L. T.: – Az iskolai tevékenységekben eléggé aktívan részt vállalt, szerepelt szavalóversenyeken, megemlékezéseken. És ahogy te is használtad az óvodában, az iskolában is észrevették a tanárok, hogy nagyon jól lehet őt szerepeltetni.

L. Bné: – Rengeteg versenyen részt vett, irodalmin inkább.

L. T.: – Arra emlékszem például, hogy este tíz után nem szabadott sem tévét nézni, sem villanyt gyújtani, hogy reggel frissen ébredjünk. Ő bebújt a paplan alá, és elemlámpával olvasott. Így játszotta ki a szülők éberségét. Amúgy nem mondhatjuk, hogy a szülők szigorúak voltak. Édesapám a régi családmodell szerinti atyai szigort áthozta volna hozzánk is, de ez nem működött, mert nagyon elfoglalt volt. Üzletben dolgozott délelőtt-délután, nagyon keveset volt itthon, és mi főleg édesanyánkkal voltunk. Édesanyánk meg nagyon engedékeny volt, nagyon könnyen meg lehetett lágyítani a szívét.

L. Bné: – A pedagógiai módszereket nagyon sokszor rajtuk kísérleteztem ki.

L. T.: – Édesapánk elkezdte volt magyarázni Csabának: „Fiam, minden fának van gyökere.” És Csaba visszakérdezett, nem volt még iskolás, csak kicsi óvodás: „A villanyfának is?” Apja körülbelül akkor vehette észre, hogy ezek a gyerekek kezdenek nőni, úgyhogy valami egyébvel kell próbálkozzon. Így kezdte volt el a német nyelvet gyakorolni velünk, egyszerű szavakat tanított meg nekünk.

L. Bné: – A németet magánúton tanulta, már tanoncként kellett tudjanak.

L. T.: – Igen, és az orosz fogságban is voltak németek, ő mondta.

L. Bné: – Velük is gyakorolta. Már tudott németül, mikor fogságba került.

L. T.: – És elkezdett tanítani minket. Hogy helyesen-e? Nem beszélt helyesen, mert a nemeket keverte. Itthon megtanultuk a szavakat, s az órán kiderült, hogy nem a megfelelő névelővel használtuk. Az eseteket viszont jól használta. És az üzletre, ahol dolgozott, a bejárati ajtóra 1970–71-ben az ő kezdeményezésére kivettek egy piros táblát: „Wir sprechen auch Deutsch.” Ez jó pont volt nekik. Volt ott egy barátja, akivel munkaidő alatt is beszélgettek németül.

L. Bné: – Jártak Brassóból is ide az üzletbe vásárolni.

L. T.: – Magyart, románt, németet itt Erdélyben tudnia kell egy kereskedőnek.

Z. M.: – *Meddig jutottatok el vele a német nyelvben?*

L. T.: – Édesapám tanítása alapján? A szavak szintjéig. Mikor már tudunk volna mondatokat összerakni, akkor átruházta a tanítást egy magántanárnőre, Scharlotte néniére, akit Tante Scharlotte-ként kellett megszólítanunk. Idős, törékeny, nagyon művelt asszony volt. Régi családból származott, beszélte a németet, angolt, franciát, hébert, románt és a magyart. Hozzá jártunk németórákra, ötödiktől kezdve, azt hiszem, s egészen kilencedik-tizedik osztályig. Érdekes dolgokat is tanultunk, meg gyermekmeséket, verseket...

Z. M.: – *Miből tanultatok? Nyelvkönyvből, vagy ő állította össze a tananyagot?*

L. T.: – Ő állította össze. Valószínű, észrevette, hogy az iskolai tananyag nem felel meg az ilyen korú gyerekek elvárásainak. És összegyűjtött tananyagokat, útleírásokat, gyerekgregényeket, verseket. Schiller-versre is emlékszem, amit tőle tanultam. Nagyon le tudta kötni a gyereket, nagyon

hasznos idő volt, amit nála töltöttünk, főleg Csabának. És ezenkívül voltak a zongoraórák. Polgárosodó család, úgy gondolták, hogy a gyerekeknek illik megtanulni zongorázni. Mi nem nagyon szerettük, de kötelező volt. Megvettek a szüleink egy zongorát, és nagy örömünkre a heti egy órából ráadásul heti kétszer félóra lett, hogy többször kelljen gyakorolni. Különösebb tehetségünk nem volt hozzá, azt hiszem. Nem is jött át a zongoraórának az ihlete, nem a tanárnő hibájából.

Tibor és Csaba: „Mi nem nagyon szerettük, de kötelező volt.”

Z. M.: – Kíhez jártatok?

L. T.: – Simon Ilonához.

L. Bné: – Itt zongoratanárnő, nyugdíjas volt már akkor.

L. T.: – Év végén vizsgakoncertet rendezett. Olyankor fölborította a házát, kiürítette az egyik szobát, oda átcipeltette a zongorát, és meghívta a szülőket. Voltunk vagy tizenöten-húszan tanítványai, arra mindenki betanult egy négykezeset és egy egyénit. Ezt elő kellett adni a szülők előtt. Nagy megmérettetés volt. Az évnek a felmérése a szülők füle hallatára. Utána még volt egy buli, amit nagyon élveztünk.

Z. M.: – *Zsúr?*

L. T.: – Zsúr, igen. Arra is illett megtanulni egy-két számot, amit elzongoráztunk és táncoltunk rájuk.

Z. M.: – *Volt tánciskola is?*

L. T.: – Az nem volt.

L. Bné: – Táncházt!

L. T.: – Igen, táncháztba jártam volt én, de az már későbbi történet. Csaba a felvételi után részt vett egy körúton Kallós Zoli bácsival a Gyimesekben, így jött aztán Zoli bácsi Szentgyörgyre, s ő hozta volt el ide a táncot.

L. Bné: – De ekkor Csaba már az egyetemen volt.

L. T.: – Igen, igen, de jöttünk haza is táncháztára csütörtökönként.

L. Bné: – Csabának volt hajlama a zenéhez. A komolyzenét megszerette, és rengeteg kazettát gyűjtött össze, otthon is állandóan ment neki a zene-gépjé, az autóban is hallgatta. Mindig azt mondta: „Ennyi hasznom van a zongoraórákból, hogy megszerettem a komolyzenét.” Öt-hat évet jártak zongorára, az első osztálytól kezdve úgy hatodikig.

L. T.: – Rengeteg munka volt benne, az biztos. És hogy maradt abba? Emlékszem, Csaba megkérdezte volt apjától: „Meddig kell nekünk még zongoraóra járni?” És akkor apja, valamiért amúgy is bosszús volt, azt mondta: „Kész, többet nem kell járjatok. Nem szeretitek, ne járjatok többet.”

L. Bné: – De már láttuk azelőtt, hogy nincs nagy értelme.

L. T.: – Észrevettétek?

L. Bné: – Nincs nagy értelme, mert nincs hajlam, láttuk. És beszéltünk Ica néivel is. Azt mondja: „Hasznos, mert az alapismereteket megszerzik, de tehetség kevés van.” Belenyugodtunk, s inkább a nyelveket kezdtük velük.

L. T.: – Úgy emlékszem, párhuzamosan folyt. Jártunk németórára és közben zongorára. És ott volt a sport még, ugye. Csaba járt kézilabdázni, elég korán elkezdte. Azt hiszem, még negyedik-ötödik osztályban elkezdett kézilabdázni. Elég komoly eredményeket értek el. Ifjúsági bajnokságokat nyertek. Úgyhogy megvolt nekünk a heti pluszfoglalkozás, én jártam teniszezni is. A sportot szerettük mind a ketten. Különösebb eredményeket nem értem el, de nagyon szerettem.

Z. M.: – *Ugyanabba az iskolába jártatok?*

L. T.: – A Mikóba. Volt ugyan valami törvény, hogy a legközelebbi iskolába kellene járjunk, de tudták a szülők, hogy itt csak a Mikóba érdemes járattatni a gyerekeket. Jó iskola volt, a tanárok jók voltak, ezt állíthatom.

Z. M.: – *Nimbusza volt az iskolában Csabának?*

L. T.: – Csaba nagyon tehetséges diák volt, hát nekem is illett volna iparkodnom. Ezt éreztem, ezt a nyomást. Csabát nem értem utol, de különösebben nem voltak gondjaim nekem se. Én másfele irányultam, inkább a fizikát, a számtant szerettem. Csaba meg az irodalmat. És ő nemcsak az iskolában tevékenykedett, hanem a városban is, ha valami irodalmi megmozdulás volt Szentgyörgyön, Csaba abban részt vett. Nagyon sikeres Ady-estet szerveztek volt, a plakátja a mai napig megvan, azt el is vitte Pestre.

L. Bné: – De hogy történt a plakátügy is! Kiplakátolták az irodalmi estet, és a plakátokat leszedték.

L. T.: – Letépték.

L. Bné: – Ő megmentett egy darabkát belőle.

Z. M.: – *Miért tépték le?*

L. Bné: – Ady Endre-estet szervezni abban az időben nem volt tanácsos.

L. T.: – Nem nézték jó szemmel az ilyen megmozdulásokat.

Z. M.: – *Kizárólag diákok szervezték?*

L. T.: – Igen, csak diákok.

Z. M.: – *Az iskolában rendezték?*

L. T.: – Nem, a kultúrházban, ha jól emlékszem. Csaba az országos tanulmányi olimpiákon általában mindig részt vett. Megvannak a díjak. 1976-ban Marosvásárhely. 1977-ben Iași, ahol én is ott voltam.

L. Bné: – Kolozsvárt megnyerte az Echinox díját.

L. T.: – Nagy becsben tartotta az Echinox-díjat.

L. Bné: – Arra nagyon vágyott, hogy azt megnyerhesse.

L. T.: – Az Echinox-díj volt a fő cél. És sok szép díjat elhozott még, a Korunkét, az Utunkét... Kiváló magyartanára volt, édesanyám már beszélt róla, Berde Zoltán. Ő különben szerette a számtantanárját is, József Álmost, habár számtanból nem volt kitűnő tanuló. De József Álmos nagyszerű pedagógus, a mai napig tanít, s megkedveltette Csabával a számtant. A sporttanárja, Csiki Sándor volt a kézilabdaedzője egy darabig. Ezek a tanárok ki tudták hozni a gyerekekből, ami bennük volt. Egyébként a Székely Mikó Kollégiumnak abban az időben, amikor oda jártunk, 1. számú Matematikai-Fizikai Líceum volt a hivatalos neve. De ez nem jelentett tagozatosságot, hanem irányultságot, szellemiséget akart talán kifejezni.

Z. M.: – *Az osztálytársak közül kire emlékszel?*

L. T.: – Vele azonos beállítottságú osztálytársa Tóth Tamás volt, aki színész lett, sajnos ő is elhunyt már. Ketten voltak az osztályban irodalmárok, közöttük egészséges versengés is kialakult. Amit Berde Zoltán, a magyartanárjuk ki is használt, s elég sokat foglalkozott velük. Az én magyartanárom Albert Ernő volt, korábban iskolaigazgató, majd miután leváltották, magyartanárom és osztályfőnököm is lett.

Z. M.: – *Király Károly Kovászna megyei első titkár 1972. áprilisi tiltakozó lemondása után váltották le Albert Ernőt, más magyar intézményvezetőkkel együtt.*

L. T.: – Hosszú ideig ő volt az igazgató. Néprajzos különben, népköltészet kutató, sok könyvet kiadott, több mint háromezer csíki és háromszéki népballadát és változatot gyűjtött.

Z. M.: – *Az iskolai ifjúsági szervezetek hogyan működtek?*

L. T.: – Azokat nem vettük túl komolyan. De a rendezvényeket általában valamelyik ifjúsági szervezet keretein belül lehetett létrehozni. Vagy a pionírszervezettel, vagy KISZ-alapon. Ez utóbbinak románul UTC volt a neve. Ezen kalap alatt lehetett működni. A szavalóversenyeket például a pionír tanár szervezte. Én a másféle pionírrendezvényekről ellógram.

Z. M.: – *Ez a ténykedés túl volt politizálva?*

L. T.: – Nem. A tanári gárda ezt a helyére tette. Működni működött, de fontosabb volt a tevékenység, amely mögötte zajlott. Tudták a tanárok, hogy hol a helyük ezeknek a szervezeteknek, s mi is éreztük.

Z. M.: – *A román nyelvet hányadikban kezdtétek tanulni?*

L. T.: – Már első osztálytól. Külön kezdő tankönyvünk volt, egy egészen egyszerű tankönyv. Különösebb problémánk nem volt vele, de az is igaz, hogy ott nem is tanultunk meg helyesen románul. A katonaság meg az egyetemi évek alatt állt össze bennünk a román nyelv.

Z. M.: – *Milyen szintig jutottatok el az iskolában?*

L. T.: – Jó középszintig. Beszéltünk románul, de azt hiszem, hogy németül jobban. Így sikeredett ez. Aztán a románt nyilván meg kellett tanulni.

Z. M.: – *Csabának jól ment a román?*

L. T.: – Igen, érdekelte, elolvasta a házi olvasmányokat, sőt, bővebben is érdeklődött a román irodalom iránt. Neki komolyabb ismeretei is voltak, nemcsak az, amit az iskolában kértek, hanem még utána is olvasott.

L. Bné: – Amire az iskolát elvégezte, már szépen beszélt románul.

Z. M.: – *Angolul mikor kezdett tanulni?*

L. T.: – A kilencedik osztályban. Kötelező volt a második nyelv.

Z. M.: – *Kötelező volt a román, a német és az angol?*

L. T.: – Igen.

Z. M.: – *Orosz nem volt?*

L. T.: – Lehetett azt is választani. Tizenkettedikben különórákat vett angolból, Révay Máriától. Rengeteget szótárazott, olvasott és fordított.

L. Bné: – Kicsi cetlicskékre írta fel a szavakat, s az angol könyvekbe betűzdelte őket. Mind kiírta az ismeretlen szavakat.

L. T.: – De nemcsak a szavak jelentését, hanem jegyzeteket is készített, hogy mivel ért egyet, mivel nem. Fűzte tovább a gondolatokat.

Z. M.: – *Té melyik nyelvet választottad?*

L. T.: – Én is az angolt választottam második nyelvnek, s ugyancsak Révay Mária tanított. Nagyon művelt hölgy. Habár a kötelező angol nyelvórákat nem vettük igazából komolyan. Aki reál szakra készült, az a maga tantárgyait tanulhatta. Meg volt adva erre a lehetőség, nem erőltették, hogy mindenből jó diák legyél.

L. Bné: – Csaba az egyik évben matekból éppen csak átcúszott. Nem foglalkozott egyáltalán a matekkal. Ment volna neki, de nem érdekelte.

L. T.: – Emlékszem rá, hogy egy számtanpéldát, hetedikes lehettem, nem tudtam megoldani. Megkérdezte, hogy melyik az a példa. És megoldotta ő. Úgyhogy volt hozzá képessége, csak sajnálta rá az időt.

Z. M.: – *A középiskolában nyaranta hova jártatok?*

L. T.: – A nagybaconi nyaralások nagyon jók voltak. De azután, hogy 1975-ben édesapánk meghalt, a nyaralások elmaradtak. Még apja életében

voltunk egyszer Árkoson is, de az nem volt olyan megragadó, mint a nagybaconi. Valahogy nem jött nekünk össze az árkosi nyár. Édesapám brassai testvérével tartjuk a kapcsolatot, Lőrincz Bálinttal, s az ő fiával, az első unokatestvéremmel.

L. Bné: – A mai napig.

L. T.: – Amíg Brassóban voltam az egyetemen, addig hetente megfordultam náluk, rendszeres sakkpartikra jártam hozzájuk. Komások is vagyunk a leányukkal!

Z. M.: – *1975 után minden nyáron dolgoztatok?*

L. T.: – Be volt szervezve nekünk nyaranta egy-egy hónap „önkéntes munka”. Ládaszegelés volt az első a sör-bor lerakatnál. Hatodikos voltam, még élt apja, de már nagyon beteg volt. Az egyik barátja volt a főnök a ládajavító részlegnél. Én szerettem kalapálni, szegelni, s gondolta apja, hogy ez most osszejön a gyerekeknek. De nem gyerekek való munka volt, a rendes borvizes, boros ládákat javítottuk. Igyekeztek könnyebb dolgokat adni nekem.

Z. M.: – *Csaba is ott dolgozott?*

L. Bné: – Nem!

L. T.: – Ő edzőtáborban volt Homoródon a kézilabdacsapattal, s kimaradt ebből. A következő évben voltunk papírt préselni a dáknál.

Z. M.: – *A méhtelepen!*

L. T.: – Régi könyveket szedett ott össze, amiket a könyvtárakból kiselejtezték. Az volt a dolgunk, hogy egy asztal nagyságú présgéppel papírcsomagokat készítsünk, s vitték el őket. Ha jól emlékszem, Csaba ebből vette a biciklijét, az első ukrainai biciklijét. A következő nyáron ment a kézdivásárhelyi református templom tornyát javítani, bádogosmunkára. Én ekkor mentem ki a szépmezői kollektív gazdasághoz, öntözni. Három nyáron át tartott ez, 1978 nyarán felvételizett Csaba Kolozsvárra, s akkor véget ért.

Z. M.: – *Ezen a nyáron kezdődött a táncházszervezés. Hogyan?*

L. T.: – Már érintettük ezt az utat. Amíg a felvételi eredményt várták, addig mentek el Kallós Zoli bácsival, akit Kolozsvárról már ismert, a gyimesi körutazásra.

L. Bné: – Mert járt fel Csaba Kolozsvárra, egyetemi felkészítőre.

L. T.: – És a Gyimesekben tudta meg, hogy a felvételije sikerült! Onnan telefonált haza. Ezután került Zoli bácsi Szentgyörgyre. Jöttek haza a fiatalok, Zoli bácsi velük tartott, s ezután szervezte meg a táncházat Szentgyörgyön. Valószínű, Csabával beszéltek meg, hogy kellene ide táncház. Zoli bácsi visszajött Szentgyörgyre, emlékszel, volt még itt...

L. Bné: – ...igen, volt itt! Két rendbe, három rendbe' is.

Z. M.: – *Itt is lakott?*

L. Bné: – Több napig volt itt nálunk, igen.

L. T.: – Erőre kapott a táncház. Csaba Székely Leventével is eljött, ők voltak az első zenészek. Én még Brassóból is haza-hazajöttem csütörtökönként az esti táncházra. Még azután is, hogy elvégeztem az egyetemet, még '86 után is ment a táncház.

Z. M.: – *Akadályoztatás nélkül működhetett?*

L. T.: – Különösebb segítséget nem kapott. Biztosították a termet a kultúrházban, s önfenntartó volt... A zenészek is itteniek voltak, helyiek vették át a muzsikálást, nem különösebben képzettek, de vállalkozó szelleműek. Tánctanítás is folyt, az ügyesebbek megtanulták, és akkor tanították a következő rendet. Nagyon jó hangulatú esték voltak. Kellemes kikapcsolódás, pláne egy-egy nyári estén. Rendszeresen eljártam oda csütörtökönként. Emlékszem, amikor készültem egyetemre, a csütörtöki programom mindig megvolt. Ez volt a kötelező szórakozás.

Z. M.: – *Csaba a katonáéknál is muzsikált. Ott te is meglátogattad őt?*

L. T.: – Meg, igen, voltunk nála Corbun. Székely Leventével szolgáltak ott, meg Tánzos Vilmoszal, őket már korábbról ismerte, a diákolimpiákról. A katonaságnál is alakítottak egy táncmuzsikát. Csaba bőgött. Azt mondták, hogy archaikus román zene, és játszották a mezősegi meg a gyimesi dalokat. Csaba nagyon nehezen viselte a katonai bezártságot.

Z. M.: – *Mi volt? Gyalogos?*

L. T.: – Tüzér, valami ilyesmi. Amikor elmentünk meglátogatni, a tisztelt vita alakult ki, hogy kiengedik a városba vagy nem engedik ki. Nagyon haragudott a katonatisztekre, ez az ellenszenv nyilván látszott és kölcsönös volt. A tiszték is észrevették, mi a helyzet Csabával. Alig akarták kiengedni velünk. Na de mégis kimentünk, el a tengerpartra. Csaba a homokba beleírta a lábával: „Szabadság – Freiheit”. Van egy nagyon szép levelem tőle, amit megőriztem, a katonaságtól írta volt:

„My dear brother! Minden nagyszerűen meglenne, ha nem lenne így. S írok neked, kedves uram, habár így van s másképpen sem lesz egyelőre, hogy legyen a nagyszerűen lévő minden a nagyszerűen meglévő mindennél vagy tíz csomag cigarettával több. Ne félj, el nem burjánzok, pénzügyi helyzetem ugyanis hasonló a tiedhez, ezért kérem a cigarettát. Így tiszta az ügy, alkohol egyelőre nem olajozza a nyakam belső felét. S hogy teljesen megnyugtassalak, tisztaságom, szellemi tisztaságom megtartásának érdekében, kérem az anyuci csomagjaiba belecsempészni A Hetet, a Korunkot, az Igaz Szót s az Utunkat (továbbra is). S ironikus fogantatású leveleidben kérném kigúnyolni nagyon is pongyola szókapcsolataimat, potyolt gondolataimat és kommentálni kéréseimet.

Sok sikert kívánok az autóvizsgához, ha lesz autó addigra, mert úgy néz ki, hamarosan megeszi az idő vasfoga (no meg a téli aszfalt sója).

Édes Öcsém, a fene a jó dolgozba! Anyuci miért kell panaszkodjon minden levelében nekem a te otthoni ügyködésedről, amely, tudom, a semmittevés jegyében folyik. Hát nem lenne szebb az élet, ha meglenne a családi béke, amely elérhető pár szőnyeg kiporolásával, néhány házi rongy továbbtevésével és heves bólogatással minden kérésre, s utána tehetnél azt, amit éppen akarnál, sőt többet is, mint amennyit elképzeltél mostanig. Hiszen nem is képzeled, mennyire vagány élet az otthoni, ha kihasználnsz minden lehetőséget a személyi szabadságod kiterjesztésének érdekében. Hidd el, megéri egy órai kinszenvedés (pl. porszívózás vagy hasonló kaliberű dolog), hogy utána hét napig senki a világon ne tátsa feddő szóra mostanában már rúzsztalan ajkait. Szabad inni, sza-

bad cigizni, szabad a harmadik (gondolom már tudod, hogy legfontosabb) szórakozási formát »bevetni«, de nem kell elfelejteni, hogy minden csak szórakozás, és mindig tudni kell, érezni, hogy jólesik, s közben a rendes játéokra kell gondolni, amely követi a pihenésre szánt estéket vagy délutánokat vagy heteket, komoly, igazi s a legnagyobb kielégülést okozza. Ez az, ami fáraszt, amivel kínlódsz, amire mérges vagy, aminek örvendesz, amit átkozol s amit valahogy át kívánsz ölelni, habár túl nagy, hogy teljesen érezd még a határait is. Mi ez? Mert ilyen biztosan nincs mindenkinek, de neked, határozottan állítom, van. Megnevezése a didaktika szerint valamiféle tudomány, de ez nem igaz így. Egy [elhalványodott szó] játék ez, amelynek meglévő szabályait alakítod, megsemmisíted vagy újjal pótolod. A fáradságot sosem kell kímélni, hogy elmenj egy könyvtárba vagy érdeklődj bárkitől. Nézd a többi embert! Igaz, hogy látod a hibáit is? Vagy felfedezed a szándékait? Igaz, hogy eddig még senkit nem ítéltél igaziból megvetésre méltónak, még Bolond Ferit sem? Tudod, hogy nem tökéletesek, mert igényeiken, kéréseiken, követeléseiken keresztül beléjük láttál egy kicsit te is. Miért félsz akkor, hogy beléd is lássanak? Mi a visszarettentő, valami számodra jogos, épeszű emberhez intézett (na nem katonatiszt) követelésben? Hisz a tökéletességünk látszatát nem őrizhetjük meg némaságunk hermetizálásával, meg nem történéseivel. Csinálj már valamit, s meglásd, a nyáron majd ketten folytatjuk.

Nekem hull a hó. Viszlát, írj! Cs.”

Z. M.: – Van rajta dátum?

L. T.: – Nincs. 1978–79 telén írta, én tizenegyedik osztályos voltam, valószínű, hogy egy kicsit szabadabban éltem. Ebben az életkorban az ember szabadulni szeretne a kötöttségektől, ezt-azt kipróbál. Emlékszem egy kiruccanásra, amikor berúgtunk valamelyik osztálytársammal, és valószínű, a mama ezt írta meg neki. Az iskolába is eljutott a híre, komoly osztályfőnöki figyelmeztetésben részesültem.

Z. M.: – Arról beszélt Csaba, hogy katonáéknál voltak-e nyelvi gondok?

L. T.: – Azok szolgáltak együtt, akik az egyetemi felvételin megfeleltek, javarészt magyarok, mivelhogy magyar szakra felvételiztek. Egy incidensre emlékszem, amikor a bicskát eltörték. Tánczos Vilmosnak volt egy székelly bicskája, azt. Nem emlékszem már, hogy pontosan milyen ügy kapcsán, Tánczos megfenyegetett valakit a bicskával. És nehogy valami egyéb

derüljön ki a dologból, a bicska pengéjének az élet letörték. Egy pengétlen, életlen bicska már veszélytelen. Más incidensre nem emlékszem, nem voltak román–magyar ellentétek. Erre vigyáztak a tisztek is, tudatos mérséklés működött a katonaságnál. Mi is többen voltunk az évfolyamról a katonaságnál magyarok. Vagy tizenöten lehettünk, az esetleges ellentéteket kordában tartották a tisztek. Az eskütétel előtt felkészítőket tartottak. Megmagyarázták, hogy mit jelent a katonai eskü. És felhívták a figyelmünket, hogy legyünk bátor és méltó román katonák.

Z. M.: – *Az eskü szövegére emlékszel?*

L. T.: – Nem. Különösebb konfliktusra sem emlékszem. A brassai egyetemi éveim alatt se történt ilyesmi. A városban elég sok magyar él, s működött az együttélés iskolákban, egyetemeken. Még arra is ügyeltek volt, hogy a kiváló tanulók közé a százaléknak megfelelően magyarok is bekerüljenek.

L. Bné: – Mindig érdeklődtem, hogy volt-e problémája a tanárokkal, de sose panaszkodott. A nyelv, még inkább a szakmai kifejezések, kezdetben nehezen mentek. De valószínű, hogy elnézőek voltak.

L. T.: – Számtanból vizsgáztam, és nem jutott eszembe a triéder román megnevezése. A tanár följánlotta, kérdeztem meg az egyik ott ülő magyar kollégámat, hogy mondják ezt románul.

Z. M.: – *Kollégista voltál Brassóban?*

L. T.: – Az első évben igen, aztán kintlakásba kerültem. Ösztöndíjas voltam, s a bentlakás fedezetét kiadták pénzben, abból ki tudtam fizetni a kintlakást. Bentlakó vagyok vagy nem, anyagilag egyet jelentett. Ezért választottam, hogy kintlakásba menjek, nyugodtabb körülmények közé.

L. Bné: – Csaba sose élt bentlakásban. Az első évben Székely Leventééknél lakott a tömbházlakásukban. Utána költözött Csendes Zoltán egyik rokonának, Irénke néninek, egy időse özvegyasszonynak a lakásába.

L. T.: – Csendes Zoltán volt a Bolyai Egyetem prorektora, amikor egyesítették a Babeşsel, s az egyesítés után, 1959-ben öngyilkos lett. Emlékszem Irénke néniére is, akinél Csaba lakott. Már elég idős volt és beteges, nagyon nehezen mozgott.

L. Bné: – Nagyon szerette Csaba.

L. T.: – Irénke néninél igen olcsón, kedvezményesen lakhatott.

L. Bné: – Külön szobája volt. És onnan járt Schuller Rudi bácsihoz. Azt hiszem, két évet lakott a néninél, előtte egy évet Leventééknél. És még?

L. T.: – Dietével is lakott egy évet a tömbházban. Segítettem neki odaköltözni Irénke nénitől. És így megvan a négy kolozsvári év. Ezután akarták kihelyezni Olténiába, egy Ciupercenii Noi nevű településre, de sikerült elintézni, hogy ne kelljen odamennie, s Székelyszáldobosra tették.

L. Bné: – Ahogyan már elmondtam volt, szerettük volna elérni, hogy bekerüljön Szentgyörgyre, de legalább Bodokra, ahol volt egy üres magyartanári állás. Akkor mondta volt nekem a tanfelügyelő, hogy örvendjek, hogy ennyit elért! Üljek nyugodtan, jó helyen van Csaba Száldoboson.

Z. M.: – *Meglátogattad ott?*

L. T.: – Voltam Száldoboson. Csaba rövid ideig, pár hónapot lakott ott. Azután beköltözött Barótra, volt egy barátnője ott, Ari. És Barótról ingázott ki Száldobosra. Próbált ő Baróton is kialakítani egy baráti kört. Göcz Józsefre, a rajztanárra emlékszem. Egy fogorvos is volt köztük. De ő akkor tudta már, hogy elmegy. Már készült.

L. Bné: – Először Németországba.

L. T.: – Tovább akart menni, tanulni. Igen, Németországba készült.

L. Bné: – Emlegette Oxfordot is. Mindenképpen tanulni akart.

L. T.: – De aztán a célország Magyarország lett.

L. Bné: – Mondta, hogy Németország messze van. Onnan nem tud segíteni ide. Ha Magyarországra megy, jobban átlátja a helyzetet, és többet tud tenni.

L. T.: – És 1986 novemberében elment. Úgy emlékszem, Bárdi Nándor is segített ebben, az ő nagy ismeretségi körén keresztül sikerült Szegeden Frankl Klárit megtalálni.

L. Bné: – Nándi intézte, hogy volna itt egypár magyar gyerek, aki szeretne menni, csak kéne a segítség. Hanem utána jöttek a gondok. A ház átíratása. Elvették volna a házat, mert Csaba az apja után örökölte a negyedét.

L. T.: – Könczei Laci bácsi elintézte, hogy ne vegyék el.

L. Bné: – Átírták ezt a negyedrészt a mi nevünkre, Csaba lemondott róla a mi javunkra. Így ő semmi nélkül maradt.

Z. M.: – *Tibor, 1984 nyarán megtörtént a szoborrobbantás, a következő évben indult a Limes Kör. Téged kihagytak a faggatózásból?*

L. T.: – A szoborrobbantási ügyben jöttek hozzánk, hogy házkutatást tartsanak. Amikor Mihály vitéz lovasszobrának a farkát felrobbantották. Mert a szoborban nem sok kár esett, úgy volt elhelyezve a bomba. De egy kisfiú meghalt. Jöttek, megtartották a házkutatást, végignézték a könyveket a belső szobában. Csaba dolgait. De nem találtak semmit. A Biblián kívül. Ez volt a nagy eredménye ennek a kutatásnak. Azt el is vitték. Azután érdeklődtek nálam, de először csak telefonon, mert hívatni nem hívatnak, hogy mit tudok, mondjak valamit. Azt válaszoltam, hogy én Brassóban vagyok, Csaba meg Baróton, Száldoboson, nem igazán találkozunk, nem tartjuk a kapcsolatot. Nem tudok a dolgairól, meg nekem más az érdeklődési köröm. Kérdezték, hogy ott hol lakik, kivel találkozik, kivel barátkozik... Később mégis hívatnak engem is. Kallós Zoli bácsi a Balladák könyvét dedikálta volt nekem, s kérdezték, hogy az honnan van. Honnan van?! Azt mondtam, hogy a táncház kapcsán kerültem kapcsolatba Zoli bácsival.

Z. M.: – *A házkutatáskor itthon voltál?*

L. T.: – Igen. Délelőtt jött két úriember, szemüvegesek, szekus egyenruhában.

Z. M.: – *Az milyen?*

L. T.: – Szürke zakó, sötétkék nadrág, nyakkendő.

L. Bné: – Fehér ingben, elegánsan.

L. T.: – Házkutatási parancsot írásban, úgy emlékszem, nem mutattak, de azt mondták, hogy ez a feladatuk, s robbantókészüléket keresnek. Csaba Baróton lakott, a közelben volt a baróti bánya, nem ő hozta-e ide a robbantókészüléket? S akkor átnézték a dolgait, a könyveit.

L. Bné: – Minket kiküldtek. Először behívtak, hogy mutassuk meg a lakosztályát! És hogy mi hol van. Mikor ezeket elmondtuk, kiküldtek minket, s ők sorra vették a holmit.

L. T.: – Szedték le a könyveket.

L. Bné: – Megrázogatták.

Z. M.: – *Nem volt hatósági tanú?*

L. Bné: – Nem. Csak ők ketten. Megrázogatták mind a könyveket, kidobigálták a ház közepibe.

Z. M.: – *Azt csináltak, amit akartak?*

L. T.: – Éppen ezt mondtam utána Csabának, hogy te, nem tetted ide valamit ők? Nem rejtettek el valamit? Csaba azt mondta, hogy nem, mert figyelte őket. Ő bent lehetett.

Z. M.: – *Meddig tartott?*

L. T.: – Estére végeztek.

L. Bné: – Mikor vége lett, Csabát elvitték a szekura, és aláírást tettek vele a jegyzőkönyvet.

Z. M.: – *A jegyzőkönyvből adtak Csabának is egy példányt?*

L. T.: – Nem, nem.

Z. M.: – *Meddig tartották bent?*

L. T.: – Nem sokat. Nem volt ott sokáig, mama! Egy órát. Körülbelül egy órát volt bent. És jött is haza.

L. Bné: – Már jó sötét volt, mikor hazaért. Az utolsó kérdés az volt bent, hogy mit feltételez, kik voltak a szoborrobbantók? Emlékszel rá?

L. T.: – Igen. Csaba azt felelte, hogy biztosan az oroszok keze van benne. Az oroszok voltak! Na, többet aztán semmit nem kérdeztek, hanem szépen elengedték. Így aztán megmenekült. Bántalmazni nem bántalmazták.

Z. M.: – *Mindennek mi volt a folytatása azután?*

L. Bné: – Állandó ellenőrzés.

L. T.: – Folyamatosan érdeklődtek Csaba után. Tudom, hogy volt valaki, aki figyelte a lakást, hogy ki jön ide. A telefonnal is nagyon vigyáztunk. Vigyáztunk, hogy mit beszélünk. De csináltuk tovább a saját dolgainkat. Úgy gondolom, ezek az események még inkább megerősítették Csaba áttelepülési szándékát. Ami Klárinak köszönhetően elég hamar megvalósult. Saját maga révén boldogult Pesten. Egy rövid ideig lakott a nagynénknél, de még az átköltözés évében, 1986-ban munkát talált a Széchényi Könyvtárban, és albérletbe költözött a Felvinci útra. Tíz év múlva, 1996-ban kapta meg a magyar állampolgárságot, elég későn.

Z. M.: – *A kiköltözés után mikor jött legközelebb haza?*

L. T.: – A következő év húsvétján már itthon volt. Emlékszem, '87 húsvét ünnepe után, amikor ment vissza, itt a szentgyörgyi állomáson álltunk, és azt mondta: „Azt gondoltam, amikor elmentem innen, hogy ott nagyon jó lesz. Tudd meg, hogy nem olyan jó.”

L. Bné: – Kiült az ajtó elé egy karosszékbe, cigarettázott és szívta a jó levegőt, s mondta: „Ó, ti nem tudjátok, hogy milyen jó itthon. Nem is tudjátok értékelni.” Ezt sokszor elmondta.

L. T.: – Először '89 áprilisában voltam kint nála. Korábban is jártunk Magyarországon, legelőször '68-ban, a családdal, akkor ő kilencéves volt, én meg hét. Édesanyám részéről ott volt a nagynénénk és édesapánknak egyik testvére is ott lakott. Azután '73-ban még egyszer, szintén családi kiránduláson. Akkor derült ki, hogy édesapám beteg. Epilepsziás rohamot kapott Pesten. Készültünk a Balatonra, és egyik éjjel rohama lett. Nagyon megijedtünk, ahogy jöttek a rohamok. Lemondtuk a balatoni kirándulást, siettünk haza, s kezdődött édesapámnak a betegeskedése. Azután Csaba még egyszer volt, '77-ben talán, de akkor már egyedül. Na, a '89-es út! Csaba a Felvinci úton lakott albérletben. Úgy láttam, hogy alakul az elképzelése, azzal foglalkozhat, amire vágyott. Egyik nap a Marcibányi téren mentem föl hozzá a Felvinci útra, megáll egy fehér Trabant mellett, megkérdi a benne ülő, hogy hol a Felvinci út. Elmagyaráztattam, hol merre kell fordulni. Hazaérek Csabához, hát ott a fehér trabantos ember, Németh Zsolt. Ők már, azt hiszem, a könyvtárban megismerkedtek. Engem is elvitt Csaba a könyvtárba, megnéztük a munkahelyét, a Széchényi Könyvtárat, a várat.

Z. M.: – *Mit mondott, hogy érzi magát Pesten?*

L. T.: – Láttam benne egy kis lelkesedést is, valószínű, már körvonalazódott benne, hogy mivel is fog foglalkozni, láttam, csak megtalálja magának, amit keres. Elmondta, hogy megalakult a Fidesz, amiről már cikkeztek. Én akkor hallottam erről először. De ő nagyon lelkesen beszélt róla. Hátaozott fiatalság volt.

Z. M.: – *Nem fordult meg a fejedben, hogy követed?*

L. T.: – De igen! Svédországba készültem. Ezt beszéltük volt meg Csabával, milyen jó lenne kimennem Svédországba. De ebből nem lett semmi. A nagyszülők még éltek, édesanyám egyedül itthon, már a gyerek is megszületett, Alpár, a fiú. Eszter, a lányunk akkor még nem volt meg, néhány hónappal később, augusztusban született. Az az igazság, hogy ott nála figyeltem föl arra, hogy változás lesz. Készültek a történelmi pillanatra,

már zajlottak, formálódtak az események. A svédországi utam meg teljesen mellékvágányra siklott, lemondtam. És még örvendtem is, hogy hátha lesz valami itthon is. Közben letelt az idő, mert időre adták a vízumot, s hazajöttem.

*„Először '89 áprilisában voltam kint nála.”
(Lőrincz Tibor Budapesten, 2009-ben)*

Z. M.: – *Vízum kellett?*

L. T.: – Igen, román állampolgár két évente utazhatott külföldre.

Z. M.: – *Vagyis kiutazási engedély kellett, nem beutazási?*

L. T.: – Kiutazási, igen. Egyszer kértem volt korábban, még '88-ban, de visszautasították, s így maradtam '89-re, akkor engedélyezték.

Z. M.: – *Megindokolták, hogy miért utasították el?*

L. T.: – Nem mondtak semmit. Azután '90 májusában ismét kint voltam, épp amikor a földrengés volt itthon. A kilencvenes évektől már mehetünk, s vittem Alpárt is, a fiamat. Ekkor Csaba már a Keveháza utcában lakott, egy kétszobás tömbházlakásban. Abban az időben már benne volt a politika sodrásában, s '98-ban, amikor a Fidesz nyert a választásokon, éjjel kettőkor telefonált, hogy ezt az örömet meg kell ossza velem.

Z. M.: – *A 2002-es vereséget is megosztotta?*

L. T.: – A 2002-es választások második fordulóján Pesten voltunk a lányommal, Eszterrel, s Csabával együtt vártuk az eredményeket a Millenárison. Megvisele, ami történt és ahogy történt. Azt tervezte, hogy hazaköltözik. 2003-ban annyira jutott, hogy meg is egyeztünk itt a szomszédokkal, hogy megvesszük ezt a mellettünk lévő házat. A Sapientiára készült, hogy ott fog tanítani, Csíkszeredában. De visszamondta. Azzal indokolta, hogy Magyarországon továbbra is hasznosabb tud lenni. Fölmérte, hogy a szülőföldjén nemkívánatos személy. Miután így eldöntötte, hogy nem települ vissza, elhatároztuk, hogy emelünk ide a garázs mellé egy külön épületet. Akkor költöztünk mi is haza, 2004-ben, mert addig tömbházban laktunk. Közösen terveztük, beszélgettünk meg és mérlegeltük a lehetőségeket. Úgy gondolom, ha ő komolyan haza akart volna jönni, akkor meg tudta volna valósítani, meg tudta volna teremteni itthon az egzisztenciáját.

Z. M.: – *Az ortonkai háznak mi a története?*

L. T.: – Régi családi birtok, az anyai nagyszülőké volt. Édesanyám érzelmileg nagyon kötődött hozzá, s '96-ban elkezdtünk ott építkezni, ami abban az időben anyagilag is megerőltető volt. Az építőanyagot apránként, teherautóval vittük föl, s hétvégenként egy-egy zsák cementtel meg egy pár doboz szeggel fölmentünk. Építettünk, valamit mindig megcsináltunk volt, és lassan-lassan összejött.

L. Bné: – A kisebb munkákat mind házilag csináltuk.

L. T.: – A falfelrakást, a vakolást és a tetőszerkezetet mesterember csinálta, a többit mi magunk.

L. Bné: – A lambériát például ketten csinálták.

L. T.: – Közösen Csabával. De egyedül is sokat dolgoztam Uzonkában. Közel tíz évig tartott, amíg valamennyire készen lett. De megérte, visszatekintve úgy látom, hogy azok a sízések télen, meg nyáron a fürdőzések, örök élmények maradnak. Csaba nagyon szeretett odajárni.

L. Bné: – Abban a hideg vízben olyan szívesen fürdött minden alkalommal.

L. T.: – Borvízforrás van ott, gyógyvíz. Érrendszeri megbetegedésekre, reumás kezelésekre javallott borvízfürdő volt már a két világháború között. Nagyon látogatott hely volt. Külföldről, Ausztriából, Magyarországról is jártak oda kezelésekre. Működött egy kicsi panzió, konyhával.

L. Bné: – A magyar időben is látogatták.

L. T.: – A vendégek jöttek a magyar időben is?

L. Bné: – Igen, a negyvenes években, '44-ig. Az apai nagynéném, aki Magyarországon élt, minden nyáron hazajött Uzonkába, s itt töltött két-három hetet. Akkoriban még létezett kádfürdő is meleg borvízzel, abban vett kezeléseket. Naponta kádfürdőzött, s az neki egy évre elég volt, hogy feltöltődjön. Hogyan mentünk fel? Szekérrel! Töltött szalmazsákot, ágyneműt vittünk itthonról, ott fogadtunk egy üres szobát, mondhatni, hogy üreset, mert egy ágy volt benne csak. Bele a szalmazsákot, az ágyneműt, s ennyi volt. Vitt engem is. Még gyermek voltam, s hogy legyen valaki mellette, mindig cipelt magával.

L. T.: – Először gyerekeként voltunk ott nagytatával, gyalogosan Nagybaconból, egynapos kiránduláson. Akkor még működött a meleg fürdő is, a hideg is. Szétnéztünk a volt birtokon.

Z. M.: – *Kaszáló volt?*

L. T.: – Igen, kaszáló. Olyan háromhektáros terület, a mai napig is megvan ez ott.

Z. M.: – *Mikor vették el?*

L. T.: – A kollektivizálás alkalmával, azt hiszem, '61-ben.

Z. M.: – *Nem a negyvenes évek végén indult a szervezés?*

L. T.: – Akkor. De itt elhúzódott egy kicsit, amíg meggyőzték a parasztokat.

L. Bné: – Nagyon nehezen akartak beállni a szövetkezetbe. Féltették a vagyonukat az emberek. A térség is olyan volt, hogy nem is mindenütt tudtak kollektívet alakítani, mert hegyes-dombos a vidék.

L. T.: – Nehéz volt megmunkálni a földeket. Az össze-vissza elszórt kis parcellákat lehetetlen gépekkel megművelni. Azt hiszem, Szárazajtán, Hermányban nem is volt kollektivizálás.

L. Bné: – Magyarhermányban egyáltalán nem volt.

L. T.: – Uzonka lett a mi zarándokhelyünk. Eszter lányom ott tanult meg menni. Mielőtt visszaadták volt a birtokot, '90 nyarán voltunk ott nyaralni a családdal, vittük a gyerekeket is. Megnéztük, mi volt a miénk.

L. Bné: – Elmentünk megnézni a terepet. Milyen ciheres, milyen csúnya volt!

L. T.: – Gondozatlan.

L. Bné: – Egy nagy téglavető telepet tettek éppen oda, ahol most a mi házunk áll. Cigányok vetették a téglát. Agyagos terület, kitermelték a földet, s abból vetették a téglát. Úgy fáj a lelkem, hogy Istenem, mi lett a szép Uzonkából? És más évben visszakaptuk aztán.

L. T.: – Később egy évvel. Azt hiszem, '92-ben adták vissza.

L. Bné: – Akkor aztán nekiálltak a testvérek. Kiirtották a ciherest, kitakarítottak, bekerítették a területet. Egy darab szántó is van Uzonkában, a

mai napig szántja az egyik unokaöcsém. A többi kaszáló. Széna terem rajta. Az unokaöcsém volt az első, aki házat épített ott. Utána az unoka-húgom s úgy következünk mi, ugye?

L. T.: – Igen, igen. '96-ban kezdtünk neki.

L. Bné: – Most három családnak van rajta háza. Kis házikók, nem villák, hanem kis nyaralóházak. Én vagyok a legtöbbet kint.

Z. M.: – *A családból van, aki állandóan fönt lakik?*

L. T.: – Uzonkában vannak lakók, de a családunkból mindenki csak kora tavasztól ősziig jár fel.

Z. M.: – *Csaba élvezte a házépítést?*

L. T.: – Nagyon szerette. A lépcsőt együtt öntöttük, a tetőn belül a falburkolatot, fából, együtt szegeltük föl... Igen jó elképzelései voltak.

L. Bné: – A teraszt az utóbbi években mindenképpen be akartam üvegezni, mert egy kicsit huzatos nekem. S nem engedte, azt mondta, hogy ez így szép, így jó. Ide ez való. És meggyőzött róla, hogy mondjak le erről. Így elmaradt a beüvegezés.

L. T.: – Azt tervezte, hogy nyugdíjas korában majd kiül oda és ott fog olvasni. Fürdőszobát akart még építeni, és akkor, azt mondta, ő jól meglesz ott. Olvas, ír a jó csendben, a jó levegőn.

Z. M.: – *Csaba a Hunyadi János úti lakást hányban vette?*

L. T.: – 2003 végén. Amikor eldöntötte, hogy marad. A Keveháza utcából költözött oda. Átrendezte, egy kicsit fölüjíttotta a vezetékeket, újracsiszoltatta a parkettot. A következő évben a mama ment ki segíteni. Ajtókat, ablakokat festett le, segített takarítani. Sikerült rendbe tenni, nagyon szép lakás lett, nagyon szép helyen. Az ablakok a vár tövében lévő parkra néztek.

L. Bné: – A Sándor-palota díszkivilágítása éjszaka bevilágította a szobát.

L. T.: – Megnéztem, mikor vásárolta, éppen akkor újtották föl a lépcsőházat, festették a karzatot. Emlékszem, a lakásban a falakra föl volt írva: „Szasztok, borotvák! Szasztok, cipők!” Az előző lakó unokája firkáta a falra. Gondoltam is, hogy milyen nehéz egy ilyen lakástól megválni. Tényleg nem egyszerű dolog. De nem volt lehetőségünk fönttartani, el kellett adni. Ezzel végleg megszakadt a budapesti létünk.

L. Bné: – Tizenhét alkalommal voltunk a halála után Budapesten, amíg rendeztük a dolgokat. Nehezen ment, mert éppen jött a válság.

L. T.: – Telefonált 2008. március elején, hogy készül haza, a húsvéti ünnepeket vártuk, és hogy jön vele Frankl Klári is, ezt megbeszéltük volt. A következő hétfőn megint telefonált, általában hétfőnként hívott minket, hogy mégse fog jönni, sok a dolga. Nekem ez egy kicsit furcsának tűnt, mert húsvétra mindig itthon volt. Szeget ütött a fejembe, hogy mi lehet ennyire fontos, mert ilyen még nem történt, hogy húsvétra ő ne jött volna haza. Éppen akkor vettem egy autót. Elküldtem neki a fényképeket az autóról, beszélgettünk, említette, hogy ő is szeretne venni egyet. Az előző autója a balesetben teljesen összetört. És megerősítette, hogy valószínű, nem jön haza húsvétra.

Z. M.: – *Benne van a naptáramban, március 11-én, kedden délután voltam nála, hattól. Megbeszéltünk néhány dolgot, teáztunk és cigiztünk a konyhában. Másnap délelőtt fölhívott, hogy egy esztergomi kereskedő katalógusában kinézett egy Hondát, kivinném-e, hogy megnézhesse. Igen. Március 14-én, péntek reggel kilencre beszéltek meg az indulást. A következő napon, ez csütörtök volt, megint hívott, hogy mégse menjünk Esztergomba. Nagyon drága az az autó és túl nagy. Ezt azért mondom el, hogy lássék, már bizonytalanságok dolgoztak benne... Aznap este halt meg, amikor reggel Esztergomba mentünk volna.*

L. T.: – Belenyugodtunk, hogy ez a húsvét elmarad. És arra készültünk, hogy nyáron megyünk Bécsbe. Akkor nem baj, ha most húsvétra nem jön, majd megyünk Bécsbe szétnézni. Ennyi volt, amit utoljára beszélünk. A következő hétfőn, ez március 17-e volt, elmaradt a hívása. Nem jelentkezett. Kedden délután megjelent Bíró Béla, és érdeklődött, hogy tudunk-e valamit Csabáról, mert már negyedik napja keresik és nem hallottak róla hírt. Elkezdtek telefonálni. Úgy este hét-nyolc felé. Nem

kapcsolt be a telefonja. Lemerült. Üzenetet küldtem neki. És éjjel két óra körül...

L. Bné: – ...fél kettőkor...

L. T.: – ...csöng a mama telefonja, Németh Zsolt hívott. Mamával nem akart beszélni, engem keresett. Mama jött föl a lépcsőn: „Gyere, fiam, mert baj van! Valami nagy baj van, hogy téged keres Zsolt. Tíz perc múlva visszahív.” Csengett újra a telefon. Zsolt elmondta, mi történt. Mama hamarabb fölfogta, mert a telefon ki volt hangosítva. Nekem nem jött, hogy higgyem. Hogy megtalálták, s hogy menjünk. Másnap este indultunk, vonattal. Reggel megérkeztünk, Zsolt várt az állomáson, elvitt a Parlamentbe, kávéfőzött nekünk, megmutatta Csaba dolgozószobáját, megnéztük az íróasztalát, a jegyzeteit, amelyek ottmaradtak. Én különben jártam már ott, Alpárt is bevitté volt, láttuk a munkahelyét korábban is. A lakása le volt pecsételve. A rendőrségről elvettük a kulcsokat, kinyitottuk a lakását, üres volt, nagyon üres. A barátok, a kollégák, Zsolt nagyon sokat segített, Klein András, s a Pro Minoritate Alapítványnál mindenki. Ők intézkedtek a temetésről, a hazaszállítását is ők rendezték. Mi ott, ismeretlen terepen, ismeretlenül nem sokat tudtunk volna tenni. Megemlékezést tartottak a Hold utcai templomban, hogy az ottani ismerősök, barátok búcsút vehessenek tőle. Sikerült hazaszállítani, és itthon, Sepsiszentgyörgyön eltemetni. Köszönet a barátoknak, s mindenkinek, aki segített nekünk ebben. Még egyszer megköszönöm nekik.

Z. M.: – *Megbeszéled vele a dolgokat ma is?*

L. T.: – Most jobban jelen van, mint amikor még élt. Nagyon itt van, nagyon él bennem. Örvendek annak, hogy barátai ennyire értékelik a munkáját, s a testvérem a róla elnevezett díjjal is jelen van. A Lőrincz Csaba Díj biztosan sokaknak sokat jelent. S azoknak, akik kapják, fontos. Impulzust ad nekik. Annak is örvendek, hogy az a szellemiség, amelynek magvait Csaba próbálta elhinteni, nem vész el. Azt hiszem, hogy helyes úton járt. És amit leírt, sok mindenre feleletet ad és sok kérdést föltesz. Amit meg szeretett volna valósítani, az most már azokra a barátaira hárul, akik vállalják az ő szellemiségét.

Meghívó

Lőrincz Csaba (1959 – 2008) fiatal erdélyi magyar értelmiségiként a Limes Körben folytatott ellenzéki tevékenységet. 1986-ban települt át Magyarországra. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának helyettes államtitkáráként, az Országgyűlés Külügyi és Határon Túli Magyarok Bizottságának főtanácsadójaként, a Fidesz szakértőjeként, egyetemi oktatóként és publicistaként meghatározó módon formálta a Magyar Köztársaság külkapcsolatait és nemzetpolitikáját. Legfontosabb alkotása a határon túli magyarság szülőföldjén megmaradását célzó kedvezménytörvény volt, amelyet az Országgyűlés 2001. június 19-én fogadott el.

Emlékét őrzi és szellemiségét ápolja a **Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány** által 2009-ben alapított **Lőrincz Csaba Díj**, amely tudósok, szakértők, írók, újságírók kiemelkedő külpolitikai, nemzetpolitikai tevékenységét jutalmazza. A díjátadásra minden év június 19-én kerül sor. A díjazott lehetőséget kap arra, hogy egy diákok egyhónapos brüsszeli tanulmányútra jelöljön az Európai Néppárt frakciójához.

Ezennel tisztelettel meghívjuk a **Lőrincz Csaba Díj** első ünnepélyes átadására.

A jutalmazott **Filep Tamás Gusztáv** kisebbségkutató, művelődéstörténész, szerkesztő.

A díjátadás helyszíne a **Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium díszterme.**
(1071 Budapest, Városligeti fasor 17–21.)

Időpontja: 2009. június 19., 19.00 óra.

Az est programja:

A vendégeket **Csuday Balázs**, a Külügyminisztérium tanácsosa köszönti.

A díjat **Németh Zsolt**, az Országgyűlés Külügyi és Határon Túli Magyarok Bizottságának elnöke mutatja be.

Filep Tamás Gusztáv munkásságát **Borsi-Kálmán Béla** történész, az MTA doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanára méltatja.

Filep Tamás Gusztáv *"Nemzet és nemzetek. Szempontok egy kisebbségstudományi szemlélethez."* címmel tart előadást.

Az ünnepélyes díjátadót és az előadást követően szeretettel várjuk fogadásunkra.

K I S E B B S É G E K É R T
Pro Minoritate Alapítvány

Kérjük, hogy részvételi szándékát **2009. június 17-ig** jelezze a

+36 (1) 445 0473-as telefonszámon vagy e-mailben: a **promino@prominoritate.hu** címen!

„az a szellemiség, amelynek magvait Csaba próbálta elhinteni, nem vesz el”
(Meghívó a Lőrincz Csaba Díj első ünnepélyes átadására, 2009)

„PAPÍRON CSABA IS KÖLTÖZÖTT VELEM.”

Frankl Klára

Zelei Miklós: – *A nyolcvanas évek közepén névházasságot kötöttél Lőrincz Csabával, hogy át tudjon települni Magyarországra. Azokban az időkben a névházasság szinte népmozgalom volt. Te milyen úton-módon keveredtél bele?*

Frankl Klára: – *Itt születtem Szegeden, mindig itt laktunk, nagyszerű, védett gyerekkorom volt. Itt jártam iskolába, itt végeztem el az egyetemet, és 1976-ban itt lettem fogorvos. Itt sikerült állást kapnom is, ami Szegeden mindig nehéz volt. Egy gyesen lévő kolleganőnek a helyére tudtam ideiglenesen dolgozni menni.*

Z. M.: – *Hová?*

F. K.: – *A Zöld Sándor utcai rendelőintézetbe, a Marx tér mögött. Most Vasas Szent Péter utca, II. számú Szakorvosi Rendelő, a Mars térnél. Ekkor már férjnél voltam, 1975-ben mentem férjhez, még diákként. A férjem olajmérnök volt, Algýon volt állása. És 1982-ben elváltunk.*

Z. M.: – *Elég hamar.*

F. K.: – *A kritikus hét év. Gyerekünk nem volt, és már más se, ami összetartotta volna a kapcsolatot. A válásunk után kezdtem el a baráti körben mondogatni, hogy szabad kapacitás vagyok.*

Z. M.: – *Szabad vegyérték?*

F. K.: – *Az más! A vegyértékem le volt kötve. De nem akartam újra férjhez menni, s szóltam a barátaimnak, hogy lehetőség vagyok valakinek, és szívesen segítenék.*

Z. M.: – *Honnan tudtál arról, hogy segíteni lehet vagy kell?*

F. K.: – *Ha én erre emlékeznék!*

Z. M.: – *Járt a hír, hogy sokan jönnének át?*

F. K.: – Igen, voltak Erdélybe járó barátaim, Simoncsics János, Tátrai Barna... Akkoriban közszájon forgott ez a téma.

Z. M.: – *Előzőleg már voltál Erdélyben?*

F. K.: – Soha azelőtt nem voltam Erdélyben. Soha. Emiatt mentem először oda. Nagyon elszánt voltam. Mintha valaki fonálon vezetne.

Z. M.: – *1982-ben mindenkinek elmondtad a baráti körben, hogy tudsz segíteni?*

F. K.: – Gondolom, hogy nem rögtön a válás után másnap, hanem mondjuk egy év múlva. De elég gyorsan szóltam. És 1984-ben megmondták a nevet.

Z. M.: – *Mikor?*

F. K.: – Decemberben. Lőrincz Csaba, Sepsiszentgyörgy, Malomgát utca 16. Írtam én naplót is, de épp ezekben az években nem. Nem tudok adatokat visszakeresni. Biztos, hogy rögtön elindultam. Vonattal mentem, egyedül utaztam egy fülkében, éjszaka. Az első élményem az volt, hogy a határon a román vámosnő benyúlt a nadrágomba. Megnézte, mi van nálam. Ez eléggé meglepett. De mindegy. Aztán hajnalban megérkeztem Brassóba, úgy emlékszem, autóval vártak. Öcsi meg Csaba együtt jöttek értem, és elvittek Szentgyörgyre. Csaba puhatólódzott, kérdezgetett Kirkegaard-ról meg Heideggerről. Csak néztem! Hozzá se tudtam szólani. Egy idő után erre azt mondta Csaba: na, veled se lehet semmiről sem beszélgetni! Ez annyira megmaradt bennem, de annyira! Egy kicsit rosszszul is esett. Nem azért mentem oda, hogy Heideggerről beszéljünk. De egyáltalán nem tántorított el a dologtól. Lepergett rólam.

Z. M.: – *A családod mit szólt ehhez?*

F. K.: – A szüleim addigra már rég elváltak, testvérem nincs. Anyám nem sokat tudott rólam. Apukámat pedig nem avattam be ebbe az egészbe.

Z. M.: – *Ő gyógyszerész?*

F. K.: – Igen. Nyolcvan fölött járt már akkor, és megkíméltem, amitől csak tudtam. Ötvenegy éves volt, amikor születtem, s úgy gondoltam, hogy nem teszem ki őt a hőbortjaimnak. Mert az ő szempontjából végül is nem volt jelentősége ennek a dolognak. Az se volt biztos, hogy sikerül, hogy véghez tudom vinni.

Z. M.: – *Kényszerű mozzanatok voltak segíteni, névházassággal áthozni Erdélyből valakit. Ezt senki nem szponzorálta.*

F. K.: – Én magam szponzoráltam, igen. Természetesen nem is kértem érte pénzt.

Z. M.: – *Ez utóbbi föl se merült bennem.*

F. K.: – Csak azért mondom, mert volt, aki pénzért csinálta, egzisztenciális okokból, vagy hogy keressen. Én tisztán segítőkészségből vagy emberbaráti szeretetből.

Z. M.: – *És miért?*

F. K.: – Mindig ilyen voltam, ha tudtam, segítettem. Még lehet, hogy ott is, ahol nem kellett volna. Ma már másképp fogom föl a segítséget, mint annak idején. De akkor úgy éreztem, hogy így jó, így kell tennem.

Z. M.: – *Mennyi ideig voltál ott?*

F. K.: – Nem sokat, csak néhány napot.

Z. M.: – *Csaba édesanyja mit szolt?*

F. K.: – Így utólag visszanézve úgy látom, hogy az egyik szeme sírt, a másik meg nevetett. Nagyon át tudom érezni, hogy milyen nehéz lehetett az ő anyai szívének. Nekem, azt mondhatnám, Csaba mamája a példaképem lett. Emberileg is és asszonyként is, mert nagyon erős ember és nagyon erős asszony. Azonkívül okos és szíve is van. Nagyon-nagyon szerettem. És ahogy a két fiát fölnevelte egyedül, egyenes derékkal, egyenes

gerinccel, le a kalappal előtte. Amikor jártam ki hozzájuk, néha haragudtam is a fiúkra, mert például a mama fogta magát, kiment fát vágni, ők meg benn üldögéltek. Akkor nem néztem én ezt valami jó szemmel. De hát egy anya, az ilyen.

Lőrincz Tibor, Németh Zsolt, Lőrincz Béláné és Frankl Klára
a Lőrincz Csaba Díj 2009. évi átadó ünnepségén

Z. M.: – Ezen az első úton már el kellett intézni valami adminisztrációs ügyet, vagy még nem?

F. K.: – Még nem. Végül is nem tudom, hogy hányszor voltam ott, de sokszor kellett menni. Azért is, hogy lássák, a kapcsolatunk tényleg létezik. Mert Csaba nem tudott jönni. Nem lehetett jönnie.

Z. M.: – Hol fordultatok meg együtt az első alkalommal? Kikkel találkoztatok?

F. K.: – Nem hiszem, hogy sok emberrel találkoztam volna. Csabának volt barátnője, Boros Ari, vele találkoztam, és összebarátkoztam Csaba angoltanárnéjével, Révay Marival.

Z. M.: – *Ari nem volt féltékeny, hogy elhozod Csabát?*

F. K.: – Nekem volt barátom Szegeden. Ha belegendolt, olyan nagy veszélyt én nem jelentettem. Maga az volt a veszély, hogy Csaba eljön! Mi azután elég jól össze is barátkoztunk Arankával, később ő is megpróbált átjönni Magyarországra. Néhány hónapot itt is töltött Szegeden, de azután visszament. Nem tudom, mennyi idő múlva. Lehet, hogy a barátom, Gyuri meg tudná mondani, mert nála is lakott egy-két hónapig. Varrásból próbált tengődni, mi szereztünk neki bedolgozást, varrógépet... Annyira jutott, hogy el tudott menni albérletbe valahol Újszegeden. Még autóvezetésből is le tudott vizsgázni. De aztán visszament. Ő is elvált volt, egy fia volt, Ödön, aki aztán kiment a papája után Svédországba. Ma már harmincéves vagy több is talán. De visszatérve Csabára, miután hazajöttem, nagy levelezésbe fogtunk. Én az összes levelét kidobtam, amikor lement a prozsekt. Összetéptem és kidobtam a leveleit, mert nem igazi levelek voltak, muszáj volt írunk, hogy lássák, milyen nagy szerelem ez. A végén én már csak képeslapokat írtam, hogy a szekunak fel se kelljen bontania. Amiket én írtam, azokat a mama eltette és egyszer megmutatta. Csaba még élt akkor. Jókat kacagtunk a leveleimen! Az az igazság, hogy nekem nagyon tetszett ez a névleges házasságkötés, jó játéknak tartottam.

Z. M.: – *Abban az időben tehát szerelmesleveleket kellett produkálni abból a célból, hogy a szekun fölbonthassák, elolvashassák és lássák, hogy ez egy hatalmas szerelem, amelynek országhatár nem állhatja útját.*

F. K.: – Igen. Ez volt a játékszabály.

Z. M.: – *Borzasztó.*

F. K.: – Nekem nagyon tetszett. Lehet, hogy ez a devianciám.

Z. M.: – *A levelezési módszerek közé tartozott, hogy megszámozták a leveleket, így lehetett tudni, hogy a huszonnegyedik meg a huszonhatodik megjött, de huszonötödik nincs.*

F. K.: – Lehet, hogy megszámoztuk, mondasz valamit. Emlékszem, hogy Csaba nagyon kicsi kis bolhabetűkkel, nagyon apró betűkkel írt.

Z. M.: – *Legközelebb mikor mentél?*

F. K.: – Nyolcvanötben többször is voltam ott, olyankor mindig vittek bennünket kirándulni. Sokat fényképezkedtünk, ez a kép Kolozsváron készült, Révay Marival. Ez is kolozsvári kép, itt van egy barátnőm Szegedről, és egy kolozsvári fiú, aki át akart jönni Magyarországra. Ez pénzes névházasság lett volna, a barátnőm pénzért hozta volna át a fiút. De beleszeretett a vőlegénybe, és emiatt nem jött össze a dolog. A fiú a szerelemtől megrettent.

Z. M.: – *Se pénz, se lagzi?*

F. K.: – Így, így.

Z. M.: – *Erdély megismerését hozta a névházasság, ahogy nézem a sok-sok fényképet.*

F. K.: – Igen, mindig nagyon kedvesek voltak, lehet persze, hogy azért is kirándultunk annyit, hogy lássák, megyünk, együtt vagyunk.

Z. M.: – *Abban a korszakban, amely tele volt kényszerű rejtőzködéssel, nyilvános megjelenéseket kellett produkálni.*

F. K.: – Látszatot.

Z. M.: – *Hogy lássák, hogy ők is le tudják fényképezni, hogy tudjanak miről jelentést írni?*

F. K.: – Úgy, úgy. Meg beszélhessenek arról, hogy itt láttak, ott láttak. Biztosan vigyázni kellett arra is, hogy Ari ne jöjjön. De aztán voltunk olyan közös kiránduláson, amelyen ott volt ő is, Ödön is, Révay Mari is, meg más ismerős is.

Z. M.: – *A határon nem piszkáltak?*

F. K.: – Nem nagyon. Aztán a barátnőmmel is mentünk Kolozsvárra, ott is találkoztunk Csabával. És közben sok mindent vittem is, főleg kaját. Már jegyrendszer volt. Emlékszem, hogy egyszer, amikor Csabáéknál vol-

tam, valaki csöngetett, bejött és megszámolta, hány meggyfa van az udvaron, hogy hány kiló meggyet kell majd beszolgáltatni. Megnézte, hány tyúk van, hogy mennyi tojást kell beadni.

Z. M.: – *Még messze volt a mélypont.*

F. K.: – Messze. Egyszer engem is behívtak a sepsiszentgyörgyi szekuritátéra elbeszélgetni, hogy ha olyan nagy ez a szerelem, miért nem én kötözöm oda. Mondtam, hogy azért nem, mert van egy nyolcvankét éves apukám, akit én nem tudok elhozni Szegedről. És ez igaz is volt. Úgyhogy ez nagyon jó indok volt, el is fogadták.

Z. M.: – *Ott laktál mindig Csabáéknál, a Malomgát utcában? Akkor már nem lehetett háznál lakni! Törvény volt rá, figyeltek és büntettek. Súlyos pénzbírságokat szabtak ki.*

F. K.: – Nem tudom, hogy ők ezt hogyan intézték el.

Z. M.: – *De ott laktál?*

F. K.: – Mindig. Mária erejét fölülmúlva készült minden alkalommal, nagy traktákkal várt. Szerintem összekuporgatta, vagy nem tudom, hogy csinálta, de mindig minden volt.

Z. M.: – *Ő nagyon elegáns.*

F. K.: – Abban az időben még tudtam cipelni, és én is sok mindent vittem. Főleg élelmet, sajtot, kávé.

Z. M.: – *Térjünk még vissza a behívásra. Magyarul beszéltek veled vagy tolmácsot használtak?*

F. K.: – Passz. Szerintem magyarul, de nem emlékszem.

Z. M.: – *Nem féltél?*

F. K.: – Nem. Semmiféle nyomot nem hagyott bennem. Nem féltém, nem szorongtam, hittem az ügynek az igazában vagy szépségében, abban, hogy

ez nemes dolog, itt baj nem történhet. Nem is történt, megkaptuk az engedélyt, és 1986. április 3-án Sepsiszentgyörgyön házasságot kötöttünk. Két barátnőmmel mentem, az egyikük volt a tanúm. Így hármásban utaztunk Szentgyörgyre. Egyébként mindig vonattal mentem vagy mentünk, nem volt autónk. Csabának Bíró Gábor festő volt a tanúja.

Z. M.: – *Volt lakodalom is?*

F. K.: – Csabáéknál, a Malomgát utcában egy szerény étkezés. Ott volt Ari, Révay Mari, Csaba öccse, az én két barátnőm, s lehet, hogy Mária részéről még volt valaki.

Z. M.: – *Meddig maradtál ott?*

F. K.: – Arra emlékszem, de ezt zárójelben mondom, mert ez nem Csabáról szól, hanem rólam, hogy hárman voltunk a két barátnőmmel, és úgy aludtunk, hogy volt egy nagy franciaágy, abban aludtam az egyik barátnőmmel, a másik pedig külön. Ari is ott aludt Csabával, valahol egy másik szobában. Lefeküdtünk aludni, már szendereggtünk, amikor váratlanul föl pattantam az ágyból, és mondtam Eszternek: „Nekem most van a nászéjszakám!” És ezen annyira kellett röhögnünk! Lehet, hogy még a házasságkötésünk után is voltam odaát, de Csaba elég hamar, azt hiszem, már 1986 októberében átjött. És a Széchényi Könyvtárban tudott elhelyezkedni.

Z. M.: – *Itt Szegeden nem lakott?*

F. K.: – Ide volt hozzám bejelentve nagyon sokáig, a József Attila sugárút 25-ben laktam akkor, ami Vásárhelyi sugárút 1. volt régen. A Szentgyörgy tér, ott volt valaha a nagyapám gyógyszerháza.

Z. M.: – *A sarki patika! Odajártam gyerekkoromban.*

F. K.: – Akkor biztosan találkoztál apukámmal. 1950-ben államosították a gyógyszerházaikat. 1997-ben elköltöztem onnan. Papíron Csaba is költözött velem. Úgy emlékszem, hogy azután még a rendelőmbe volt bejelentve. Sokáig küldték oda a leveleit. De attól kezdve, hogy átjött, már nem nagyon foglalkoztunk egymással. Próbálta az életét rendezni.

Nehezen ment neki. Arra emlékszem, hogy nekem volt egy kapcsolatom, és szoltunk Csabának, hogy ha véletlenül gyereket várnék, akkor sürgősen el kell válnunk. Nem vártam, de mégis szoltam neki, előre, hogy számítsion rá. Mindig nagyon korrektek voltunk egymással. Általában ismerte a pasijaimat, mindig amolyan elnéző atyai mosollyal figyelte, hogy mit összekavarok én a pasikkal. Mondhatom talán, hogy végül barátság alakult ki köztünk. Annak ellenére is, hogy ritkán beszélünk, ritkán találkoztunk. Majd nagy szünet következett. Én semmit nem tudtam sem őróla, sem arról, hogy mit csinál. 1999-ben elkezdtem újból Erdélybe járni, elmentünk a Szent Anna-tóra kirándulni, s akkor mondtam, na, menjünk már be Szentgyörgyre, közel van. Becsöngettem Máriához, ott-hon volt. Attól kezdve ismét felelevenedett a kapcsolatunk, először inkább Máriával, később Csabával is. Ő általában hazament karácsonyra, húsvét-ra, indulás előtt nagyon sokszor szolt nekem, s volt, hogy együtt mentünk. Vitt engem is, Eszter barátnőmet is, akivel a nászéjszakát töltöttem együtt, és még hozta Emesét is, a barátnőjét. Mély, testvéri kapcsolat alakult ki köztünk. De volt úgy, hogy közben egy évig nem is beszélünk egymással. Nagyon érdekes. Azt gondolom, hogy végül is megszeretett engem. És már rájött, ezt nem beszéltem meg vele soha, de így gondolom, már rájöhetett, nincs különösebb jelentősége annak, hogy annak idején nem tudott velem Kirkegaard-ról beszélgetni. Az élet sok minden másról is szól. Úgy éreztem, hogy ha bármi bajom lenne, bármiben szükségem volna rá, biztos, hogy segítene. Amikor hospice-szal foglalkoztam, adott neveket, hogy hogyan lehetne egy kicsi pénzhez jutni. Egyszer kértem, nézzen már utána, milyen pályázati rendszer van, hogy mint fogorvos, esetleg új gépet vehessek. Nagyon korrekten hozta a pályázat dokumentumait. Emlékszem, kettesben mentünk egyszer Romániába, talán húsvétra. Elég hosszú volt a sor, már egy órája álltunk ott, és akkor egyszer csak fogta magát, elé vágott a sornak, elővette a zöld útlevelét és átmentünk. Soha, nemhogy nem élt vissza azzal, de gyakran nem is élt vele, hogy ő megteheti, amit megtehet. Igazi úriember volt. Nem sok ilyet ismerek vagy ismertem. Mindig azt szoktam gondolni, bárcsak a politikusoknak az egytizede ilyen volna. Csak az egytizede! Mert én nem nagyon értek a politikához, de abban biztos vagyok, hogy Csaba feddhetetlen és megbízható volt. Hogy nem lehetett se jobbról, se balról, se lentől, se föntől elcsábítani. Tudta, hogy mit akar, mi az a cél, amelyet el akar érni, és ezért ő kitarthatóan, teljes hittel és odaadással dolgozott. És úgy érzem, nem tudom, mert én nem értek hozzá, de egészen biztosan érzem, hogy szak-

mailag nagyon nagy tekintélynek örvendett. Ilyen emberekre volna szükség, sokra! Csak az ilyenek belehalnak ebbe. Itt nem lehet rendesnek, tisztának lenni. Vagy nagyon nehéz. Nem is tudom, hogy van ez. De amikor beültem az autójába, akkor úgy éreztem, mintha burookban volnék, és tudtam, hogy innentől nekem már semmire nincs gondom. Történhet bármi, ha ő ott van, minden rendben van. Soha nem volt köztünk semmiféle egyéb kapcsolat.

Z. M.: – *Egyszer csak el kellett válni?*

F. K.: – Elváltunk, igen. Elég hamar. Sepsiszentgyörgyön kötöttünk házasságot, és három évvel később Szegeden váltunk el. 1989. március 22-én lett jogerős a válásunkat kimondó ítélet.

Z. M.: – *A bíróságon meg lehetett mondani, hogy ez valójában mi volt?*

F. K.: – Nem.

„MINDIG MEG LEHETETT, MI TÖBB, MEG IS
KELLETT KÉRDŐJELEZNI, AMIT MONDOTT.
EGÉSZEN A DÖNTÉS PILLANATÁIG.”

Csuday Balázs

Zelei Miklós: – *Fiatalon, egy szerencsés korszakban gyűjthetél sokféle tapasztalatot. Hány éves korodban kezdted Lőrincz Csabával együtt dolgozni?*

Csuday Balázs: – Több, legalább három vagy inkább négy szakasza van a kapcsolatunknak. Az első, amikor csak úgy messziről láttam Lőrincz Csabát. 1988-ban kezdtem középiskolába járni, a Kölcsey Ferenc Gimnáziumba, a hatodik kerületi Munkácsy utcába, nagyon közel a Lendvay utcához, ahová az első szabad választások után a Fidesz költözött. Addig a Kosztolányi Dezső tér és a Molnár utca között osztották meg erőiket. Miután áttelepültek a Lendvay utcába, mint afféle önkéntes, be-bejárogattam a Fidesz-székházba, a volt Állami Egyházügyi Hivatal épületébe, amely egy szőnyegkereskedő tulajdona volt hajdanában, s a Hősök tere közelében van.

Z. M.: – *A Lendvay utcai orosz templom szomszédságában...*

Cs. B.: – A francia nagykövetséggel csaknem szemben. Az elszórt szotyihéj jelezte Németh Zsolt és Csaba, no meg Klein András útját a Lendvay utcában. Csaba nem nagyon szeretett szotyizni, de néha, talán idegességének levezetésére, ő is élt vele. A Lendvay utcai Fidesz-székházban működött akkoriban a kisebbségi iroda és a külügyi iroda. Én elsősorban a külügyi irodába jártam, de Pénzes Évát is közelebből ismertem, sokat beszélgettem vele, illetve Klein Andrással és a többiekkel is. 1992-ben már negyedikes voltam, a szüleim ekkor már Spanyolországban éltek, sokat jártam oda is.

Z. M.: – *Ott dolgoztak?*

Cs. B.: – Igen, apám a követségen dolgozott, elsőbeosztott tanácsos volt követhelyettesként, de fő feladata a kulturális misszió volt. Gyakran jár-

tam ki hozzájuk, de mindenképpen le akartam érettségizni a Kölcseyben. És azután mentem ki hosszabb időre. Odakint sokat vitatkoztunk apámmal. Emlékszem, amikor egyszer a vita hevében, talán 1991-ben azt mondta, nem baj, csak mondd, mondd, de leszünk mi még egy táborban!

Z. M.: – *Csabával ekkoriban már ismertétek egymást?*

Cs. B.: – Igen, de nem volt mély a kapcsolatunk. Nagyobb társaság és nagyon laza volt akkor a fideszes külügyi kör. Már akkor mindig hívtak a bálványosi meg a tusnádi táborba, de szüleim tanácsára, ha csak tehettem, nyaranta kimentem nyelvet tanulni Franciaországba, Angliába, Spanyolországba.

Z. M.: – *Egyedüli gyerek vagy?*

Cs. B.: – Van egy öcsém, Gábor, öt évvel fiatalabb nálam. A politikát, mondhatni, már az anyatejjel szívtuk magunkba, a nagyapám meg a szüleim, de főleg a nagyapám miatt. Ez is érdekes lehet majd a Csabához fűződő történetemben, hiszen az egymásra találásunkban, azt hiszem, az én családi vonalam nagyon sokat számított. Miután Madridból hazajöttem, elkezdtem a jogi karra járni, illetve először az előkészítőre 1994-ben, s közben már dolgoztam a Democracy after Communism, DAC nevű alapítványnál, ahol pályázati író és programszervező voltam. Ez az alapítvány a Pro Minoritate irodájával közös helyen működött, a Gellért-hegy lábánál, az Orlay utcában, egészen pontosan, egy Orlay utcai szuterénben. Ott töltöttünk együtt sok időt Csabával, ott vált sokkal intenzívebbé a kapcsolatunk, annyira, hogy együtt mentünk Amerikába. Az utat a DAC szervezte. Amerikában Csaba a Fideszt képviselte, én pedig a DAC alapítványt. Olyan tanulmányút volt ez, amelyen az akkori hat parlamenti párt fiatal politikusai vettek részt. Két-három hét alatt végigjártuk Amerikát. A költségtakarékosságra való tekintettel kettesével szállásolták el a csoport tagjait, és én Csabával kerültem egy szobába. Vagyis éjjel-nappal együtt voltunk, rengeteget beszélgettünk, és ekkor mélyült el igazán a kapcsolatunk.

Z. M.: – *Még diák voltál...*

Cs. B.: – Akkor kezdtem a jogi kart, 1995-ben. De előtte már előkészítőre jártam, felvételre tanultam, és naphosszat az Országgyűlési Könyvtárban ültem.

Z. M.: – *Csaba először volt Amerikában? Mi mindenről beszélgettetek?*

Cs. B.: – Mindketten először voltunk Amerikában. És nemcsak tátott szájjal bámultunk, hanem mindketten, az talán túlzás, hogy rajongtunk Amerikáért, de mindkettőnket magával ragadott, hogy az egy működő állam! És innen kezdődtek el a beszélgetéseink arról, hogy mi az állam, mi a szerepe, mi a politika, melyikünk mit csinált korábban... Arról is beszélt néha, hogy miért jött át Erdélyből.

Z. M.: – *Mit mondott, miért?*

Cs. B.: – Át kellett jönnie. Azt mondta, hogy életveszélyben volt. Amit utána olvastam meg hallottam a Limes Körről, abból azt vontam le, hogy az az időszak, különösen a magyarok számára, hasonlíthatott a magyarországi ötvenes évekre. Ez visszautalt a nagyszülői tapasztalatokra, meg arra, hogy mit jelenthetett például az, amikor anyám ágyánál karhatalmista ült, amikor elvitte a nagyapámat ötvenhat után a rendőrség. Ezek kapcsolódási pontokat jelentettek. Vagy hogy apám miért vállalt szerepet az induló MDF-ben. A Külügyminisztériumról, apám rendszerváltás utáni munkahelyéről is beszélgettünk. A pontos párbeszédre nem emlékszem, csak arra, hogy Csaba mindig kristálytisztán fogalmazott, ami nagyon imponált nekem, s az is, hogy mindenről világos elképzelése volt, a teendőket illetően is. Nemcsak leírta a helyzetet, hanem rögtön mondott rá megoldást is. Bennem is mindig viaskodik az elméleti és a gyakorlati oldal. Szívesen ülök és ültem könyvtárban, de mindig is izgatott, hogy gyakorlatban miképpen lehet kivitelezni azt, amit épp olvasok.

Z. M.: – *Szóba hoztad a családot. Mondjuk el, hogy a nagypapa...*

Cs. B.: – ...a parasztpárti Salamon-Rácz Tamás, aki harminchárom évesen lett államtitkár a koalíciós idők Iparügyi Minisztériumában, rendszerváltás utáni nevén ez a pozíció közigazgatási államtitkár, akkoriban adminisztratív államtitkárnak nevezték. Mindezek előtt pedig, a második világháború kitörése után, a menekült lengyelek megmentésével foglalko-

zott a Lengyel–Magyar Menekültügyi Bizottság titkáráként. Dr. Antall Józseffel, a miniszterelnök apjával volt jó barátságban, aki házassági tanúja is volt, s talán egymáséi is, de erre már nem emlékszem pontosan, s aki a Belügyminisztériumban szervezte a lengyelek magyarországi ellátását és menekítését. Nagypám főleg a katonáknak és civileknek a jugoszláv határon való átszöktetésében vállalt fontos szerepet.

Ezeket a lengyeleket Franciaországba, illetőleg Nagy-Britanniába juttatták ki, hogy az emigráns lengyel kormány irányításával a szövetségesek oldalán harcoljanak. Nagypám a háború után az Iparügyi Minisztériumban az újjáépítésért felelt. Nagyon szoros kapcsolatban voltunk vele, állandó mesélés folyt nyaranta a veranda asztalánál Visegrádon, ahol a dédanyám lakott. A politika iránti érdeklődést ő oltotta belém, tőle tanultam el a Szabad Európa hallgatását, és mindig természetesnek vettem, hogy bekapcsolódhatom a felnőttek beszélgetéseibe. Rengeteget tanulhattam azokból a történetekből, amiket elmondott. Hiszen a történelemkönyvek szereplőiről beszélt, akiket személyesen ismert. Egyébként harminchat évesen nyugdíjazták, mert nem értett egyet Gerő Ernő gazdaságpolitikájával, amely szolgálai módon mindent a Szovjetunió érdekeinek rendelt alá. Az MKP-MDP mindenkit bedarált, aki nem teljesítette a követeléseit. Mellesleg nagypám még aktív államtitkárként sem tudta megakadályozni a szülei igazságtalan kitelepítését. Dédapám, Salamon-Rácz Béla K. u. K. címzetes ezredes volt, az első világháborúban megsebesült, majd annak a nagyáruháznak volt a személyzeti vezetője, amelyik elé azt a nagy, ronda falat húzták ott a Rákóczi úton.

Z. M.: – *A Corvinnak?*

Cs. B.: – Igen, a Corvin személyzetise volt és kitelepítésben halt meg, mert azt állították róla, hogy horthysta tiszt volt, ami nem volt igaz. Sőt, a felesége még az idemenekült lengyel civilek támogatásában is aktívan részt vett.

Z. M.: – *Hol voltak kitelepítve?*

Cs. B.: – A Nagy Magyar Alföldön, Pusztaföldváron. Dédanyámat csak férje halála után engedték haza. 1949-ben a nagyszüleim is Visegrádra költöztek, mert a nagyanyám apja, Zsadányi Henrik, aki egyébként külpolitikai újságíró volt az Est Lapoknál, szívbeteg volt, és Visegrádon talál-

tak megfelelő házat, csendet és nyugalmat. Az akkor még működő alkotóházból és újságíró-üdülőből mindig kiváló és érdekes emberek jöttek hozzájuk látogatóba. Zsadányi Henrik felesége, az én dédanyám, német asszony volt. Ez is kalandos történet, mert egy Törökország felé tartó vonaton ismerkedtek meg a dédapámmal, aki egyébként paraszti zsidó családból származott. Heten voltak testvérek, ha jól emlékszem, és csak ő és a legidősebb bátyjának a fia maradtak életben. A nyelv, az irodalom, a politika valahogyan így kapcsolódik be az életembe, családi alapon, s meghatározó volt a felnőtte válásomban. Otthon, nagyszüleimnél és Visegrádon is szinte minden falat könyvespolcok borítottak. Apám a Nagyvilág című világirodalmi folyóiratnál volt a spanyol irodalom és a képrovat szerkesztője. Ott dolgozott Kiss Gy. Csaba, aki bevitte apámat az MDF-be, s akivel hasonlóan gondolkodik. Kiss Gy. búcsúztatta egyébként nagyapámat 2004-ben. Apám együtt dolgozott még Walkó György tanár úrral, aki nem kaphatott egyetemi katedrát a Kádár-rendszerben, Bába Ivánnal, Misley Pállal, Vujicsics Mariettával és Borsi-Kálmán Bélával, akik később mindannyian külügyesek lettek. Lőrincz Csaba tisztában volt a kultúra és a kulturális kapcsolatok jelentőségével. Ő is sokat beszélt a családjáról. De mindig is zárkózott volt. Azt hiszem, talán én vagyok a félhivatalos kapcsolataiból az, akinek a legtöbbet beszélt a családjáról, a nőügyeiről, a szerelmeiről, az áttelepüléséről. Vagyis nem csak olvasmányélmények vagy politika, meg újságcikkek elemzése és események megbeszélése volt a beszélgetéseink tárgya, hanem ennél sokkal több. Amit nyilván mindig befolyásolt, hogy én sokkal fiatalabb vagyok. De Csaba igényelte a fiatalok társaságát, fiatalokkal vette körül magát, mert úgy gondolta, hogy ők jó kontrollt jelentenek. Mindig meg lehetett, mi több, meg is kellett kérdőjelezni, amit mondott. Egészen a döntés pillanatáig. De ha megszületett a döntés, azt végre kellett hajtani. Nem volt könnyű a modorával megbékülni. Sokszor sértegettük meg piszkáltuk egymást, még veszekedtünk is, ami már-már szokássá rögzült.

Z. M.: – *De még nem dolgoztok együtt?*

Cs. B.: – Még nem. Még joghallgató voltam, 1995-től 1999-ig jártam a jogra. Izgalmas időszak volt, az alapszerződések, a Fidesz kormányra kerülésének korszaka, illetve az egész magyar politikai rendszer s a jobb- és baloldalra való felosztás megkérdőjelezése. De visszatérve Csabához, 1994–1999 között vagyunk, ez az az időszak, amikor a Fidesz kezd

komoly párttá válni, már a külügy környéki emberek is komolyan szervezik az életüket és azt, hogy mit fognak csinálni és hogyan fogják csinálni.

Z. M.: – *Még diák vagy...*

Cs. B.: – Akkor változott öt évre a jogi karon a képzés, négy és fél helyett, emiatt végeztem kilencvenkilencben, mert én már az ötéveset abszolváltam. És lassan következik a harmadik szakasz. Már három éve, 1996 októbere óta működött a Fidelitas, szervezettebbé vált az életünk, már mindent komolyabban vettünk, részt vettünk a programírásokban, de én el-eltűntem egy-két hónapra, mert helyt kellett állnom az egyetemen is a vizsgaidőszakokban.

Z. M.: – *Jó tanuló voltál?*

Cs. B.: – Cum laudéval végeztem, ami akár jónak is minősíthető. Szerintem a jogon teljesen elfogadható, hogy az ember egy-két tárgyból néha megbukik, majd kijavítja. Én azután, csak hogy a negyedik szakaszba ugorjak, az Egyesült Államokban elvégeztem egy posztgraduális képzést, és ott láttam, hogy hogyan lehet jól is oktatni a jogot. Azt ugyanis nem sokra tartottam, hogy bemagoltatták velem tételenként és szakaszonként az egyes törvényeket. Ha jogeseteken keresztül kérdezték volna ki az anyagot, azt már sokkal jobbnak tartottam volna. De voltak nagyon kellemes élményeim is! És volt jó pár más stúdium meg szeminárium is, amelyeket nagyon szerettem. Egyetem közben a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetében is dolgoztam Lamm Vandának köszönhetően, s ugyancsak az egyetemi esztendőknél dolgoztam ügyvédi irodában is, Antall Györgynél, Antall József fiánál két-három éven keresztül, ami azért volt jó, mert ennek következtében pontosan tudom, hogy egy jogi iratnak mi az útja a cégbíróságig, s hogy mit hogyan kell megcsinálni. S persze fontos gyakorlatra tettem szert az angol, francia és spanyol nyelvű ügyek kezelésében is. Az egyetemen hallgattam Bíró Gáspár jogász-politológust is, aki 1988-ban került oktatóként az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Állam- és Jogelmélet Tanszékére, s 2005 óta egyetemi tanár. Az egyetemen tanulnunk kellett politológiát, én több szemináriumot is választottam e témakörben, s talán 1994-ben rövid, a magyar külpolitikát jellemző esszét kellett írnom. Ekkor még nem ismertük egymást Bíró Gáspárral, bár Csaba többször beszélt róla. Írtam valami tirá-

dát az akkori helyzetről, s Bírónak feltűnt az irományom, amelynek megírásában, szerkesztésében persze apám segített.

Z. M.: – *Tegyük hozzá, hogy Bíró Gáspár is Erdélyből települt át. Egy Arad környéki, Árpád-kori színmagyar faluból származik. Sík vidékről. Ellentétben Lőrincz Csabával, aki valóban erdélyi, s főntről, a hegyek tövéből jött. Legújabb kori nyelvi változás, hogy mindenkit és mindent, aki és ami Erdély felé túl a határon van, erdélyinek mondanak...*

Cs. B.: – Az is örökös pizskálódási pont volt, hogy ha valaki azt merte mondani, hogy lemegyünk Erdélybe, akkor Csaba rögtön kijavította, hogy feljöttök! De hát ez végül is egy rossz beidegződés, a Budapest-központúság következménye. Abban biztosan van valami, hogy a hegyek szeretete is összekötött bennünket Csabával, merthogy ezt én is örököltem és én is továbbörökítem. A hegyek, itt a kies Alföldön, fontos jelkép.

Z. M.: – *Újabb meghatározó ember került szóba, dr. Bíró Gáspár politológus, egyetemi tanár, aki 1993–1998 között az ENSZ különleges megbízottjaként dolgozott Szudánban, ahol dokumentálta, hogy rabszolgaság van az országban. Kiváló emberek települnek át Romániából is, és sikeresen beépülnek a magyarországi külpolitikába is. Milyen szellemiséget, másféle látást hoznak? Milyen korrekciókat tudnak itt végrehajtani?*

Cs. B.: – Betagozódnak, amivel ők is magukévá tesznek egyfajta állásfoglalást, hiszen elfogadják azt a közeget, ahova beilleszkednek. Az is kérdés, hogy elfogadják-e őket. De amire ki szeretném futtatni ezt a megjegyzést, az volna, hogy ebben a törzsi viszálykodásban, amelyben létezőnk, ők egyfajta külső hadtestet jelentenek. Képesek kívülről megítélni és másképpen látni ezt a viszálykodást. Szerintem ez jó, bár én sohasem tettem különbséget tudatosan az erdélyi vagy magyarországi alföldi vagy felvidéki között. De vannak különbségek. Amit én mindig is képviseltem, az az, hogy a kisebbségi lét, a kisebbségi jogi problematika emberi jogi kérdés. Amit nekünk tanítottak az egyetemen, meg ami a main stream, az az emberi jogi diskurzus nyugatias felfogása, amelyben a közép-európai kisebbségi kérdések nem, vagy csak másképpen jelennek meg. Tehát én azt tanultam meg tőlük, azt sajátítottam el, hogy miképpen lehet ezt a problematikát másképpen, a nyugati terminológiával elmondani. Szerintem ugyanis a nyugatiak sokszor nem értik, hogy mi miről beszélünk,

mert másfajta terminológiát használunk. De ha átvesszük az ő terminológiájukat, akkor azonnal megértik. Nyilvánvaló az is, hogy a kisebbségi kérdést a nyugatiak a stabilitás szemszögéből látják, és ez fontos szempont, amelyet nem lehet elhanyagolni. De én továbbra is emberi jogi kérdésként fogom fel. A másik, s ez talán még fontosabb, hogy ezekben a törzsi vilongásokban az emberek, akik nem ismernek idegen dolgokat, meg egyébként is szeretnék magukat minél jobban a törzsükhöz tartozónak feltüntetni, gyakran kompenzálnak, és emiatt szélsőséges dolgokat mondanak vagy művelnek. És túlzásokba esnek, hogy finomabban fogalmazzak. Csaba pedig képes volt ezeket lenyesegetni, hiszen ő „odaátról” jött, tehát mondhatta azt, hogy ez pántlikapolitizálás! Emlékezzünk például a magyar igazolványra, mennyit vitatkoztunk és érveltünk, hogy hitelkártya formátumú legyen és ne egy útlevel... És sajnos, a Velencei Bizottság véleménye bennünket igazolt.

Z. M.: – *Az miért lett volna megfelelőbb?*

Cs. B.: – Mert abba kötöttek nagyon bele, hogy a magyar igazolvány útlevelhez hasonló dokumentum. A kedvezménytörvény a kedvezményeket felsoroló törvény a határon túli magyarságnak a szülőföldjén való megmaradása érdekében. Egy mágnescsíkos plasztikkártya jobban kifejezte volna a törvény asszisztencia szemléletét, s jobban lehetett volna védeni is. A külsőségeket és a hőzöngést Csaba bármikor képes volt egy-egy elegáns és határozott mozdulattal lepöckölni az asztról azzal, hogy ez hülyeség.

Z. M.: – *Kilencven év van mögöttünk 1920. június 4. óta, és még mindig az derül ki, hogy a magunk számára se fogalmazzuk meg pontosan, hogy a mi történelmi kivételességünk Nyugaton hogyan mondható el. Ennek a „hogyan mondhatónak” volt az egyik kulcsfigurája Csaba.*

Cs. B.: – A különlegességet, a dolgok pontos megnevezését Csaba valóban misszióknak tekintette, és művelte, és nekem sokszor most esik le a tantusz, hogy azok az apró dolgok, amiket én csak amolyan ujjgyakorlatnak gondoltam, ebbe a „pontosító” folyamatba illeszthetők. Őt mindig megvagdolták azzal, hogy teoretikus. Erről hosszabban beszélgettem mostanában Király Andrással, s arra jutottunk, hogy visszahúzódo természetével, azzal, hogy úgymond kivonta magát a rendszerből, mert féltette a függetlenségét, Csaba is elősegítette, hogy így vélekedjenek róla. Sokat nélkülö-

zött, de nem akarta föladni az egzisztenciális függetlenségét, mert úgy gondolta, hogy az befolyásolja a szellemi függetlenségét. Volt lelkiereje hozzá, hogy bevágja az ajtót maga mögött, ha a szellemi függetlenségét veszélyben érezte.

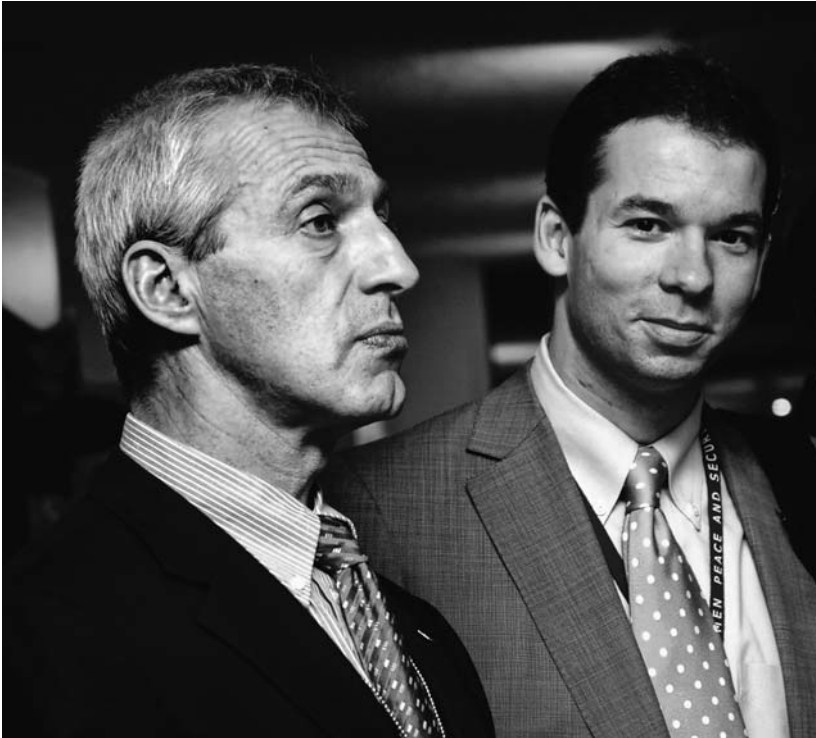
Z. M.: – *Azért annyit tegyünk hozzá ehhez, ha őt azzal vádolták meg, hogy teoretikus, túlságosan elméleti, akkor ezt olyan helyzetben tették, amikor a különféle döntéseknek nagyon csekély elméleti megalapozottsága és háttere volt.*

Cs. B.: – Pontosan, ez az egyik oldala a dolognak. A másik pedig, hogy szerintem ezt csak azok mondják, akik a saját műveletlenségüket szeretnék így palástolni. Mert Csaba bebizonyította, hogy igenis képes a Külügyminisztériumban is helytállni. Ahol persze nem értették, hogy ki ez az ember, meg gyanús is volt, merthogy pártkatoná...

Z. M.: – *Gyakran olyanok állították ezt, akik valóban pártkatonákként kerültek oda a rendszerváltás előtt, a minden külügyér belügyér-világban...*

Cs. B.: – A legintaktabb módon a Külügyminisztérium maradt meg a rendszerváltás után, de pártkatonának, ejtőernyősnek, „fehér komisszárnak” stb. mindig csak azokat nevezték, akik később érkeztek oda. Ezt a saját bőrömmön is éreztem, holott semmi alapja nem volt. Akik valóban pártkatonák voltak, és 1989–90-ben átírták az életrajzukat, azok vígan dalolnak. De Csaba nem törődött ezzel, pragmatikus volt ebből a szempontból is. Az elveihez ragaszkodott, de a megvalósításuk vagy végrehajtásuk érdekében képes és kész volt kompromisszumokat kötni. Számomra félelmetes tapasztalat volt közlőrl látni, hogyan tudott úgy lépni egyik kockáról a másikra, hogy közben az, amit kitűzött maga elé, érintetlen maradt. És persze szófukar volt, aminek a jelentőségét nem lehet lebecsülni ott a Külügyben, ahol, és ezt más tárcáktól érkező emberek mondták nekem, egyedülálló módon ment a többiek fúrása. A fúrás, a folyosói pletykálgatás meg-megelőzte a szakmaiságot. És ezzel talán már megérkeztünk a harmadik szakaszba... A szakmai érdekeknek megfelelő feladatok végrehajtása céljából Csaba képes volt fősztályvezetőként is, államtitkárként is maga mellé állítani olyan embereket, akikről tudta, hogy egyébként sok közülük nem volna egymáshoz. Mert, ahogy ez is több hosszú beszélgetésünkben tisztázódott, lakozott benne egyfajta elhiva-

tottság a jó értelemben vett államrezonért, s ez az elhivatottsága magával sodorta és tevékenységre sarkallta a többi embert, akik látták, hogy van értelme annak a munkának, amit végeznek. Jó látni, hogy a sofőröktől elkezdve a vezetőkhöz milyen sokan észreveszik és tudatosítják magukban azt az intézményes űrt, amelyet Csaba hagyott maga után.

Lőrincz Csaba és Csuday Balázs a New York-i ENSZ-székházban 2006. október 23-án, a magyar forradalom emlékére rendezett kiállítás megnyitóján

Z. M.: – Azt mondtad, szófukar volt. De ha valamit ki akart fejteni, akkor azt nagyon színesen, nagyon érthető, pontos mondatokban, az időt nem sajnálva fejtette ki, egészen addig, amíg a partner meg nem értette.

Cs. B.: – Nem fecsegett, az bizonyos.

Z. M.: – Közben pedig megérkeztünk a harmadik szakaszba. Ez milyen dátumhoz kötődik?

Cs. B.: – A saját szempontomból talán 1998 szeptemberéhez, amikor végzős egyetemista voltam. Már majdnem megvolt a diplomám, és Csaba meg Németh Zsolt azt mondta, hogy elég a levegőbe beszélésből. Tessék beállni a sorba! És így admin. II. besorolásban, ahogy én fogalmaztam, bekerültem a Külügybe. „Gimnazistaként”, ahogyan az egyik akkori államtitkár mondta.

Z. M.: – *Ki?*

Cs. B.: – Már nem dolgozik a Külügyminisztériumban, neki nagyon nem tetszett, hogy egy „gimnazista” bekerült a Külügybe.

Z. M.: – *És miért nem?*

Cs. B.: – Nem tudom. Lehet, hogy inkább maga az elv nem tetszett neki, amelyet képviseltünk. Igazából sose fejtette ki.

Z. M.: – *Valójában milyen beosztásban voltál?*

Cs. B.: – Adminisztratív állományban voltam, és amikor megkaptam a diplomát, átsoroltak diplomatának, és le kellett tennem a diplomáciai vizsgát is.

Z. M.: – *Miből állt ez?*

Cs. B.: – Némi nemzetközi jog, iratkezelési szabályok, közigazgatási ismeretek... Csaba is megnyugodott, mert a vizsgáztató főosztályvezető utána bement hozzá, és azt mondta neki, hogy rendesen fölkészült a beosztottja. Nem hoztam szégyent a fejére.

Z. M.: – *Ekkor ott dolgozott már Klein András is?*

Cs. B.: – Még nem, ő akkor a Miniszterelnöki Hivatalban dolgozott.

Z. M.: – *Amikor odakerültél a főosztályra, mi volt a pontos neve?*

Cs. B.: – Stratégiai és Tervezési Főosztály. Hézagpótló szervezeti egység volt, annak ellenére, hogy mindig is létezett tervező, elemző főosztály a

Külügyminisztériumban, de Csaba idején foglalta el az őt megillető helyet, miután Csaba nagyívű elgondolásainak és kitartó aprómunkájának köszönhetően letett valamit az asztalra. Ebben bizonyára segítette őt szoros kötődése a minisztérium vezetőihez, de a főosztályvezetők közül, primus inter pares alapon, kiemelkedett, és képes volt megteremteni azt a helyzetet, hogy a fontos policy-anyagoknak rajta keresztül kellett menniük. Ebben az időben még az EU-csatlakozás előtt voltunk, azon is dolgozni kellett, hogyan működjék az EU-s részleg és mi legyen a viszonya az úgynevezett hagyományos Külügyminisztériumhoz. Mindennek akkor inkább csak az anomáliáit láttuk. Ma már fontos tapasztalatokkal vagyunk gazdagabbak. De rendkívül nehéz időszak volt ez, a NATO-csatlakozás után szinte azonnal megkezdődött Belgrád bombázása. Az én feladatom az volt, hogy mindig Csaba munkáját segítsem, brain stormingokat tartottunk, értekezleten, konzultációkon kellett részt vennem. Bizonyos konkrét ügyekben is volt feladatom, részt vettem állásfoglalások kidolgozásában, például hosszú feljegyzést kellett készítenem, jogi érvekkel, alkotmánybírószági idézetekkel alátámasztva arról, hogy kell-e külügyi törvény.

Z. M.: – *Eddig nem lett.*

Cs. B.: – Nem. Megoszlanak róla a vélemények. Azt hiszem, fölösleges, ha már eddig nem volt, de talán ezt is érdemes megvizsgálni az EU tagállami működésünk és különösen az Európai Külügyi Szolgálat tükrében. Hiszen kérdés, miképpen lehet biztosítani, hogy az európai tapasztalattal rendelkező diplomaták visszatérhessenek a nemzeti diplomácia keretei közé. Ugyanakkor az is igaz, hogy a törvényre hivatkozva eddig mindig valamiféle bújtatott, partikuláris érdeket próbáltak beleszuszakolni az egyébként már jól kialakult intézményi működésbe. Nem hiszem, hogy a Külügyminisztérium attól működne jól, hogy van-e külügyi törvény...

Z. M.: – *Nagyot változott a helyzeted, amikor Csabát 2000 júniusában kinevezték helyettes államtitkárnak?*

Cs. B.: – Antall miniszterelnök elgondolása volt, hogy a politikát és a közigazgatást külön kell választani. Ebben lényeges volt a német minta. Tehát van egy miniszter és van egy politikai államtitkár, aki értelemszerűen a politikát képviseli, s van egy olyan főtitkár vagy közigazgatási államtitkár,

aki az apparátust irányítja. Ez ma már nincs így, talán egy törvényalkotási hiba következtében. Szervezetileg a közigazgatási államtitkár alatt voltak a helyettes államtitkárok, akik egyébként akár a miniszter helyettesei is lehettek. Természetesen jelentős változás, ha egy főosztályról helyettes államtitkári kabinetbe kerül az ember.

Z. M.: – *A beszélgetésünk elején már érintettük, hogy a rendszerváltás után milyen kevés változás történt a Külügyminisztériumban. Hogyan kezeltek ott benneteket a rendszerváltás előtti munkatársak és főnökök?*

Cs. B.: – Is-is.

Z. M.: – *Meg lehetett vagy meg kellett kerülni a régi csapatot?*

Cs. B.: – Nem lehetett megkerülni. Csaba mindig arra törekedett, hogy „átfűzze” magát a szervezetten. Ez mindig meccs volt. Amit olyan apróságok tettek széppé, hogy Csaba irodáját az egyik korábbi közigazgatási államtitkár a végé mellé telepítette.

Z. M.: – *Miért?*

Cs. B.: – Mert más szoba nem volt... Ezzel persze karikázom a helyzetet. Én már abból, ahogy apámat is fogadták Madridban, kilencvenben, láttam, hogy nem lesz könnyű. A régi gárda nagyon felkészült, a külügyi szakmát és a minisztériumi mozgások csínját-bínját elsajátított társaság volt, amelyik maga sem volt egységes, hanem különböző csoportokra tagolódott. Nagyon nehéz küzdelem volt, nagyon nehéz munka, de ahogyan erről is beszéltünk már, Csabát elfogadták mint Közép-Európát, a közép-európai együttműködést, a Balkánt felügyelő államtitkárt. Amit képviselt, azt lehet, hogy nem, vagy inkább a diplomáciai karnak a politizáló része nem fogadta szívesen. Ezek az emberek, s most ez túlzó általánosítás, egy másfajta magyar érdekképviselőben hisznek. Amin nem lehet csodálkozni, hiszen sokan egyenesen a pártközpontból, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságától érkeztek a Külügybe. Sokan ellenben elfogadták azt is, amit Csaba képviselt. A kedvezménytörvényt, azt szerintem nem értették. Azt hiszem, ma sem értik. Azt nem. És Csaba emiatt néha hullámvölgybe került. Lehet, hogy sok mindent másképp kellett volna csinálni, de ez valóban egészen új koncepció al-

puló törvény, s nem volt rutinja annak, mit hogyan kell kezelni. Egyébként pedig az is szomorú, hogy új volt! Hiszen az Alkotmány 6. szakasza, s benne a 3. pont, hogy „a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását” – nem volt újdonság! Hiszen a rendszerváltás óta, már nyolc-tíz éve benne volt az alaptörvényben! Csak lényegi dolog addig soha nem történt.

Z. M.: – *Sokat elmond erről, hogy általában mindenki úgy szokott emlékezni a 3. pont szövegére, hogy „a Magyar Köztársaság felelősséget visel”... Önkéntelenül helyesbítik a szóhasználatot, hiszen egy államnak nincsenek érzései. Még a státustörvény preambuluma sem az Alkotmány szóhasználatára került! Hanem abban is a „magyarokért viselt” felelősség fordulata szerepel.*

Cs. B.: – *Mi az, hogy a köztársaság felelősséget visel? Érez? Igen, igen. Ez is arra mutat, milyen nehéz terepen mozogtunk. Nem szerették a kedvezménytörvényt s a hozzá kapcsolódó feladatokat, de általában végrehajtották. Bár az is előfordult, hogy nem, vagy másképpen hajtották végre, mert-hogy nem értettek egyet, bár ez a kormány néhány bizalmi kinevezettjével is előfordult... Miközben egyre közelebb kerültünk a 2002-es választásokhoz, ami még inkább felnagyította a konfliktusokat.*

Z. M.: – *Amíg együtt dolgoztatok, azalatt nem kerültél ki külföldre?*

Cs. B.: – *De, Madridban töltöttem nyolc hónapot, a Diplomáciai Akadémián volt egy masterképzés, azt végeztem el. Mai fejjel gondolkodva, már akkor el kellett volna menni külszolgalatba. Csak hát akkor az egyik feladatból léptünk át a másikba, és az ember úgy hitte, családja nem lévén, hogy a hivatal a családja. Csabára visszatérve, talán ez is gond volt. Abszolút a hivatalra koncentrált. Meglehet, hogy önmagára is kellett volna egy kicsit figyelnie.*

Z. M.: – *A rendszerváltós gárdának milyen híre volt? Akik a rendszerváltás-
kor bekerültek, hogyan teljesítettek? Milyen helyet vívtak ki maguknak?*

Cs. B.: – *Ennek a körnek egy részéről már beszéltem korábban a Nagyvilág című világirodalmi folyóirat kapcsán. Végül is ez az apám tár-*

sasága, ez az MDF-es csapat, akikkel ő mint bölcsész-irodalmár részben kollegiális kapcsolatban volt a Nagyvilág révén, ahol csaknem húsz évig vezette a spanyol és a képrovatot. Részben pedig az egyetemen, illetve az Eötvös Kollégiumban kötött barátságai révén, Nagy József Zsigmond vagy például Galántai Ambrus révén is kötődött apám ehhez a körhöz. Említettem már Kiss Gy. Csabát, vagy a Külügy kapcsán Bába Ivánt, Miskey Pált, Vujicsics Mariettát. Külön is meg kell említenem Borsi-Kálmán Bélát, aki német-francia feleségével, Anattal, Csabának nagyon szoros barátja volt. Ő is „nagyvilágos” volt az író-műfordító Szenczei László halála után. Arról nem is beszélve, hogy Borsi-Kálmán Béla tanított büntetőt rúgni Visegrádon. Nemrégiben jelent meg nagyon érdekes könyve Puskás Ferencről. Csaba miatt különösen vicces, de néha már zavaró volt, hogy Bába és Nagy József Zsigmond is Csabának szólított... Persze apám miatt, akinek a keresztnéve szintén Csaba. Talán azért ma már nem kevernek össze minket... Vagyis nekem háromszorosán, vagy ha még a Fideszt is ide számítjuk, négyszeresen hátrányos volt a helyzetem. Tisztelet a kivételnek, ennek a gárdának nem volt nagy becse a Külügyminisztériumban. Ami, persze, nem elsősorban őket minősíti.

Z. M.: – *Mert?*

Cs. B.: – Nem lehet őket vádolni, hiszen belecsöppentek valamibe, amit nem ismertek. Miért ismerték volna? De miért hallgattak például Szokai Imrére bizonyos ügyekben? De ezek olyan dolgok, amiket így utólag nem biztos, hogy meg lehet ítélni. Mindezt én egyébként mindig generációs problémának fogtam fel, és talán ez is a lényeg. Bennünket sokszor úgy kezelt az MDF-es társaság, hogy ők már tapasztaltak, és megjöttünk mi, az új fiúk, akik semmit nem tudunk. Holott bizonyos esetekben éppen fordítva volt! Ők ugyanis már leszerepeltek, és 1998 után még egyszer kaptak esélyt, de azzal sem tudtak minden esetben megfelelően élni, bennünket, fiatalokat viszont lenyomtak, ha nem is mindegyikük. Az idősebb MDF-es generáció határozott nemzedéki ellenszenvvel viseltetett a Fidesszel szemben. Ezzel szemben a 2002 után ismét visszakerült garnitúra rendkívül komolyan vette a fiatalok favorizálását!

Z. M.: – *És tegyük hozzá, hogy ami a leszerepelt MDF-es garnitúrának nem sikerült, pontosabban amihez hozzá se fogtak, annak jelentős része 1998-tól megvalósult.*

Cs. B.: – A kedvezménytörvényt ők sem teljesen értették, ismét csak tisztelet a kivételnek. Ők is másképpen szocializálódtak. Számon tartották a határon túli magyarokat, de hogy ez mit jelent, mit akarunk velük, ők mit akarnak velünk, erre semmit nem tudtak mondani. Csabának is voltak rossz tapasztalatai velük, sokszor beszélünk erről, s nagyon keserű volt, hogy sokszor bizony ezzel az MDF-es nemzedékkel, úgymond politikai barátainkkal, sokkal rosszabbul, nehezebben lehetett együttműködni, mint a túloldal képviselőivel. A Külügyben ez hatványozottan igaz volt. És ez borzasztó csalódás lehetett neki is.

Z. M.: – *A te nemzedéked a Külügyminisztériumban mennyire van jelen?*

Cs. B.: – Az én generációm alig. Vannak a nagyon-nagyon fiatalok meg a nyugdíj előtt állók, valamint a nálam egy picit idősebbek, de a harmincöt-negyven-negyvenkettő közöttiek nagyon kevesen vannak.

Z. M.: – *Pedig ez szerencsés korosztály?*

Cs. B.: – Lehetne. Ebbe többször belefutottunk, rendkívül fontos lett volna az utánpótlás-, a személyzetfejlesztés, de az akkoriban ezzel foglalkozók ebben nem voltak partnerek.

Z. M.: – *Változott az elhelyezések, miután Csabát kinevezték helyettes államtitkárnak?*

Cs. B.: – Amikor Csaba hivatalba lépett, átjött Klein András, és egy hétnyolc négyzetméteres szobában dolgoztunk ketten. Csabának pedig a legjobb irodája volt a Külügyben! Mi mellette voltunk, a Ganz utcára nézett a szobánk, s köztünk volt egy nagy titkársági tér a titkárnővel és a gépkocsivezetővel. Andrással ott vitézkedtünk. És hát ez is több volt, mint hivatali kapcsolat, ez is nyilván segítette, hogy minden vihart kibírjunk. Védés dacszövetség volt. De ez mindenhol igaz erre a társaságra.

Z. M.: – *Milyen volt a munkabírása Csabának?*

Cs. B.: – Szerintem rendkívül nagy. Sokszor túlfeszítette a húrt, de azért, amikor már nagyon elfáradt, megálljt parancsolt. És nagyon jól beosztotta az idejét! Nem volt benn hajnalokig, de reggel fél nyolctól-nyolctól este hatig-hétig bent volt. Velünk együtt. Láttam azonban olyanokat, akik húzták bent az időt, és szerintem az nem jó, mert teljesen átjárja megátrágja az embert a hivatal, ami lelketlen. Például mindig kijártunk ebédelni! Soha nem hozatta magának az ebédet, bár hozathatta volna. Ezekről az allűröktől ő rosszul volt.

Z. M.: – *Hova jártatok?*

Cs. B.: – A környező helyekre. Ott volt a rossz hírű Bem kocsmá a sarkon, a közelben a Gusto kávézó, ami nagyon kellemes hely. A kínaiba is mentünk néha... Tudott szünetet tartani, nagy kérdés, hogy miért nem törődött magával mégis? Talán nem tartotta fontosnak, ez az egyik. A másik, és ez már a negyedik szakasz: a 2002 utáni, de különösen a 2006 utáni idők szerintem lelkileg megviselték. Megviselte az őt körülvevő színvonaltalanság, a hibák és bűnök halmaza. Talán elmehetett volna 2002-ben valami olyan nagyköveti helyre, ami nem tartozott az ő szakmai érdeklődésének körébe.

Z. M.: – *Például?*

Cs. B.: – Például Iszlamabadba. De ha egyáltalán hagyták volna, ez akkor is fölösleges kompromisszum lett volna. 2006 után pedig sokat beszélt arról, bár szerintem ez irreális volt, hogy hazamegy tanítani. Mondjuk taníthatott volna másutt is... Lehet, hogy ki kellett volna lépnie a főtanácsadói pozícióból. De ennek is megvoltak a maga belső kompromisszuma. Már túl a negyvenen vett végre egy kellemes lakást, amelyben jól berendezkedett. És ez is fontos. Végül is sose volt addig rendes lakása... A dohányzása miatt mindig piszkáltam. Nyilván önmagam is okolom, hogy nem figyeltem rá eléggé, bár én akkor már külföldön voltam ismét, nyaranta láttam csak. De telefonon szinte naponta beszélünk. A fizikai vagy fiziológiai okok mellett, azt hiszem, inkább a lelki okok játszottak szerepet a halálában.

Z. M.: – *2002-ben a ciklust együtt fejeztétek be?*

Cs. B.: – Igen.

Z. M.: – *Amikor csomagolni kell és menni, az hogy történik?*

Cs. B.: – Egy kisszínest most már el lehet mondani. Valerij Muszatov orosz nagykövet elköszönő faxa jóval az átadás-átvétel előtt megjött, jóval hamarabb, mint ahogy Csabát hivatalosan fölmentették volna. Ami leg-alábbis udvariatlanság. Mindenki tudta, hogy fel fogják menteni. Csak hát azért az, hogy ennek a híre az orosz nagykövettől érkezik meg, eléggé sokatmondó.

Z. M.: – *Mi volt a szöveg?*

Cs. B.: – A szokásos udvariaskodó formaságok az eredményes együttműködésről. De az időpont, az időzítés és a feladó személye mindenképpen árulkodó volt. Úgy zajlott le egyébként a váltás, hogy új vörös szőnyeget gurítottak le abban a szép épületben, ezt meg is jegyeztük mind a ketten, aztán megjelentek egyik pillanatról a másikra az új emberek. Bejöttek, Csabának odaadták a felmentő levelét.

Z. M.: – *Ki írta alá?*

Cs. B.: – Kovács László, ha jól emlékszem. Akkor már dobozoltunk. Emlékszem, ahogy a szépen rendben tartott könyveink, aktáink és irattartóink eltűntek egy dobozban. Állítólag sokat lapozták őket... De mi korrektül átadtunk mindent. És volt egy olyan feelingje annak a néhány napnak, ha mennünk kell, jó volna már kinn lenni onnan, minél előbb. András még éppen átcsúszott az Országgyűlés Hivatalába, én pedig kérttem, hogy helyezzenek át az európai államtitkárságra.

Z. M.: – *A Külügyön belül?*

Cs. B.: – Igen. A bel- és igazságügyi, és a schengeni együttműködéssel foglalkoztam Gottfried Péter és Kendernay János szakmai útmutatásával. Ezt éreztem a legközelebb ahhoz, amit addig csináltunk. Csaba pedig, politikai alku keretében, szintén átkerült az Országgyűlés Hivatalába, ami méltányos elvonulást jelentett számára.

Z. M.: – *Mi történt a dobozzal?*

Cs. B.: – Elvitték. Nem tudom, hová, én nem vittem magammal semmit. Valahol biztosan megvannak azok az iratok, amelyeket elcsomagoltunk. Minden papírnak meg kellene lennie jó pár évig. Ma már elektronikusan, e-úton lehetne tárolni az iratokat, aminek az intézményes emlékezet megtartása miatt rendkívül nagy szerepe kellene, hogy legyen. Ez is tragédia egyébként, hogy így működünk. Születnek anyagok, többnyire inkább rosszak, mint jók, de nem őrizzük meg őket, hanem eltűnnek valahol. Tehát 2002 nyara... Csaba elindult a túlpartra, én maradok, és valami bénultság vesz erőt mindenkin. Kivéve minket! Csabával együtt törtük a fejünket, hogy akkor most mit csináljunk. És azon a nyáron létrejött a Budapest Analyses.

Z. M.: – *Lőrincz Csabával, Bába Ivánnal, Klein Andrással és veled?*

Cs. B.: – És jó sok szervezőmunkával. Az ötlet Csabáé volt, szervezetileg én hoztam létre, s kitaláltuk Csabával, hogy Iván legyen a főszerkesztője, merthogy ő is lógott a levegőben, és amellet nagy szerkesztői gyakorlata volt. Ő a közigazgatási államtitkár volt a Külügyben.

Z. M.: – *Mennyi időt töltöttél a bel-, igazságügyi és együttműködési főosztályon?*

Cs. B.: – Két évvel később, 2004 őszén kerültem ki a New York-i ENSZ-képviselőre. Ott van egy úgynevezett emberi jogi beosztott diplomata hely, megpályáztam és elnyertem.

Z. M.: – *Mivel foglalkoztál ott?*

Cs. B.: – Magyarország képviselője és az ENSZ vonatkozó bizottságaival való kapcsolattartás volt a feladat. Eltérően a bilaterális képviselőektől, ez a képviselő egy másik hivatal szervezeti és időbeli működését követi. Megvan az ENSZ-nek a maga napi működése, és ebben mi ott részt veszünk. Rendkívül mozgalmas, időigényes és sok elfoglaltságot jelentő hely. De erre is igaz az, ami hatványozottan igaz a kétoldalú helyeken, hogy azért te találsz ki és te találsz meg a magad munkáját, mert egy ember, akinek ráadásul több munkaköre van, nem követhet mindent

ugyanolyan intenzitással. Az ottani munka több időszakra osztható, a legintenzívebb az ENSZ őszi ülészsaka, szeptembertől december végéig. Az én területem az úgynevezett III. Bizottság volt, amelyben minden évben több mint száz határozatot kezeltünk, fogadtunk el.

Z. M.: – *Csabával tartottad a kapcsolatot?*

Cs. B.: – Hetente többször is beszélünk, az e-mailek is állandóan fordultak közöttünk. Ott dolgoztam egészen 2008 végéig. Mivel a családdal kezdtük, hadd mondjam el, hogy közben meghalt a nagyapám, 2004 októberében, kilencvenhárom évesen. Meghalt Csaba, 2008 márciusában, negyvenkilenc évesen. Nem tudom, merre ágazik majd el a pályám. Külügyminisztérium? Valami egészen más? De Csabának mindenképpen meghatározó szerepe lesz benne. Ez azonban már a történet ötödik szakasza.

„A STÁTUSTÖRVÉNYNEK AZ LETT VOLNA
A LEGFONTOSABB CÉLKITŰZÉSE, HOGY A
MAGYAR KISEBBSÉGEK MEGSZERVEZŐDJENEK.”

Klein András

Zelei Miklós: – *Hogyan kezdődött a pályád?*

Klein András: – Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végeztem francia–spanyol szakon 1996-ban, azután nyelvtanárként dolgoztam. Spanyolt tanítottam Kispesten, a Károlyi Mihály Magyar–Spanyol Tan-nyelvű Gimnáziumban, ott ismertem meg a feleségem. Külsősként pedig a Magyar Nemzet külpolitikai rovatánál dolgoztam, majd 1997-ben a Fidesz külügyi titkárságára kerültem.

Z. M.: – *A Lendvay utcába?*

K. A.: – A Lendvay utcában volt, igen. Onnan 1998-ban, a választások után, a Fidesz-kormány idején kerültem a Miniszterelnöki Hivatalba, ahol a sajtófőosztályon voltam főosztályvezető-helyettes, a nemzetközi sajtóért feleltem, majd 2000-ben átmentem a Külügyminisztériumba.

Z. M.: – *Az mit jelent, hogy a nemzetközi sajtóért feleltél? Mindent olvasni kellett és ismerni?*

K. A.: – A szervezés volt a feladatomban. Például a miniszterelnök külföldi útjai sajtójának a szervezése, illetve a kapcsolattartás a Magyarországon akkreditált külföldi újságírókkal, információkkal való ellátásuk, interjúk szervezése.

Z. M.: – *Hogyan kerültél a Külügybe?*

K. A.: – A Külügyminisztériumba 2000 nyarán kerültem át, amikor Lőrincz Csabát kinevezték helyettes államtitkárnak. Attól fogva az ő titkárságvezetője voltam 2002 nyaráig, ekkor a Külügyminisztérium kölcsönadott a Parlamentnek, ahol a külügyi bizottság titkára voltam. A bizottság

2006-ban a Külügyi és Határon Túli Magyarok Bizottsága nevet vette föl. Ez az én szakmai életpályám.

Z. M.: – *Lőrincz Csabát már korábban ismerted, úgy tudom.*

K. A.: – Így igaz, 1990-ben ismertem meg, a Fidesznek létrejött akkor egy kisebbségi és közép-európai csoportja, Csaba abban tevékenykedett, s itt kerültem kapcsolatba vele.

Z. M.: – *Már az első szabad választások előtt létezett a munkacsoport?*

K. A.: – Igazándiból utána indult el.

Z. M.: – *Milyen volt a külügyminisztériumi korszakod?*

K. A.: – Nagyon fontos volt ez a 2000-tól 2002-ig tartó időszak, amíg Csaba helyettes államtitkár volt. Helyettes államtitkárnak hívták a szakállamtitkárokat. Csaba kinevezése több szempontból is nagyon érdekes volt, életpályája a rendszerváltás után ívelt föl. Dolgozott a Határon Túli Magyarok Hivatalában az MDF-kormány elején, de ez nem tartott sokáig. Szakértőként azonban tovább ténykedett, bár ezt a munkálkodását a Fideszhez kötötték. Őt 1998 után is nagyon sokan úgy tartották számon, mint fideszes kádert, aki bekerült a Külügyminisztériumba. Voltunk vagy négyen-öten, tehát alig páran, akik 1998 után úgy kerültünk a Külügybe, hogy előtte a Fideszhez voltunk köthetők. Csaba elődje a Külügyminisztériumban Bagi Gábor volt, ő elment nagykövetnek. Bagi régi vágású külügyes volt, annak minden velejárójával együtt, ám nagyon korrekt szakértőként ismertük meg, aki az átadás-átvétel alkalmával így is viselkedett Csabával a kinevezésekor.

Z. M.: – *Csaba kinevezése harc eredménye volt vagy viszonylag simán ment?*

K. A.: – Viszonylag sima ügy volt, legalábbis a kinevezés. De más szempontból nem egészen volt az. Csabának nagyon komoly előítéleteket, vele szembeni előítéleteket kellett kezelnie vagy leküzdenie. Élt róla egy olyan általános kép, hogy nagyon jó szakértő, nagyon jó elméleti ember, de nem gyakorlatias. Ez volt az egyik pletyka a háta mögött, ami vele kapcsolatban általános volt még fideszes körökben is. Ezt ő tudta, és le kellett küzdenie,

aminek nagyon sokféle megnyilvánulási formája volt. Az egyik, hogy 2000-tól 2002-ig, amíg én ott dolgoztam vele, Csaba minden áldott nap reggel nyolckor, tehát 8 óra 00 perckor bent volt a Külügyminisztériumban. Aki ismerte, tudja, hogy az ő részéről ez komoly teljesítmény volt.

Z. M.: – *Akkor még a Keveháza utcában lakott, a tizenegyedik kerületben?*

K. A: A Keveháza utcában, igen. Nincs is túl közel. A Külügyminisztérium akkor úgy működött, hogy Martonyi János minden péntek reggel kilenckor miniszteri értekezletet tartott. Ez nagyon fontos fóruma volt a Külügynek, mert ott beszélték meg, hogy mi a helyzet, és mik a teendők az elkövetkező héten. Ezt táblázatba kellett foglalni, röviden és érthetően. Ez volt az egyik munkamódszer. Mindig nekem kellett megírnom ezeket a jelentéseket, és írásban előre el kellett küldenem Martonyi János kabinetfőnökének, Taubner Zoltánnak. De Csaba minden pénteken reggel körbetelefonálta az összes főosztályvezetőt, hogy van-e még valami. Ebből adódott, hogy a főosztályvezetők is tudták, reggel nyolckor bent kell lenniük. Ez ahhoz a cselekvéssorhoz tartozik, amellyel a gyakorlatiasságára vonatkozó előítéleteket küzdötte le.

Z. M.: – *A háttérrel se feledkezzünk meg. Csaba a hetvenes évek végén, a nyolcvanasok elején volt fiatal Erdélyben, kisebbségi helyzetben egy olyan korszakban, amelyet Ceaușescu rémuralma árnyékkolt be. A legtöbb, ami elképzelhető volt, hogy jó szakértővé, kiváló elméleti emberré képezheti magát. Hogy egyszer pozícióba kerül és akkor gyakorlatiasnak kell majd lennie? Eszébe sem juthatott.*

K. A.: – Az általa képviselt politika révén ő túljutott ezen. Kétéves tevékenysége alatt Csaba hangsúlyt helyezett arra, hogy legyenek politikai víziói, legyenek elvek, legyen stratégia, és utána mindezt le kell bontani nagyon is kézzelfogható eseményekké, történésekké, találkozókká. Hogy az elvekből tettek legyenek, azokról pedig sajtóhír kell. Hadd mondjam el ehhez, hogy amikor helyettes államtitkár lett, milyen területek tartoztak hozzá: a Balkán, a Független Államok Közössége, vagyis a volt Szovjetunió, a visegrádi országok, a közép-európai regionális együttműködések és a konzuli főosztály. Nagyon nehéz főosztályok voltak, részben bonyolultságuk miatt. Érdeemes belegondolni, hogy a konzuli területhez mik tartozhatnak... Ugyanakkor Csaba tisztában volt avval, hogy egy külügymi-

nisztérium sikeres tevékenységéhez bizony-bizony hozzátartoznak azok a dolgok is, hogy ha állampolgáraink elveszítik külföldön az útlevelüket, akkor gyorsan és bonyodalmak nélkül hazajussanak. Mert ez a közigazgatás feladata. Noha korábban soha semmi köze nem volt a konzuli ügyekhez, nekiveselkedett, beletanult, és nagyon ügyelt arra, hogy az érdeklődési körébe nem tartozó konzuli főosztály tevékenysége is jó legyen, sikeres legyen, és ne érje szó a ház elejét. Hiszen a munkáját ennek alapján is mérik, ez is hozzátartozik annak a képnek a módosításához, hogy ő csak egy elméleti ember. A korrektség kedvéért megemlítem, hogy a konzuli főosztály vezetője, Zanathyné Martin Gyöngyi ehhez sok segítséget adott.

Z. M.: – *Volt más előítélet is Csabával szemben.*

K. A.: – Igen, az előbbinél sokkal súlyosabb előítélet, erdélyi származása miatt, ami Csabának végig nagyon fájt. Az erdélyi származással kapcsolatban volt két dolog, ami mint erdélyi embert, végigkísérte őt. Az egyik, hogy annak idején a Népszabadságban cikkek jelentek meg arról, hogy a Fidesz elfoglalja a Külügyet, és ennek az egyik személyi példája Csaba volt. Kétszer is jelent meg arról cikk a Népszabadságban, hogy Lőrincz Csaba lett a Balkánért, Közép-Európáért és a FÁK-országokért felelős helyettes államtitkár, aki fideszes, ráadásul erdélyi származású és ezért nacionalista. Az egyik előítélet, amely sajnos nagyon erősen tartja magát, az az, hogy aki erdélyi, az csakis nacionalista lehet, ugyebár. Másodsor, amit ennél még nehezebben éltek meg vagy élnek meg az Erdélyből áttelepülők, hogy a közigazgatásban az erdélyi származásúakat nemzetbiztonsági kockázatnak tekintik, ab ovo. Mind a mai napig! Csaba nekem mindig azt mondta erről, hogy sokkal könnyebb a közigazgatásban például zsidónak lenni, mint erdélyinek, mert sokkal kevesebb előítélettel kell szembenézned, minthogyha erdélyi vagy. Csaba soha nem emésztette meg, hogy a határon túli magyarokat eleve nemzetbiztonsági kockázatként kezelik. Ezek voltak azok a körülmények, amelyekkel Csabának rögtön a kezdetektől fogva szembesülnie kellett.

Z. M.: – *Ezek azok a körülmények, amelyeken tudni kell felülemelkedni, s ha nem sikerül, az visszaigazolás is...*

K. A.: – Csaba munkamódszere és munkamorálja számomra nagyon pozitív élmény volt. Ugyanis, lehet, hogy a körülményeknek köszönhetően,

lehet, hogy az akkori Külügyminisztérium feladatainak köszönhetően, lehet, hogy az akkori nemzetközi viszonyoknak köszönhetően, de nagyon sok feladatunk volt. És amikor feladataid vannak, amelyeket továbbadsz az általad felügyelt apparátusnak, amely elkezd dolgozni, az jó. Pláne, ha nem csak dolgozik, de még értelmét is látja a munkájának. Mi reggel nyolctól nagyon gyakran este hatig, hétig, nyolcig dolgoztunk. És azt vet-tük észre, hogy az alattunk lévő főosztályokon az érintett hivatalnokok, teljesen mindegy, hogy milyen háttérük, politikai beállítottságuk volt, egy idő után ugyancsak elkezdtek dolgozni. Erre akkor döbbsentem rá, amikor a folyosón öt-hat külügyessel rendszeresen este buktunk le, hogy cigi-zünk. Készítették az anyagokat, szervezték az eseményeket és odafigyeltek, mert volt a munkájuknak értelme. És nagyon figyelemreméltó, hogy Csaba alatt ez a hangulat milyen gyorsan kialakult. Holott voltak minőségi követelményei! Még arra is nagyon háklis volt, ha egy feljegyzésben helyesírási hibák voltak. Kijavította benne a hibákat és visszaküldte. De azért is ügyelt erre Csaba, mert Martonyi János olyan miniszter volt, aki nagyon ki tudott borulni, hogyha helyesírási hibákat látott egy anyagban. Erre vigyázni kellett. Summa summarum, Csaba a minőségi követelményei ellenére, vagy éppen miattuk, az általa felügyelt főosztályokon viszonylag népszerű helyettes államtitkár lett meglepően rövid idő alatt.

Z. M.: – *A hivatal napi gyakorlatában mennyire közelíthető meg a helyettes államtitkár?*

K. A.: – Csaba megközelíthető volt. És nem csak megközelíthető volt, hanem vele lehetett vitatkozni. Szerette, hogy ha azzal bombázták, hogy ezt és ezt kéne csinálni. Ha jött a főosztályvezető, hogy szerintük egy ilyen és ilyen találkozót meg kellene szervezni. Ezt nagyon elismerte. Nekem meg Csuday Balázsnak meg volt hagyva, hogy nem az a mód, hogy az ő titkárságvezetőjéhez kell a főosztályvezetőnek bemennie, hanem hogyha volt valami, akkor nekem kellett fölállnom és elmennem a főosztályvezetőhöz. Ha egy főosztályvezető akart Csabával találkozni, rögtön jöhetett. És ez nem ártott a szervezettségnek. A pénteki miniszteri értekezlet után mi mindig hétfőn tartottunk egyeztetést, amikor leosztottuk a feladatokat. Ezeken az alkalmakon azonban nem csak a munka elosztása történt meg, hanem igen tartalmas megbeszélések is folytak. Készültünk és tanultunk rájuk. Nagyon jellemző volt Csabára az is, hogy amikor munkatársi kapcsolatban volt az emberekkel, került a politikai kategorizálást. Hogy-

ha dolgoztak az emberek, nem foglalkozott azzal, hogy kinek milyen a politikai kötődése. Mert hát, hogy is mondjam, a Külügyben lehetett tudni, hogy ki honnan jön, és erősen képviselte magát az az irány, amelyet ma baloldalnak nevezünk. Mert a Külügy nagyon zárt hely volt még a rendszerváltás után is. Kérdezted az előbb a lakását... A gépkocsivezető egy külügyminisztériumban nagyon magas polcon van, mindent tud és lát! A viccet félretéve, nekünk olyan gépkocsivezetőnk volt, akivel Csaba nagyon jóban volt. Említsük meg őt is, Klenyán Sándornak hívják. És ez a gépkocsivezető azért köztünk úgy megjegyezte, hogy Csaba az egyedüli szakállamtitkár, akit ha nagyon ritkán haza kellett vinnie, lakótelepi lakásba vitte haza.

Z. M.: – *Ez baj volt vagy jó?*

K. A.: – Ez elterjedt. Csaba ebből a szempontból is kilógott a sorból. És jó pont volt. Hozzátartozott a szerénységéhez. A másik, ami ebből a kor-szkból fontos, azon kívül, hogy a főosztályvezetőivel jó viszonyban volt, körbelátogatta az illetékességébe tartozó összes országot és követséget. Minden egyes felügyelete alá tartozó nagykövetséget meglátogatott.

Z. M.: – *Egy ilyen látogatás miből áll?*

K. A.: – Vannak minimális programjai. Minden országban megvan a helyettes államtitkári szint megfelelője. Találkozik vele. Utána egy udvariassági látogatás következik a fogadó ország külügyminisztériumában a magasabb rangban álló külügyi tisztségviselőnél, államtitkárnál vagy miniszternél. Továbbá, ha abban az országban élnek határon túli magyarok, akkor el kell menni a szervezeteikhez. Hogyha van egy akut vagy kemény téma, akkor abban az ügyben is folytathat szakmai konzultációkat. És találkozik a követség munkatársaival, s munkaértekezlet keretén belül mindenki elmondja a teendőit.

Z. M.: – *Mik voltak a konkrét munkáitok?*

K. A.: – Két év alatt nagyon sok minden történt, mert szerencsénkre azokban a régiókban, amelyeket felügyeltünk, a kormány számára is nagyon lényeges ügyek történtek. Ebből a szempontból szerencsések voltunk, még hogyha ez nagy megterhelést jelentett is a munkában. És van két konkrét

dolog, amelyben, úgy gondolom, Csabának a háttérben nagyon komoly, megkockáztatnám, történelmi szerepe volt.

Z. M.: – A délszláv háborúval összefüggésben?

K. A.: – Az egyik a jugoszláviai háború és a koszovói légi csapás. A másik pedig a státustörvény megalkotása és védelme. Ami a jugoszláviai konfliktust illeti, és ezt az egész időszakot, az Magyarország számára nem volt egyszerű, különösen a hazai visszhangot tekintve. Magyarországon végig nagyon aggódtak azért, hogy itt is háborús helyzet állhat elő, minthogy szomszéd ország vagyunk. A másik ok pedig az volt, hogy ott volt körülbelül háromszázezer magyar, akiknek a helyzetére nekünk mindig tekin-
tettel kellett lennünk.

Z. M.: – Ez mennyire volt fontos számára?

K. A.: – Itt akarom elmondani Csaba nagypolitikai vízióját. Ő soha, de soha életében nem volt magyarkodó, soha nem volt nacionalista.

Z. M.: – Égnek állt tőle a haja...

K. A.: – Így van. Csak egy példát mondok! A Székely himnusz... Amelytől könnybe lábad a magyar közélet szeme. Csaba pedig mindig elmondta, hogy a Székely himnusz az első világháború után született kocsmai nóta.

Z. M.: – Ki nem állhatta a magyarkodást.

K. A.: – És ennek hangot is adott. Viszont a velejéig erdélyi magyar volt. A magyar közigazgatásban nagyon ritka az az Erdélyből jött ember, aki ilyen magas rangig vitte. A lelke mélyén Csaba azért akart magyar külpolitikát csinálni, mert szerette volna, hogy ha jó az ország külpolitikája, ami az ő felfogásában azt is jelentette, hogy érvényesülnek benne a nemzetpolitikai célok. És a nemzetpolitika célja a határon túli magyarság megmaradása. Kevés embert ismerek, aki ennyire a határon túli magyarokért élt úgy, hogy nem akart magyarkodni.

Z. M.: – Nyilván a szülőföldje miatt sem.

K. A.: – Soha nem múlt el belőle a vágyakozás a szülőföldje után. Anekdotikus történetek is tartoznak ehhez. Nekem meg Balásznak állandóan azt kellett hallgatnunk, hogy Uzonka, ez a Kovászna megyei falu, a világ legjobb helye. Erre mi ugrattuk őt, hogy „hegyi magyar”. Amikor készült haza, mondtuk, hogy megy le a hegyi magyar Uzonkára. Amire ő mindig azt felelte, hogy Uzonkára az ember nem lemegy, hanem föl. Ahonnan legfeljebb lejön olykor Budapestre. Ezekben a megnyilatkozásaiban, ha derűs formában is, de az is benne volt, hogy ne Budapestről akarják megmondani, mit kell csinálni Erdélyben. És ha emiatt konfliktust kellett vállalnia, akkor azt a Fidesszel szemben is vállalta. Hitt abban, hogy az erdélyi magyar társadalom értelmiségi háttere elég erős ahhoz, hogy el tudja dönteni, mit kell tennie. Néha talán még idealisztikus is volt ez a hite. És itt kell számításba venni Csaba személyiségében, gondolkodásában a szónak a klasszikus értelmében vett polgári hátteret, amelyet ő Sepsiszentgyörgyön megélt, még a Ceaușescu-időszakban is. Azóta kiderült, hogy az édesanyja nagyon nehéz anyagi körülmények között nevelte a fiait, de az polgári környezet volt, a gondokkal és bajokkal együtt. Angoltanár, zene-tanár és a gimnázium... Mert polgári környezet volt a Székely Mikó Kollégium is.

Z. M.: – *Nekik volt az elsők között autójuk Sepsiszentgyörgyön.*

K. A.: – Nem is annyira az anyagiakra, mint inkább a szellemiekre gondolok e tekintetben. Fábián Ernőről szokták mondani, hogy az utolsó transzszilván értelmiségi. Csaba volt az első transzszilván helyettes államtitkár a magyar közigazgatásban, ennek szellemi hátterével együtt.

Z. M.: – *Ez milyen elvekkal járt?*

K. A.: – Úgy gondolkodott, hogy jó dolog a pragmatizmus, de vannak alapelvek, amelyekhez ragaszkodni kell, s hogy a pragmatizmus addig jó, amíg nem csap át elvtelenségbe. És tudta azt is, hogy ha a magyar diplomácia érvényesíteni akarja az érdekeit, meg kell értenie a világ folyamatait. Alkalmazkodnia kell a világ folyamataihoz, ki kell szolgálnia azokat, mert rajtuk keresztül tudja visszafordítani a megszerzett tőkét nemzeti érdekeink érvényesítésére. Úgy gondolta, tudnia kell, hogy a világ mit akar Kínával, a Távol-Kelettel, mit akar Amerika a Közel-Keleten, mi van az Európai Unióban. Magyarországnak ezekben a folyamatokban részt kell

vennie, mert akkor szerzünk olyan presztízst, amelynek köszönhetően lesz mozgásterünk. A magyar társadalomban nincs külpolitikai gondolkodás. Még a tanult ember is képtelen elhelyezni bennünket a világban... Magyar külpolitikai újságírás? Azt is megpróbálják belpolitikára használni. Gyakran lapos, felszínes és csúsztatott... Sokat beszélgettünk Csabával arról, hogy a huszadik századi magyar történelem tragédiái két okból erednek. Az egyik az, hogy a magyar politikai elit a huszadik században valahogy soha nem volt képes pontosan belőni, hogy mi zajlik a világban. És ennek rettenetes következményei voltak. A másik pedig, és Csaba ezt nagyon pontosan megérezte és átlátta, hogy Magyarország, vagy a magyarság, a magyarok Európában és a világban máshol is, bizonyos mértékben népszerűtlenek, rossz az imidzsük. A huszadik századi történelemben Románia például nagyon sokszor nagyon sok mindenben ugyanúgy indult el, mint Magyarország. És miért tudtak váltani? Mi meg miért nem? A kurucos mentalitás következtében nálunk nem voltak váltások, csak rohantunk bele a dolgokba. Csaba mindezt nagyon következetesen végiggondolta.

Z. M.: – *Gyakran még mindig már rég megbukott illúziókban ringatózva az elitünk nem jelentéktelen része fel sem tételezi, hogy például román partnerei a tárgyalóasztal másik oldalán mennyire csiszoltak, körütekintöek. Miközben szép számmal léteznek olyanok is, akik ellenben misztifikálják a román külpolitika profizmusát...*

K. A.: – Az előbbieket többek között azért is mondtam el, hogy jobban megvilágíthassam, ahogyan Csaba meghatározta az alapvető kritériumokat a jugoszláviai konfliktussal kapcsolatban. Azoknak az anyagoknak az elkészítésében, amelyek a Külügyből a miniszterelnök elé kerültek, Csabának fontos szerepe volt. Az általa meghatározott kritériumok a következők voltak: a világ demokráciát akar, vagyis demokráciát és piacgazdaságot. Kettő: a világ vezető hatalma az Amerikai Egyesült Államok, tetszik vagy nem tetszik. Tehát az Egyesült Államokkal együtt kell működni. Három: a világ arra törekszik, úgy politizál, hogy stabilitás legyen. Stabilitást akar, nyugalmat és békét. Hogyha ezeket együtt megnézzed, akkor tudható és várható volt, hogy a világ vezető hatalma előbb vagy utóbb le fog csapni Jugoszláviára és Miloševićre. Ebből az következik, hogy annak a diktátornak a megbuktatásában, aki kirobantott négy háborút meg három etnikai tisztogatást, Magyarországnak tevékenyen részt

kell vennie. Mert egyrészt ez így helyes, másrészt így növekszik Magyarország szerepe és presztízse. Ez a kiindulópont, ebből le kell vonni a következtetéseket, hogy milyen akciók legyenek, milyen konkrét ügyek, események. És Csaba lebontotta konkrét hazai tennivalókra a világpolitika eseményeit. A szegedi folyamat 1999-ben indult, Csaba dolgozta ki. Ő kezdeményezte, hogy Magyarország nyisson teret ahhoz, hogy nyugati vezetők találkozhassanak a szerb ellenzékkel Szegeden, ami Magyarország számára is sok elismerést hozott. De amikor, remélem, nem árulok el államtitkot, az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségét kitiltották Belgrádból, akkor ők is itt voltak Magyarországon. És hogy az illetékes amerikaiak szabadon mozoghassanak, dolgozhassanak, elláthassák a tennivalóikat, annak minden feltételét, háttérét meg kellett teremteni, s Csaba nagyon sokat dolgozott azon, hogy ez rendben legyen. De történt más is! Rendkívül komoly probléma volt akkor Jugoszláviában, hogy nem volt szabad a sajtó. Köztudott volt, hogy a magyarországi médiumokat körülbelül Újvidékig lehetett fogni. Amikor Szerbiában közeledtek a választások, Csaba kezdeményezésére Németh Zsolttal együtt találkoztak a magyar média vezetőivel, ez külügyminisztériumi megbeszélés volt, és megkérték a médiavezetőket, hogy foglalkozzanak a szerbiai választásokkal. És ha szerb ellenzékiek is szerepeltek a műsorokban, akkor nem csak a vajdasági magyarok, hanem velük együtt szerbek is nézték a magyar médiát. Amit nem lehetett megakadályozni, mert az adások nem kábelrendszeren mentek, hanem egész egyszerűen belógott a sugárzási területük. És a tény, hogy ilyen módon képesek voltunk támogatást nyújtani a szerb ellenzéknek, nagyon jól tudtuk prezentálni Nyugaton is. Voltak médiumok, amelyek ezt nagyon komolyan vették. Az akkori magyar közszolgálati televízió például egészen addig elment, hogy késő este szerb ellenzékivel szerb nyelvű beszélgetést sugárzott magyar felirattal. De még az akkori RTL Klub is foglalkozott a híradóiban ezzel a témával. Az egyedüli médium, amely ezt ellenségesen fogadta, mert miért szólunk bele, a tv2 volt.

Z. M.: – *A Pintér Dezső-féle tv2?*

K. A.: – Igen, a Pintér Dezső-féle tv2. Ellenben az RTL Klub, amelyik a magyar belpolitikai konstellációban nem állt távol a tv2-től, ebben a kérdésben nagyon komoly partner volt. A délszláv háborús eseménysor leglényegesebb történése az volt, hogy amikor elindultak a légi csapások Ko-

szovóban, akkor a Csaba által is kezdeményezett politikának megfelelően Magyarország átengedte légtérét meg a Ferihegyi repülőteret az amerikai légierőnek, s létrejött a taszári légibázis. És ahogy zajlottak az események, azt is meg kellett szerveznünk, hogy a szerencsétlen főosztályvezetőnek, osztályvezetőnek, referenseknek minden egyes reggel nagyon korán be kellett menniük a hivatalukba, és minden áldott nap jelentést kellett írniuk, s ezt a jelentést aznap reggel nyolckor Csaba megnézte, utána Martonyi János jóváhagyta, és már ment is a miniszterelnökünk asztalára. Ez nagyon nehéz korszak volt számunkra. Csaba mint helyettes államtitkár ezt a korszakot kiválóan végigcsinálta, Magyarország nagyon komoly nemzetközi presztízsnyeréséget könyvelhetett el, és ezek mögött a sikerek mögött Csaba teljesítménye erőteljesen ott volt.

Z. M.: – *Milyen előnyöket hozott ez hosszú távon?*

K. A.: – Az Orbán-kormánynak nagyon komoly nemzetközi harcokat kellett vívnia a státustörvény elfogadtatásáért. Az előbb elmondottaknak köszönhetően ehhez megvolt a kapcsolatrendszere és a tekintélye. Mert ez így működik. Ez volt a haszna.

Z. M.: – *Ez sok? Kevés? Vagy a lehetséges maximum?*

K. A.: – Ez a lehetséges maximum és nagyon komoly fegyvertény volt. A külpolitikában a dolgok egymásra épülnek. És ha az e típusú külpolitizálás megmaradt volna, akkor nem itt tartanánk szerintem, ahol most tartunk.

Z. M.: – *A státustörvényt éppen mostanában koppintotta le Románia.*

K. A.: – Az volt az elképzelés, hogy jó volna a kormányzati ciklusból egy nagyon fontos nemzetpolitikai eredményt kihozni. Mert a határon túl is fogy a magyarság lélekszáma, sok más gond is van, kellenének eredmények is. A státustörvény koncepciója és egész elgondolása Csabától ered, Németh Zsolt, aki akkor államtitkár volt, nagyon erőteljesen felkarolta az elgondolást, amelyet aztán támogatott Martonyi János is. És így, e két embernek köszönhetően elfogadta Orbán Viktor is. Viszont ezzel kapcsolatban már szembe kellett nézni a magyar apparátus és néhány miniszter aggodalmaival is. Az apparátus kezelése pedig, ami nem volt könnyű

feladat, Bába Ivánra hárult. A státustörvény koncepciójának a lényege a következő volt Csaba felfogásában: egy kisebbség akkor tud eredményes lenni, ha megszerveződik. A státustörvénynek az lett volna a legfontosabb célkitűzése, hogy a magyar kisebbségek megszerveződjenek. Ne felejtjük el, hogy a státustörvénynek egyik pillére az, hogy egyéneknek igényelniük kell a magyar igazolványt. De ha igénylik, akkor föl kell iratkozniuk. Ha viszont föliratkoznak, akkor rákerülnek a státustörvényt igénylők listájára. Ha viszont létezik a lista, akkor megvan azoknak a lajstroma, akik írásban vállalják, hogy magyarok. Mindehhez irodák kellene, hálózat kell. És hogyha ez megvan, akkor egy későbbi időpontban, ha belső választást kell tartani, például az autonómia ügyében, akkor már megvan hozzá a szervezethez, a lehetséges szavazók névsora.

Lőrincz Csaba, Klein András és Németh Zsolt a Jordán folyónál

Z. M.: – *Belső választást határon túli magyarlakta területen?*

K. A.: – Igen, ott. Mert a kisebbségi politikának az a lényege, hogy jár az autonómia. És ha autonómia van, az azt jelenti, hogy választott, legitim testület dönt törvényes közjogi folyamatokban azokról az ügyekről, amelyek a magyarság megmaradásához fontosak. Csaba gondolkodásában mindig meghatározó volt a legitimitás és a közjog. Kimunkálta a státustörvény kon-

cepcióját, elfogadták. Csaba keze alatt megszületett a törvénytervezet, beterjesztették a Parlament elé. Amit az előzőtt meg, hogy le kellett küzdeni az apparátusok ellenállását. Mi volt egy átlag magyar külügyes reakciója, amikor meglátta a törvénytervezetet: „Hú, ebből nagyon nagy botrány lesz! Ezt ne csináljuk.” Ráadásul egyeztetni kellett más minisztériumokkal is, az oktatással, a kulturálissal, a közlekedéssel, az egészségügyivel... Ott is volt az apparátusban ellenállás, ami már kormányüléseken is megjelent. De így is a magyar Parlament elé került a törvényjavaslat. És ami ott történt, az köztudott. Ahogy már a dolgok ott mennek, módosító indítványok, egyeztetések... Csaba még azokon is részt vett, de az már ment a maga útján. A státustörvénynek azonban, még egyszer mondom, a lényege nem az volt, amiről a viták mentek, hanem a szervezettség gondolata, amely nagyon előre mutató. Ki is vágta a biztosítékot, főleg Romániában és Szlovákiában. És ekkor megint nagyon komoly szerepe lett Csabának, mert utána nekünk az egész utolsó évünk gyakorlatilag azzal telt el, hogy előkészítsük a vitákat a román és a szlovák féllel, illetve megpróbáljuk elmagyarázni a státustörvényt Nyugaton. Nem volt könnyű. A küzdelem hátterében Csaba végig ott volt. A megbeszéléseken visszatértünk a stabilitás kérdésére. A nyugatiaknak folyamatosan és mind a mai napig nagyon erőteljesen meg kell magyarázni, hogy nem a határon túli magyarok léte okozza az instabilitást. Hanem az, hogy nincsenek garantálva a jogaik. Amiből az következik, hogy a határon túli magyarok jogainak biztosítása stabilitást teremt. Nem egyszerű diplomáciai mutatványt ezt elmagyarázni.

Z. M.: – *Hogyan sikerült?*

K. A.: – NATO-tagok voltunk, elég komoly nemzetközi presztízszünk volt a jugoszláviai válság következtében. Növelte a tekintélyünket, hogy Magyarország gazdasága akkor prosperált, és a Nyugat nem nagyon akart nekünk esni. Tehát hogy megértették-e vagy sem, azt nem tudom. Gyanítom, hogy nem nagyon örültek az egésznek, de nem nagyon akartak neki esni Magyarországnak, mert Magyarországnak az Orbán-kormány idején, a gazdasági eredmények miatt is, volt elismertsége. Így kerül előtérbe az az alapigazság, hogy a legjobb külpolitika a jó belpolitika. Érvrendszert, nagyon sok anyagot készítettünk. Ezeket kiküldtük követségekre, de a magyar nagykövetségeken a külügyi gárda a régi: nem feltétlenül rosszindulatú, de mentalitásában a határon túli magyar ügyek iránt gyakran erősen érzéketlen.

Z. M.: – *Úgy van iskolázva?*

K. A.: – Igen. Nehéz elmagyarázni neki valamit, amivel valószínűleg nem nagyon ért egyet, vagy amitől fél. Ezért Csabának az egyik legfontosabb feladata Nyugat-Európa bejárása volt, hogy szakértői szinten elmagyarázza a státustörvényt. Járt Németországban, Berlinben, Párizsban...

Z. M.: – *Ezek az útjain kikkel találkozott?*

K. A.: – Helyettes államtitkárokkal, főosztályvezetőkkel, akik a kialakuló konfliktusokért feleltek. És mondta, mondta, mondta... És azért, ha jól visszaemlékszünk, előfordult, hogy a sajtóban valahol rátámadtak a státustörvényre, de hivatalos negatív reagálás Nyugat-Európából nem jött. Csaba a legnagyobb sikerét talán a francia Külügyben érte el, ami nagyon komoly dolog volt. Soha nem felejttem el, egy Jacques Forre nevű külügyi vezetővel tárgyaltunk. A francia külügynek gyakran ő volt a legbonyolultabb relációkkal foglalkozó embere, és ez akkor a mi térségünk volt. Leültünk ebédelni, Csaba és Jacques Forre megbeszélték, hogy milyenek az amerikaiak, mert hogy nem lehet dohányozni, ugyanis mindketten nagy dohányosok voltak. Utána beszéltették Csabát. Egyetlenegy megjegyzést nem fűzött közben hozzá Jacques Forre. Semmit nem mondott. Két órát beszéltette Csabát, utána még mindenfélét kérdezett a státustörvénnyel kapcsolatban, majd elköszönt. Lehet, hogy megvolt a negatív véleményük, vagy aggódtak, de hivatalos negatív reagálás francia részről nem érkezett. Ahogyan német részről sem. Ám a német külügyminisztérium, amely eléggé baloldali volt, a háttérben negatívabb véleményt formált, mert a magyar jobboldali kormány nem volt a köreikben népszerű.

Z. M.: – *Joschka Fischer külügyminiszter ideje volt ez? Akinek a szüleit 1946-ban Budakeszről telepítették ki?*

K. A.: – Igen, Joschka Fischer volt a külügyminiszter. De végül onnan se jött elmarasztalás hivatalosan. Amerikában ugyancsak meg kellett mindent magyaráznunk, Csaba ebbe is nagyon komoly munkát fektetett. Amerikában sem kommentálták. De ne felejtjük el, hogy azokban az időkben Amerika nagyon hálás volt.

Z. M.: – *És mi a helyzet a környező országokkal?*

K. A.: – A harmadik front, ahol küzdeni kellett: a környező országok. Hogy a státustörvény átment, az többek között annak is köszönhető, hogy nem alakult ki kisanant. Ezért is dolgozni kellett. Szerb vonalon viszonylag könnyen ment. A szerb ellenzék is hálás volt, ők azt mondták, hogy nekik mindegy. Őket nem zavarta, különösen azért nem, mert addigra Szerbiának már komoly veszteségei voltak, s ugyancsak azon gondolkodott, hogy a határon túli szerbek számára bevezetné a kettős állampolgárságot... Szlovéniát, Horvátországot nem zavarta, amit ők ki is jelentettek. Természetesen föl kellett tudni mutatni ezt is, vagyis oda is el kellett menni, velük is meg kellett beszélni... Nagyon érdekes meccs volt Ukrajnával. Ez volt a Kucsma-korszak, Ukrajna nemzetközileg el volt szigetelve, Leonyid Kucsma az antidemokratikus módszerek miatt „gonosz” ember volt a Nyugat szemében, nem voltak diplomáciai érintkezéseik. Elmentünk Kijevbe, azokon a megbeszéléseken én is részt vettem. Amikor vége volt a tárgyalásoknak, a helyettes államtitkár, már nem emlékszem a nevére, megmondta, hogy a belügyminisztériumuk elemzést készített a státustörvényről, amelyet nagyon negatívnak tartanak. Viszont erőteljesen megkönnyítené a dolgot, hogyha Magyarország fogadná az ukrán miniszterelnököt, aki akkor Anatolij Kinah volt. Megmondták, hogy mi a pálya. És utána meg kellett szerveznünk, át kellett vinnünk, meg kellett csinálnunk egy ukrán miniszterelnöki látogatást Magyarországra.

Z. M.: – *Csupán azért, hogy az elszigeteltségüket látszólag oldják?*

K. A.: – Csak azért. Igen, így ment. Emlékszem, rendkívül erőszakos nagykövetük volt itt, a kárpátaljai származású Oreszt Klimpus. Részünkről Kontra Ferenc illetékes főosztályvezető tárgyalta. Egy kétoldalas nyilatkozatban mindenfélét kellett mondanunk Ukrajnáról, hogy a nyilatkozat utolsó mondata az legyen, hogy Ukrajna nem emel kifogást a státustörvénnyel szemben. Ezt is megcsináltuk. És amikor azt tudod mondani Nyugaton, hogy nem kifogásolja az ukrán, a szerb, a horvát, a szlovén fél, akkor az jó eredmény. És hogy Ukrajna végül is belement, az kifejezetten Csaba érdeme is. El lehet képzelni, hány egyeztetés, tárgyalás, megbeszélés, anyagkészítés, veszekedés, vitatkozás, jóváhagyatás előzte meg a tárgyalásokat itthon. Ezek nagyon bonyolult folyamatok voltak. De hátravolt még Szlovákia és Románia. Az utóbbival kezdem. Él bennünk egy kép, hogy a román diplomácia varázslókból áll. És félnek nálunk a román diplomatáktól, a román diplomáciától. Úgy gondolják, hogy a románok zse-

nik. Csaba volt az, aki mindig azt mondta, nem félni kell, hanem vitakozni. Felkészülni, tárgyalni, vitázni. És nem szabad engedni. És lássunk csodát, ez a stratégia bejött. Egy olyan Magyarország részéről, amelyik NATO-tag, amelyikről lehetett tudni, hogy EU-tag lesz, amelyiknek fejlődött a gazdasága, volt diplomáciája és kiharcolt mozgástere, presztízse. A magyar diplomácia nem engedett. Romániában pedig, még egyszer mondom, képesek a pragmatikus gondolkodásra, Adrian Nastase miniszterelnök eljött Budapestre, és egy munkavállalási látszatengedményért cserébe aláírták az Orbán–Nastase-megállapodást, ami nem jelentett mást, mint hogy elfogadták a státustörvényt. Szlovákiával már nem tudtunk dűlőre jutni, mert időközben az Orbán-kormány elvesztette a választásokat. Lőrincz Csaba azonban addig végigvezényelt egy folyamatot, amelynek az a lényege, hogy egy nemzetpolitikai ügyben, nagyon kemény viták árán, de Magyarország elérte azt, amit akart. És hogy annak milyen lélektani hatása lehet a határon túl, ha a magyar kormány így kiáll? Az elmúlt évtizedekben, amikor Szlovákiában a magyar iskolák első osztályaiba beiratkozott gyerekek száma nőtt, az a két év volt, ameddig Magyarország és Szlovákia között vita folyt a státustörvényről. Magyarország nem engedett, és ezt meg is tehetette, mert volt tekintélye. A státustörvény mind közjogi, mind lélektani szempontból nagyon komoly eredmény volt. Nagyon komoly eredmény volt, amelyet viszont a kormányváltás utáni kiüresítés, az azt megelőző „huszonhárom millió románózás” és minden, ami majd utána történt, tönkretett. De ez Csaba munkájának az érdemét nem kisebbíti.

Z. M.: – *A románokkal románul tárgyalt?*

K. A.: – A románokkal románul is tudott tárgyalni.

Z. M.: – *Abból nem származott hátrány, hogy a hozzátartozói ott élnek?*

K. A.: – Nem, soha. Nincs tudomásom arról, hogy az édesanyjának vagy a hozzátartozóinak vagy bárkinek hátránya származott volna abból, hogy Csaba magyar külügyi vezető lett.

Z. M.: – *Mindaz, amibe belekezdett, amit megalapozott, azt mutatja, abban gondolkozott, hogy még legalább négy éve lesz. Vagy tévedek?*

K. A.: – Így van, arra számított, hogy lesz még négy éve.

Z. M.: – *Hogyan élte meg, hogy nem így történt?*

K. A.: – Csaba úgy volt elkönnyelve, mint fideszes káder. A kormányváltás után a Külügyben szerintem nagyon brutális tisztogatás történt. Válogatás nélkül mindenkit lekasabolok. Nem csak Csabát, hanem az összes helyettes államtitkárt. Olyanokat is, akiknek teljesen más hátterük volt.

Z. M.: – *A gyakorlatban ez hogy megy?*

K. A.: – Megjött az új külügyminiszter.

Z. M.: – *Kovács László?*

K. A.: – Kovács László. Összehívott egy állományértekezletet, ami azt jelenti, hogy ott volt az egész Külügy, és bejelentette, hogy ettől a dátumtól kezdve új helyettes államtitkárok lesznek. Csabában kettős érzés munkálkodott. Nehéz elfogadni, hogy ha más a háttered, mint a régi vágású külügyeseknek, akkor ez vár rád minden egyes esetben. De ha ezt még tudomásul veszed is, ez akkor is igazságtalanság. Fideszes háttérrel meg erdélyi háttérrel is lehetsz jó külügyes, egy baloldali kormány esetén is. Mint ahogy mi is láttuk, hogy a Fidesz-kormány idején is voltak jó külügyesek más politikai háttérrel. De ezt a lehetőséget Csabának nem adták meg. Visszaulnék itt az ő elfogadottságára! Mindenki, aki vele dolgozott, fontosnak tartotta, hogy bemenjen az irodájába és megköszönje az együttműködést. Azt is fontosnak tartották, hogy elmondják, jó tapasztalatuk volt, a jövőben mindenképpen szeretnék, hogyha találkozna velük... Sok pozitív élmény érte ekkor Csabát ezeknek az embereknek a részéről. Tudom, hogy voltak, akik lobbiztak is Kovácsnál, hogy próbálja meg Csabát elküldeni diplomáciai szolgálatba egy megfelelő helyre. Csaba jelezte, hogy ő el tudja fogadni Horvátországot, hogy zágrábi nagykövet legyen. Egyébként a diplomáciában egy leváltott helyettes államtitkárt elküldeni egy kellően fontos helyre, amilyen Horvátország is, teljesen bevett szokás kéne, hogy legyen. Azt tudom, hogy Kovács László egyszer fölhívta telefonon, hogy szeretne vele találkozni. Csaba akkor éppen ment Szegedre, és mondta, hogy találkozunk máskor. De utána semmilyen

találkozó nem jött létre, és Csaba már látta, hogy Zágráb nem fog összejönni. Következett a parlamenti korszak. Ami az ő számára legalább annyit jelentett, hogy valamelyest benne maradt a rendszerben, és a megélhetése biztosítva volt. Nekem meg azt, hogy élete végéig együtt dolgozhattam vele.

Z. M.: – *2002 nyarán ment át a Parlamentbe?*

K. A.: – Csaba nem nyáron jött, ő még egy fél évet külügyi állományban maradt, s az év vége felé jött át. Közben nagyon komolyan gondolkodott azon, hogy hazamenjen. El tudta volna képzelni azt, hogy tanít a Sapientián. Úgy érezte azonban, mondta is nekünk, hogy nem fogadnak nagyon szívesen. Azzal is szembesült, hogy ha megjelenik valaki, akit a választási vesztesekhez kötnek, az tehertétel lehet egy olyan egyetem számára, amelynek a túlélése azon múlik, hogy az új magyar kormány, a győztesek mennyi támogatást adnak. Ugyanakkor abba is bele kellett gondolnia, hogy ő mégis egy volt magyar állami vezető, mert a helyettes államtitkár annak számít, és ha visszaköltözik Romániába, az fölveti nemzetbiztonsági kérdéseket. Szerencsére azonban adódott a lehetőség, és átjött a Parlamentbe. Ahol, s ez a teljes parlamenti korszakára igaz, nem érezte jól magát.

Z. M.: – *Látszott is rajta...*

K. A.: – Nyilvánvaló, hogy azért nem érezte jól magát, mert nem tudta befolyásolni érdemben a magyar külpolitikát. És azért sem érezte jól magát, hogy is mondjam diplomatikusan, mert nagyon megviselte az, hogy látta, amint folyamatosan degradálódik a magyar állam. Gondoljunk bele abba, hogy erdélyiként megérte azt, hogy a státustörvényt a román miniszterelnök kénytelen volt elfogadni, mert a magyar állam úgy politizált. Azután pedig folyamatosan azt kellett megélnie, hogy a magyar állam úgy, ahogy van, porlad szét, EU-csatlakozás meg mindennek ellenére. Iszonyatosan bántotta, és ilyenkor éreztem rajta, hogy mennyire felerősödött benne az a nosztalgia, amit Sepsiszentgyörgy iránt érzett. Csabának nem az apparátus volt a világa, de azért azt pontosan értette, hogy az állam szempontjából mit jelent, ha egy apparátus működik. A legpitiánerebb példák: hogyha az apparátus működik, akkor mondjuk a meteorológiai szolgálat jelzése, hogy ne legyen tűzijáték, mert akkora vihar lesz, hogy

baleset lehet belőle, eljut a Miniszterelnöki Hivatalon keresztül a szervezőkhöz. Tudjuk, milyen tragédiával járt a 2006-os tűzijáték és hogy miért. Csaba előre mondogatta, hogy nagyon nagy baj lesz abból, ha leépítik az apparátust. Főleg azért nagy baj, mert többek között a bürokratikus apparátus a fék, hogy egy kormány ne tudjon teljesen a saját kénye-kedve szerint bármilyen gazdasági tranzakcióba belemenni. Mert ha van működő bürokrácia, fordítsuk ezúttal hivatali rendnek, akkor léteznek szabályok és vannak hivatalnokok, akik a szabályokra fölhívják a figyelmet, születnek jegyzőkönyvek, följegyzések... Mindennek a leépítését pompásan el lehet bújtatni a szlogen mögé, hogy túl sok a bürokrata, túl sokba kerülnek, rúgjuk ki őket! Csak hát valójában azért rúgták ki őket, hogy ne zavarják a mutyizást. Hogy minél kevesebben lássanak bele a dolgokba.

Z. M.: – *Volt-e más általános aggodalma?*

K. A.: – Volt, és mindig nagyon fontosnak tartotta, hogy nekem ezt elmondja. Láta, és nagyon előre látta, hogy ebben az országban az egyik legnagyobb baj az lesz, hogy nőni fog a szélsőségesség és az antiszemitizmus. És ha megnézzük, igaza lett. Sokat foglalkozott azzal is, hogy a magyar politikai folyamatokat a legalitás és a legitimitás függvényében értelmezze. Több háttérelmézést írt például arról is, hogy az akkori kormányok miért illegitimek annak ellenére, hogy legálisak.

Z. M.: – *Hogyan viszonyult a 2004. december 5-ei népszavazásnak a határon túli magyarok kettős állampolgárságára vonatkozó kérdéséhez? Két ügyben tartottak akkor népszavazást: a kórházak privatizációjával kapcsolatban, a Munkáspárt kezdeményezésére, illetve a Magyarok Világszövetségének sikeres aláírásgyűjtése után a magukat magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon élő, nem magyar állampolgárok kedvezményes honosítását lehetővé tévő törvény megalkotásáról.*

K. A.: – Akkor itt most meglepetést fogok okozni. Ki kezdeményezte a népszavazást a kettős állampolgárságról, milyen szervezet? A Magyarok Világszövetsége. Csabával egyetértettünk abban, hogy rendkívül gyanús szervezet. Csaba úgy gondolta, hogy a kettős állampolgárság nem megoldás, mert az inkább áttelepüléssel járna előbb vagy utóbb, és éppen ezért gátja az autonómiának. Érdeemes utánanézni, a kettős állampolgársági népszavazással kapcsolatban a környező országokban semmilyen negatív

reagálás nem volt, mert ők tudják, hogy annak mi a lehetséges következménye. A magyaroknak kettős állampolgárság? Igen? Kapják meg. Előbb-utóbb csak elhúznak! És nem fognak autonómiát követelni ott, ahol születtek. Persze ne feledkezzünk meg arról, hogy ami a kettős állampolgársági népszavazást megelőző küzdelemben a nem melletti kampányban előjött, az a legundorítóbb és legprimitívebb magyarellenes rasszizmus volt. Mert nem lehet másképpen minősíteni azt, amikor azzal fenyegetőznek, hogy majd jönnek és elveszik a nyugdíjat... Nagyon bántó, nagyon visszatetsző volt. Csaba is úgy reagált, hogy igennel szavazott, emiatt. De annak, hogy a Fidesz a kettős népszavazás mellé állt, sok oka volt, a kettős állampolgárság ideája csak az egyik. A Fideszben úgy gondolták néhányan, hogy a 2006-os parlamenti választások előtt jól jön egy ilyen népszavazás, mert ha csak részleges sikert érünk is el, kampányszempontból már az is milyen jó. Ráadásul az országban egy kicsit föl lehet játszani a nemzeti retorikát. De ha nem lesz is eredményes, akik elmennek szavazni, azoknak a nagy része úgymint igent fog mondani. Tehát ebből csak jól jöhetünk ki. Na most ez, ha lefordítjuk magyarra, azt jelenti, hogy a pártérdekek nagyobb súllyal estek latba, mint a határon túli magyarok érdekei. És álláspontját Csaba nem is hallgatta el, de hangja elveszett a semmiben, amitől nagyon rosszkedvű lett. Volt még egy nagyon komoly összeütközése a Fidesz erdélyi magyar politikája miatt. Pontosan előre látta a veszélyét annak, ha a Fidesz a Romániai Magyar Demokrata Szövetség valóban meglévő hibáival és gondjaival szemben megpróbál úgy felépíteni egy alternatívát, hogy az általa kiválasztott személy totálisan alkalmatlan, akkor jó nagyot fog csalódnai. Csabát nagyon bántotta, hogy fideszes politikusok elindultak abba az irányba, hogy majd Magyarországról fogják megmondani egy másfél-kétmilliós határon túli közösségnek, hogy mit kell csinálnia.

Z. M.: – *Ez régi probléma...*

K. A.: – Örökzöld probléma. Mindettől függetlenül a Parlamentben is kiváló elemzéseket készített, melyek aztán hasznosultak az ellenzéki tevékenységben. Például a Fidesz Izrael-politikájáról, az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyáról. Ázsiai kérdésekről is értekezett. Ezenkívül a parlamenti létünk alatt jutottunk el Indiába, Japánba, Kínába, Izraelbe. Ezek valódi külpolitikai találkozók voltak, amelyeken Németh Zsolt a Külügyi és Határon Túli Magyarok Bizottsága elnökeként érdemben egyeztetett.

Csaba számára pedig nagyon fontosak voltak ahhoz, hogy transzszilván bürokrataként széles látókörrel rendelkezék.

Z. M.: – *A világot bemérni?*

K. A.: – Pontosan. Jelen lenni a csendes-óceáni térségben, és látni, hogy ott mi történik, hiszen ma a leglényegesebb külpolitikai kérdések ott dőlnek el. Már nem az Atlanti-óceán térségében. Ma már attól függ a világ gazdasága, hogy mi van Kínában, Japánban, Koreában meg az Egyesült Államokban.

Z. M.: – *Szép iroda volt, jókora ablakkal a Kossuth térre és Kínára...*

K. A.: – Az az iroda már nagy eredmény volt. Először lejjebb, a földszinten dolgozott, egy lyukban, később került a fönti irodába... A Parlamentben lenni amúgy, hogy is mondjam, nem rossz. Anyagi biztonságot jelent, infrastruktúrát, nyugalmat.

Z. M.: – *De vágyott vissza a frontvonalba?*

K. A.: – Igen.

„NEMZETPOLITIKÁNKBAN A STÁTUSTÖRVÉNY MÉRFOLDKŐ VOLT.”

Németh Zsolt

Zelei Miklós: – *Mikor és hogyan ismerkedtél meg Lőrincz Csabával?*

Németh Zsolt: – A közgazdasági egyetem pénzügy-szociológia szakán végeztem 1987-ben, és nagy szerencsémre rögtön el is tudtam helyezkedni a Magyarágkutató Intézetben, ami friss intézmény volt akkor, 1985-ben alapították, Juhász Gyula vezette. Ott dolgozott Joó Rudolf, Kiss Gy. Csaba, Romsics Ignác, Dippold Péter, hogy csak néhány nevet említsek. A Magyarágkutató székhelye a Széchényi Könyvtárban volt, amelynek Filep Tamás Gusztáv mellett már akkor is volt egy másik állandó lakója, Bárdi Nándor, akit még középiskolás koromban ismertem meg. Nándi ugyanis édesapámnak, Németh Géza református lelkésznek a földalatti egyházi evangelizációs mozgalmában tűnt föl, barátok lettünk, sokat leveleztünk, találkoztunk. Az egyetemi évek alatt a kapcsolatunk megritkult, de 1987 őszén Nándi is ott, a Széchényi Könyvtárban tevékenykedett. Gyakran beszélgettünk a folyosón, egyszer csak fölhívta a figyelmemet arra, hogy érkezett egy fiú Erdélyből, az ottani ellenzéki mozgalmakból, Lőrincz Csaba, akit feltétlenül meg kell ismernem. A találkozás hamarosan létrejött, és 1987-től Csaba egyre szorosabb munkatársammá és barátommá vált. Tehát még minden előtt, az 1988. márciusi Fidesz-alakulást megelőzően. Mi, akik akkoriban végeztünk, nem nagyon találtuk a helyünket, azzal foglaltuk le magunkat, hogy a szakkollégiumi és a klubmozgalom körül próbáltunk megmaradni. Az effajta közösségi frusztráció Csabát is jellemezte. Ő idepottyant Erdélyből, mi pedig kipottyantunk az egyetemi élet biztonságából. A Fidesz megalakulásának a háttérében meghatározó motívum volt ez a nyugtalanság.

Z. M.: – *A Ma Cherie a Bartók Béla úton emlékezetes állomása ennek a történetnek.*

N. Zs.: – A Fidesz megalakulása a Bibó Szakkollégiumban történt, amit azután a Ma Cherie presszóban ünnepeltünk meg pezsgő mellett. Majd az

első nemzetközi sajtótájékoztatónkat is a Ma Cherie-ben tartottuk meg, április elsején, a bolondok napján. Így a hatóságok nem is nagyon vették komolyan. Ennek ellenére meglehetősen nagy figyelem övezte. Csabára visszatérve, a határon túli magyarok ügye már a kezdeti időszakban erőteljesen jelen volt a Fidesz gondolkodásában. Az alapító nyilatkozatunkban is hangsúlyt fektettünk erre, illetve a Fidesz megalakulását megelőzően a szakkollégiumi és klubmozgalomban is kitüntetett helyet kapott a kisebbségi magyarok történetével, állapotával és törekvéseivel való foglalkozás. Így nyolcvannyolcban, amikor elkezdtük a Fidesz koncepcióját, programjait, akcióit összerakni, nagy szerepet kapott ez az ügy. Csaba bekapcsolódott a szakkollégiumi mozgalomba is, szemináriumot tartott a Bibó Szakkollégiumban.

Z. M.: – *Ez volt a nyitás ideje, amikor neked is lehetőséged nyílt Soros-ösztöndíjjal Oxfordba menni.*

N. Zs.: – Az oxfordi St. Antony's College-ben nyolcvannyolc ősztől egy éven át politikaelméleti tanulmányokat folytattam. Elöttem már Szájer József is kiment egy évre, majd utánam egy évvel Orbán Viktor is. Számunkra óriási tapasztalat volt Oxford, a Soros-ösztöndíj. Egyéves „visiting student” státuszt kaptunk. Együtt tanultunk az oxfordi diákokkal, kaptunk ösztöndíjat, kollégiumot és egy tutort, aki a mi egyéves kintléntünket vezette. Ennekem Peter Pulzer volt a tutorom, supervisornak hívták, osztrák zsidó származású ember, a nacionalizmus és az interetnikus témák huszadik századi fejlődésének egyik legkomolyabb szakértője. Olyan könyveket adott a kezembe, mint például Jacob Talmon műve a totalitarizmus kialakulásáról, ami a Hannah Arendt-i totalitarizmus-felfogást is megelőző alapmű volt. Ez alatt az idő alatt pedig itthon elkezdődött a rendszerváltozás. Én fél évig részt tudtam venni itthon a szervezésben. Ennek az időszaknak talán a legfontosabb eseménye volt az 1988-as szárszói találkozó, amelyet a rendszerváltozás meghatározó pillanatának tartok. Ez a szárszói találkozó, amelyet a szakkollégiumok és klubok szerveztek, volt az a pillanat, amikor a magyar ellenzék és progresszió még együtt volt a maga teljes spektrumában. Ebbe a táborba természetesen Csaba is eljött. De ott volt az erdélyi Molnár Gusztáv, Balassa Péter, Mészöly Miklós, Csengey Dénes, Elek István... A magyar szellemi élet keresztmetszete. Ez volt az a tábor, ahol végül is áttörtük a cenzúra korlátját: megszületett az első nagyobb interjú velünk. Én adtam a HVG-nek

egy hosszabb interjút, amely 1988 szeptemberében jelent meg. Szárszón már nyilvánosan be lehetett mutatni Pesty Lászlóék Civil technikák című, a Fideszről készített filmjét. Gyakorlatilag eldőlt, hogy a hatalom a magyar ellenzéki mozgalmakat nem represszióval fogja kezelni, hanem megindul a pártosodás. Fölértékelte a határon túli témát ebben a táborban az aradi találkozó, hiszen ezekben a napokban, 1988. augusztus 28-án találkozott Grósz Károly Ceaușescuval. Szárszó üzent a Grósz–Ceaușescu-találkozónak, elítélte, javaslatokat fogalmazott meg. Szárszóról sokan elmentünk azután Lakitelekre, létrehozni a Magyar Demokrata Fórum szervezetét. Alapító tagok is lettünk sokan, majd az ősz folyamán létrejött a Szabad Demokraták Szövetsége, újra megalakultak a történelmi pártok. Ebben az időszakban Csaba egyre inkább bekerült a határon túli politika formálásának a középpontjába, a Tabajdi Titkársággént emlegetett, a határon belüli nemzetiségek és a határon túli magyarok ügyével egyaránt foglalkozó, Németh Miklós kormánya idején létrehozott Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságon kezdett el tevékenykedni. Ez volt az első központi kormány szerv a második világháborút követően, amelyet nemzetiségi feladatok ellátására hoztak létre. Csaba itt kezdett el nemzetpolitikával hivatalosan foglalkozni, illetőleg a Fideszben megalakítottuk a kisebbségi csoportot, ebben is dolgozott. A Fidesznek volt egy kisebbségi csoportja, amelyben olyan emberek vállaltak szerepet mint Csaba, Gál Kinga, Tirts Tamás... És a rendszerváltozás időszakában a Fidesznek ez a kisebbségi műhelye, illetőleg kormányzati szinten a Miniszterelnöki Hivatalban a Tabajdi Titkárság, erős befolyással bírt a magyar politika alakulására.

Z. M.: – *A hőskor.*

N. Zs.: – Nagyon fontos időszak ez, csúcspontja az 1988. június 27-ei, a romániai falurombolás elleni tüntetés volt, az akkor még mozgalmi szinten szerveződő Magyar Demokrata Fórum nagy entrée-ja, hiszen százezres tömeg gyűlt össze. Megrettentette a hatalmat, hogy a határon túliak ügye erre képes.

Z. M.: – *Idézzük föl a tüntetést! A Hősök terén még áll a Lenin-szobor. Szemben vele a Szakszervezetek Országos Tanácsának székháza, belülről két-két arcok tapadnak az ablakokhoz. A Thököly út volt az irány, Románia Szocialista Köztársaság nagykövetsége. Nem tömeg! Százezernyi fegyelmezett ember vonult.*

N. Zs.: – Ezután kapott kedvet az ellenzék ahhoz, hogy tömegdemonstrációval remegtesse meg a hatalmon levők térdét. Szeptemberben ötven-ezer tüntető vonult a Kossuth térre a bős–nagyvarosi vízlépcső ellen. Azt hiszem, ezek a tömeges demonstrációk vezettek el végül is ahhoz, hogy megindultak a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások. És a tekintetünket újra Erdély felé kellett fordítanunk, ahonnan mind rosszabb és rosszabb hírek érkeztek egészen addig, amíg a temesvári forradalom 1989 decemberében el nem söpörte a Ceaușescu-rendszert. A Fidesz kisebbségi csoportja ebből is kivette a maga módján a részét, segélyszállításokat szervezett, információkat közvetített. A Fidesz generációjának, a fiatal demokratáknak a nyolcvankilences decemberi Erdélybe járás jelentette azt a tömeges megtapasztalását a határon túli problematikának, ami végül is, azt hiszem, hosszú távon alakította ennek a közösségnek, a Fidesznek az arculatát. A rendszerváltozást megelőző időben is fontosnak tartottuk, hogy minden kisebbségi kérdésben kialakítsuk az álláspontunkat, a Fidesz első és második kongresszusán ebben a vonatkozásban is elfogadjunk különféle dokumentumokat, amelyeknek a kidolgozásában a kisebbségi csoportunk kulcsszerepet játszott. A dokumentumok megfogalmazásában Csabának mindig fontos szerep jutott. Ő volt a nyilatkozatok legprofibb megalkotója. Nagyon pontosan és nagyon logikusan fogalmazott, társadalomtudományi felkészültsége egészen rendkívüli volt, hiszen tudományelmélettel foglalkozott még otthon, ahol belekerült az ellenzéki életbe is, de valójában nem politikusnak készült, hanem tudósnak. Azt hiszem, ezért is hagyta maga mögött Erdélyt. Azzal a vággyal jött el, hogy a tudományal itt majd úgy fog tudni foglalkozni, hogy a napi politika nyúgeit lerázhathatja magáról.

Z. M.: – *Ha elmaradt volna a rendszerváltás...*

N. Zs.: – De miután megérkezett Magyarországra, a rendszerváltozás újra visszataszította őt a politika „mocsarába”. Attól, amitől igazán szabadulni akart, paradox módon otthon talán jobban meg tudott volna szabadulni, mint itt. Könnyebben lehetett volna nyolcvankilenc után Erdélyben filozófus, mint Magyarországon, ahol hajtotta a kényszer, hogy befolyásolja a magyar politikát, és a magyar politikán keresztül a kisebbségi magyarság emancipációjának az ügyét. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az a fajta tudósi, gondolkodói alapállás, amely őt jellemezte, és széles körű műveltsége sokat segített abban, hogy olyan eszméket, olyan értékeket

tudjunk beemelni a nemzetpolitikai gondolkodásunkba, amelyek hosszú távon jelölték ki a feladatokat meg a célokat. Egy politikai közösségnek az identitását igazából az adja meg, ha vannak világos értékei és világos, hosszú távú célkitűzései. És abban, hogy a Fidesz végül is nemzeti elkötelezettségű politikai képződménnyé vált a hosszú évek során, Csabának kiemelkedő a jelentősége. Ma már nem vitakérdés, hogy a Fidesz identitását nagymértékben meghatározza, hogy nemzeti elkötelezettségű, és ebben a kisebbségi magyarság iránti elkötelezettségnek kiemelkedő a szerepe. De a kezdeti időkben ez nagyon nyitott, izgalmas, vitákkal teli útkeresés volt.

Z. M.: – A kilencvenes évek elején még nem lehetett pontosan látni, hogy a nemzetpolitikában, a határon túli ügyekben a Fidesz milyen irányba indul el.

N. Zs.: – Az MDF is és az SZDSZ is nagyon komoly magyar hagyományrétegekre épült rá. Az MDF eredetileg a XX. századi népi mozgalomból táplálkozott, az SZDSZ pedig a polgári baloldali hagyományból. A Fidesznek az értelmiségi, intellektuális tájékozódásában, ahogyan ezt már említettem, nagyon fontos szerepet játszottak a klubok és a szakkollégiumok, amelyek nyitottak voltak ezek felé az irányzatok felé. A legkülönbözőbb értékek és hagyományok képviselői jelentek meg a klubok, szakkollégiumok rendezvényein. Integráló szerepe volt ennek a világnak, ami a Fidesznek, azt gondolom, nagyon fontos sajátossága volt. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az MDF és az SZDSZ is szeretett volna a fiatalság körében saját maga regrutálni. Ellenben a fiatalok között a Fidesznek volt nagy vonzereje, ami egyébként a rendszerváltozás óta eltelt húsz évet végig jellemezte. A Fidesz mindig elszípkázta a nagy pártoktól az ifjúsági utánpótlást. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy átvette ezeknek a rendszerváltó pártoknak a helyét, és az MDF-nek vagy az SZDSZ-nek az utánpótlása nem tudott kialakulni. Ezt láthatjuk is. A kooperáció volt a befolyásolási szándékok módja. Így például a megalakulásunkat követően, 1988 áprilisában Csurka Istvántól kaptuk az első tízezer forintos anyagi támogatást, amit a Böszörményi úti lakásán vettem át, néhány fideszes kollégámnak a társaságában.

Z. M.: – Az MDF vagy Csurka személyes adománya volt?

N. Zs.: – Az MDF adománya volt a Fidesz számára. De az SZDSZ részéről is nagyon nyilvánvaló formái voltak az együttműködési szándék-

nak. Fodor Gábor Kis János lakásába költözhetett be, mert akkor éppen nem volt albérlete. És a Fidesznek ez a szárnya, amelyik egyébként, hangsúlyozom, mindig kisebbségben levő szárny volt, nagyon hosszú kacsaringók eredményeként 1993-ban az SZDSZ-ben kötött is ki, Fodor Gábor vezetésével. De Gábor nem volt egyedül, a Fidesz vezetésében sokan tartoztak ehhez az irányzathoz. Molnár Péter, Szelényi Zsuzsa, Hegedűs István... De fontosnak érzem hangsúlyozni azt, hogy ez az SZDSZ-hez kötődő irányzat a párton belül soha többségi helyzetben nem volt. A Fideszben, Csabára fókuszálva is mondom ezt, mindig nagyon hangsúlyos kérdés volt a külpolitika, a térségpolitikai együttműködés, a közép-európai népek kooperációja, és a határon túli magyarok ügye. Ami nem éppen állítható az SZDSZ-ről. Az MDF-hez viszonyítva pedig azt hangsúlyoznám, hogy a Fideszben sokkal kevésbé a szimbolikus gesztusoknak, mint inkább a kézzelfogható, intézményes megoldásoknak a keresése jellemezte ezt az ágazatot. A rendszerváltozást követően, a kilencvenes évek elején mi nagyon nagy hangsúlyt helyeztünk arra, hogy elkezdjük kimunkálni azokat a kereteket, amelyek között a kisebbségi magyarság helyzete rendezhető. Ebben kiemelkedő szerepet kapott a kisebbségi jogszabályalkotás, a kisebbségi törvények, általában a kisebbségi autonómia koncepciójának a kidolgozása, majd megvalósítása. És ez a koncepció beleilleszkedett a demokratikus, klasszikusan liberális, jogállamiságon, emberi jogokon alapuló társadalom-felfogásba. Vagyis meghatározó sajátossága volt Lőrincz Csabának is az a hit, amely a rendszerváltozáskor a Fideszt fűtötte, hogy van egy demokratikusan megszervezhető-önszerveződő társadalom, vannak emberi jogok, közösségi jogok... Elgondolható az a társadalmi szerkezet, amely közepette emancipálhatóak és egyenlővé tehetőek az elnyomottak, az elnyomott kisebbségek. Csabának ez nagyon erős meggyőződése volt. Egész életét jellemezte a hit, hogy nem az erőszakkal, nem a diktatórikus hatalomgyakorlással, nem az inkorrekt érdekérvényesítéssel, nem hátba szúrással kell és lehet egy kisebbségi közösségnek vagy a magyar nemzeti közösség egészének érvényesítenie az akaratát és az érdekeit. Hanem a klasszikus, európai liberális jogelvek és társadalomszervezés, a jogállam alapján. A liberálist a szónak abban az értelmében használom, amelyben Csaba is értette, a klasszikus liberalizmus értelmében, hangsúlyozva a jogászai megközelítés jelentőségét. Ebben az időszakban jutott Csabának az első nagyon komoly feladat, részt vehetett a magyarországi kisebbségi törvény, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény megalkotásában, amelyet 1993-ban kilencvenhat százalékos

többséggel fogadott el a Parlament, amit 1991-től nagyon hosszú jogszabály-alkotási folyamat előzött meg. Létrehoztuk az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságot, ennek keretei között zajlott a munka. A bizottságban Fodor Gábor elnökölt, én is tagja voltam, Csaba pedig a szakértőjeként tevékenykedett. Mire a törvényt 1993-ban elfogadta az országgyűlés, Csabát addigra már kirúgták a Határon Túli Magyarok Titkárságáról. Ez az intézmény a Határon Túli Magyarok Hivatalának az elődje, dr. Entz Géza vezette a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkáráként. Csabát azért tették ki, mert túlságosan fideszesnek tartották, s az akkori Fidesz–MDF-viszony nem tette lehetővé, hogy egy Fidesz-kötődésű köztisztviselő tartósan bennmaradjon az államigazgatásban, így a Határon Túli Magyarok Titkárságán sem. Holott az a hátország, Erdély, ahonnan Csaba érkezett, nagyon letisztult elképzelésekhez segítette hozzá abban a tekintetben, hogy milyennek kell lennie egy kisebbségi autonómiatörvénynek.

Z. M.: – *Röpke intézménytörténeti kitérő, az MSZP–SZDSZ-kormány a HTMH-t 2006. december 31-ei hatállyal megszüntette. A Teleki Intézetet is abban az időben számolták föl. De Csabára visszatérve, az elbocsátás nem múlt el benne nyomtalanul.*

N. Zs.: – Később is kihatott az MDF-hez való viszonyára.

Z. M.: – *A hátországról beszélve, a Limes Kört sem hagyhatjuk ki, amelyben Csaba a belső szabadságot és autonómiát kereste.*

N. Zs.: – Nagyon közel állt hozzá a Limes Kör egyik tagja, Bíró Gáspár, aki már Erdélyben is, de azután itt Magyarországon is a rendszerváltozás időszakában nagyon szoros társa volt a kisebbségikoncepció-alkotásban. A kisebbségi jogok Lőrincz Csaba–Bíró Gáspár-féle felfogása tükröződött a kisebbségi önkormányzati rendszer megalkotásában, ez volt a kilencvenháromban elfogadott magyar kisebbségi törvény egyik sajátossága. Megismerkedtünk a magyarországi kisebbségekkel. Rendszeresen eljártunk Donceev Tosóhoz, aki a magyarországi bolgárok vezetője, illetőleg a Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Kerekasztal elnöke volt. És megismerkedtünk a románokkal, a szlovákokkal, a görögökkel, a cigányokkal, a szerbekkel, németekkel... Végül is a magyarországi kisebbségi közösségek fölismerték, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszerben nagyon ko-

moly lehetőségek rejlenek: az autonómiák szabadsága, az anyanyelv szabad használata, anyagi feltételek... Továbbá fölismerték azt is, hogy a magyar nemzetpolitikának ahhoz, hogy hitelesen tudja az autonómia követelését a határon túli magyarok számára képviselni, ez a koncepcionális keret nagyon fontos. Wolfart János volt ebben az időszakban a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke, az első elnöke ennek az intézménynek. Ő ismertetett meg bennünket a magyarországi németek vezetőivel, például Heinek Ottóval, aki azután lett a NEKH vezetője, s mindannyian nagyon komoly szakértőkké váltak. Kaltenbach Jenő, aki 1995-től volt a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, ugyancsak fontos szereplője volt ennek a törvényalkotó munkának. Úgy vélem, hogy ez a magyarországi kisebbségi törvényalkotás és a törvény azóta is sikertörténet, hiszen Magyarországon az interetnikus feszültségeket nagyrészt kezelni tudta. A cigánykérdés már túlmutat ezen a problémaegyüttesen, de részlegesen még a cigány értelmiség helyzetbe hozásában is fontos szerepet játszott a kisebbségi önkormányzati rendszer megalkotása. És fedezetet adott a magyar nemzetpolitika számára.

Z. M.: – *Ugyancsak abban az időben, 1991 decemberében írták alá a magyar–ukrán alapszerződést, anélkül, hogy az előkészítésbe a kárpátaljai magyar szervezetek vezetőit bevonták volna, ami ellentmondott a rendszerváltáskor meghirdetett elveknek. A többi részletre nem is utalnék most. Hogyan értékeltétek ezt az eljárást?*

N. Zs.: – A Fidesz számára a kilencvenes évek elejétől kiemelkedő feladattá vált, hogy bejárjuk az összes határon túli területet, emberi, baráti, szakmai kapcsolatokat építsünk ki és ápoljunk. A Fodó Sándor által vezetett Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Milován Sándor, Brenzovics László, majd Kovács Miklós nagyon közeli barátainkká váltak. A magunk eszközeivel megpróbáltuk az ő gondolkodásukat is terelni, illetve hagyni, hogy hassanak miránk az ő elképzeléseik. Ezek a politikai, szakmapolitikai kapcsolatok szoros politikai szövetséggé váltak Erdélyben is, például a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetségével...

Z. M.: – *Már a karácsonyi forradalom idején?*

N. Zs.: – Akkor már formálódtak, s gyakorlatilag Erdélyben az ifjúság a Fidesz mintájára kezdett el politizálni. Kézzelfogható hatása volt a Fi-

desz-modellnek. 1990-től együtt kezdtük el szervezni a bálványosi nyári szabadegyetemet, amely az együttműködés kiemelkedő fóruma lett, s év közben számos közös konferencia színesítette a programot. Kiadványok, cikkek cseréi, a Pro Minoritate itt, majd a Magyar Kisebbség című nemzetpolitikai szemle ott mint a közös gondolkodás és cselekvés inspirálói. Mindennek a mozgatórugójában, szervezésében, karakterében a meghatározásában Csaba nagyon fontos szerepet vitt. De nem volt olyan viszonylat, ahol ne lettek volna meg ezek a kapcsolataink. A Délvidékre is évente többször mentünk Csabával hivatalos és nem hivatalos utakra. De a Felvidéket se hagyjuk ki a körképéből, ahol ugyancsak folyamatosan közösen építkezünk. Dunaszerdahelyen például Liberalizmus és kollektív jogok címmel rendeztünk konferenciát 1991 januárjában, amelyen teoretikus módon is a Csaba által vallott nézetek visszhangoztak Orbán Viktor beszédéből, amikor először fejtette ki elgondolásait a közösségi autonómia és a liberális elvek összeegyeztethetőségéről. Fontosnak tartottuk, hogy ebbe a táborba, amelyet a Magyar Polgári Párttal együtt szerveztünk, védnöke pedig Václav Havel volt, meghívjuk Fábíán Ernőt, akit Csaba mesterének és tanárának tekinthetünk. A Limes Körön keresztül, Kovászna és Sepsiszentgyörgy földrajzi közelsége következtében is, a genius loci alapján is egyfajta atyai-fiúi viszony élt közöttük. Ahogy az erdélyi nagy öregek közül a mi nemzedékünk számára is Fábíán Ernő volt a viszonyítási pont. A nyári táborainkban és a különféle rendezvényeinken Ernő bácsi egészen haláláig állandó szereplő, meghatározó kisugárzással bíró személyiség volt. Egyetértek azzal, hogy azt az Antall József-i külpolitikai, nemzetpolitikai elvet, hogy a határon túli magyarokról nem lehet dönteni nélkülük és az ő akaratuk ellenében, a Fidesz a gyakorlatban jobban valósította meg, mint az MDF. Az MDF nem tudta ezt az elvet a napi politika szintjén alkalmazni. Noha nyilvánvaló, hogy az MDF lefektette a nemzetpolitika alapjait, a HTMH-t, az Illyés Közalapítványt...

Z. M.: – ...ez utóbbit 2007. március 19-én szüntették meg...

N. ZS.: – ...és hogy Antall József lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnökneként egyfajta erkölcsi alaphangot ütött meg a határon túli magyarokhoz fordulva. Ezt mindenféleképpen nagyon nagyra értékelem.

Z. M.: – *De körülbelül ebben ki is merült a miniszterelnöknek és pártjának a jelentősége e téren?*

N. Zs.: – Abban az időszakban a magyar nemzetpolitika nem vált igazán összetársadalmi üggyé. Ezért a Fidesznek magának kellett megépítenie azt a kapcsolatrendszert és konstrukciót, amelyet azután a polgári kormányzás időszakában nagyon látványosan tudtunk hasznosítani. Most is megvannak azok az előfeltételek, amelyek alapján egy új magyar polgári kormány partnerként, szövetségesként, harcostársként a határon túli magyarokhoz fordulhat.

Németh Zsolt és Lőrincz Csaba a Bálványosi Szabadegyetemen (2005)

Z. M.: – *Sok szempontból előről kezdve az intézményteremtés munkáját is. A HTMH, a Magyar Állandó Értekezlet, az Illyés Közalapítvány megszüntetése határkö a rendszerváltás után.*

N. Zs.: – Úgy vélem, hogy Csaba halálában nagyon nagy szerepet játszott az, hogy dolgoztunk, dolgozik húsz éve valamin, és azt látjuk, hogy most már nyolcadik éve szisztematikusan rombolják le, amit fölépítettünk, és megpróbálják a Kárpát-medencei magyar nemzeti együttműködést intézményileg és spirituálisan is lerombolni. Az e fölött érzett elkeseredése nagyon nagy szerepet játszhatott abban, hogy Csaba ma már nincsen közöttünk. Magának való ember volt, mindig befelé fordult.

Z. M.: – *Őrlődött?*

N. Zs.: – Örlődő alkat volt. Nem tudta egykönnyen túltenni magát a nehézségeken. És látni, hogy ami a közösségi szintéren hosszú évek munkájával fölépült, az milyen gyorsan, egy-két tollvonással semmivé vált, ez őt, úgy gondolom, lélekben nagyon megterhelte. Holott egyszer már, 1994–1998 között lezajlott az, ami 2002 után történt a nemzetpolitikában, hogy egy demokratikus jogállami időszakban kialakult nemzetpolitikától szögesen ellentétes gyakorlat vált jellemzővé. A Horn-kormány politikájának a sajátossága az alapszerződések megkötése volt. Eljárásilag az ukrán–magyar alapszerződést kritizáltuk, de tartalmi értelemben alapvető különbség volt az 1995-ös magyar–szlovák, az 1996-os magyar–román, illetőleg a korábbi magyar–ukrán alapszerződés között. Ugyanis a szlovák és a román alapszerződés az ott élő magyarság helyzetében nagyon komoly visszalépést jelentett. Rengeteg cikket, elemzést, beszédet szenteltünk és szentelt Csaba is annak, hogy világossá tegyük: miért zsákutca az alapszerződés-politika. Csaba abból indult ki, hogy a térség hosszú távú stabilitását megfelelő kisebbségi garanciák megteremtésével lehet megalkotni. És a kisebbségi jogok biztosítása ennek az alapszerződés-politikanak nem volt a velejárója. Éppen ellenkezőleg, a problémák szőnyeg alá söprését jelentette, a kisebbségi magyarság ügyét alárendelte a mindenkori magyar államérdeknek. A magyar államérdek rossz felfogása azt jelentette, hogy nekünk most be kell menni az Európai Unióba, be kell menni a NATO-ba, a megbékélő és együttműködő ország képét kell a külvilág felé mutatni, és aztán majd csak jó lesz ez valahogy a határon túli magyaroknak is. A mi felfogásunkban ez azt jelentette, hogy fölládozzuk a határon túli magyar közösségek érdekeit rövid távú magyar állampolitikai érdekek oltárán. Emiatt elleneztek mindkét alapszerződést, és emiatt szavaztunk ellenük. Az idő igazolt bennünket. Sajnálatos módon semelyik alapszerződés sem hozta el azt, amit vártunk tőle. Hanem nyelvtörvényt hozott már 1995-ben, Mečiar részéről.

Z. M.: – *Akkoriban kezdték szervezni Szlovákiában a nyelvi rendőrséget. 2010. január 1-jén pedig életbe lépett a szigorított nyelvtörvény, amely szankciókkal félemlíti meg a szlovákiai magyarokat.*

N. Zs.: – Így van. A magyar állam gyengeségeként tűnt föl mindkét szerződés, amelyeket a szomszédos országok, nyugati közreműködéssel, úgy mond elfogadtattak Magyarországgal, és ez fölbátorította a nacionalista törekvéseket ezekben az országokban.

Szerencsére Romániában Iliescu 1996-ban elvesztette az elnökválasztást, és Constantinescu új időszámítást kezdett. Megkezdődött Romániában az erdélyi magyarság emancipációjának korlátozott, részleges, de minőségileg mindenképpen új folyamata. Az Iliescu-korszak lezárultával véget ért Erdélyben a megnyújtott kommunizmus. Bár az alapszerződések révén, paradox módon, Magyarország segédkezet nyújtott ahhoz, hogy Iliescu meghosszabbítsa elnöki mandátumát, a magyar–román alapszerződést ugyanis 1996 szeptemberében írták alá, s így kampányeszközzé vált a választásokon Iliescu kezében. Szerencsére még ennek ellenére is veszített! Űgy összegezném, hogy annak az időszaknak a legmeghatározóbb mozzanata az alapszerződés-politikát illetően a védekezés volt, és ellenállás a határon túli magyarok ügyeivel szemben. Ami különben a 2002-es kormányváltás utáni időket is jellemezte. Kilencvennyolcas kormányra kerülésünk ellenben Csaba életében is csúcspontot jelentett, hiszen élt, mint hal a vízben. Kezdetben a stratégiai elemző főosztályt vezette, amelyet a Külügyminisztériumban az én szintem, a politikai államtitkáré alatt helyeztünk el, s ez nagyon nagy fokú függetlenséget jelentett számára. 2000 nyarától pedig helyettes államtitkár volt. Mindig is élt benne a világban való tájékozódás igénye. Magyar–német szakot végzett, magas színvonalon beszélt a német nyelvet, de tárgyalási szinten megtanult angolul is. Járt a világot, tartotta az amerikai, a német, az orosz és legkülönfélébb elemző főosztályok vezetőivel a kapcsolatot. Olvasta a világsajtót, s nagyon nagy figyelemmel a világ tudományos szakirodalmát. Ki tudott építeni egy nagyon színvonalas munkatársi gárdát maga köré, nagyvív elemzések, koncepciók születtek meg. Lőrincz Csaba stratégiai elemző főosztálya a magyar elemző főosztályok történetében kiemelkedő időszakot jelent.

Z. M.: – *Milyen munka folyik egy stratégiai és elemző főosztályon?*

N. Zs.: – A beérkező információkat mind megkapja. Minden olyan információt lekérhet, ami a magyar külpolitikának a helyzetét, közép- és hosszú távú mozgásterét befolyásolja, tehát igen nagy a szabadsága. Az információkat a főosztály feldolgozza, részben külpolitikai koncepciókat alkot, amelyeket a minisztérium vezetése megvitat. A stratégiai főosztály vezetője része a minisztérium vezetésének, állandóan jelen van a vezetői értekezleteken. Amikor nagyobb lélegzetű megnyilvánulásai vannak a minisztérium vezetőinek, akkor ezt a főosztály beszédjavaslatokkal és tervezetekkel segíti. Nekem rengeteg beszédem ment át Csaba kezén, illetőleg

készítette el ez a főosztály, amely a minisztérium egész vezetésének biztosította ezt a háttérrel. Idetartozik az is, hogy a főosztály jogszabályalkotásra vonatkozó javaslatot is tehet, ahogyan például a státustörvény vonatkozásában is történt. Nemzetpolitikánkban a státustörvény mérföldkő volt. Nem csak azért, amit a határon túli magyaroknak jelentett. A magyar külpolitika nemzetközi percepcióját is nagymértékben befolyásolta. Azt is megmutattuk, hogy hogyan lehet szervezett, koncepciózus stratégiával egy, a magyar nemzeti érdekebe vágó ügyet színvonalasan képviselni, és megvédeni a magyar külpolitikát a román, szlovák és más nemzetközi irányból érkező támadásokkal szemben. A gondolat, hogy alkossuk meg a határon túli magyarok magyarországi jogállásáról szóló törvényt, Duray Miklóstól származik, s a Magyar Állandó Értekezlet egyik ülésén hangzott el. Csaba ebből az alapgondolatból alkotta meg a státustörvény koncepcióját. Amikor megkaptam tőle az anyagot és végigolvastam, azt mondtam, hogy ez nem igaz! Hogy ezt ennyire meg lehet tölteni tartalommal és koncepciónálisan ennyire föl lehet öltöztetni, ezt nem gondoltam volna. Ezt követően a koncepciót sikerült elfogadtatnunk a miniszterelnökkel, Orbán Viktorral is, aki szintén hozzátett néhány fontos javaslatot. Így például az ő javaslata volt, hogy a Szent Korona legyen a magyar igazolvány szimbolikája, a Szent Korona köré pedig építsük föl a Kárpát-medencei magyarság közös szimbólumrendszerét. Nagy hangsúlyt helyezett Orbán Viktor arra is, hogy a húszezer forintos oktatási-nevelési támogatást bevezessük.

Z. M.: – Az óvodásoktól azután megvonták az oktatási-nevelési támogatást, holott az anyanyelv ápolásának, az önazonosság formálásának az óvoda az első közösségi színtere.

N. Zs.: – A 2002-es kormányváltás után gyengítették a státustörvényt is, például az egységes magyar nemzetre való utalást is törölték belőle, és végrehajtottak egy kifejezetten belpolitikai indíttatású korrekciót. Ez is beleillik abba a sorba, ahogy lebontották, leépítették a magyar nemzetpolitika intézményrendszerét. Holott a Velencei Bizottság elfogadta az Országgyűlésben 2001. június 19-én megszavazott státustörvény jogelveit, filozófiáját és gyakorlati megoldásait.

Z. M.: – Külföldi karrierje azonban vitathatatlan a Lőrincz Csaba alkotta törvénynek. A magyar mintájára született meg a román státustörvény. Mire a miénk eliminálódott...

N. Zs.: – Nem lett teljesen eliminálva a magyar státustörvény sem, végül is életben maradt. A nemzetközi jogtörténetben is kiemelkedő alkotás, hiszen a Velencei Bizottság normát alkotott az elemzése nyomán. A magyar státustörvény alapján alkotta meg az anyaország és a határon túli kisebbségek kapcsolattartásának normarendszerét. Ezért nagyon hamisaknak tartom azokat a kijelentéseket, amelyek azt állítják, hogy a státustörvény kudarc történet lett volna. Ellenkezőleg! A státustörvény a nemzetközi normaalkotásnak vált az etalonjává, alapjává. És valóban, a románok is, a későbbiekben a lengyelek is megalkották a maguk státustörvényét. Ez a törvény egyébként abból a sajátosságból indult ki, hogy az állampolgárság megadása, részben politikai okok miatt, nem minden esetben megvalósítható. Amire Ukrajna a legkézenfekvőbb példa, ahol tiltják a kettős állampolgárságot.

Z. M.: – *Mégis sok kettős állampolgárunk van...*

N. Zs.: – Mégis sok kettős állampolgárunk van: a nagyszámú orosz kisebbség tagjai. Tény azonban, hogy tiltják. Mint ahogy a kettős állampolgárság megadása számos, nem jogi természetű, de politikai konfliktusnak is a forrása lehet. Még beszélni szeretnék arról is, mert kritikaként szokták velünk szemben megfogalmazni, hogy mi miért státustörvényt alkottunk, miért nem kettős állampolgárságot adtunk? Akkor még, amikor a státustörvény megszületett, a szerb politika egyáltalán nem volt annyira nyitott, mint ahogy később államelnöki szinten is, miniszterelnöki szinten is kinyilvánították készségüket a kettős állampolgárság elismerésére. Másrészt pedig úgy gondolom, hogy a státustörvény bizonyos értelemben több, mint a kettős állampolgárság. Hiszen ha megadjuk a határon túli magyaroknak a kettős állampolgárságot, abból még nem következik, hogy oktatási-nevelési támogatást kapjanak azok a szülők, akik magyar iskolába járatják a gyerekeiket. A státustörvény inkább több, mint az állampolgárság, nem pedig kevesebb. Noha az adott történelmi pillanatban az, hogy szabadon közlekedhessenek a határon át a határon túli magyar közösségek tagjai, nagyon világos elvárás volt. És Kárpátalján ma is az.

Z. M.: – *A kárpátaljai magyarok vízumügyében hogyan lehet előrelépni? Konfliktus van az ukrán–szlovák határ kilencvenvalahány kilométeres szakaszán, ahol a magyar külképviseletek által kiadott vízumokat nem mindig kedvelik, s a szlovák oldalról vissza-visszafordítják a magyar nemzetiségű ukrán*

állampolgárokat. De az ukrán–magyar határ is nehezen átjárható. A magyar hatóságok sem készségesek.

N. Zs.: – Ilyen probléma is fönáll. De nagy eredménynek tartom, hogy a magyar igazolvány rehabilitálásának a folyamatában a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség keretei között el tudtuk érni, hogy ezzel az igazolvánnyal rendelkező embereknek a vízumot könnyített eljárásban adja meg a magyar állam, amit sikerült elfogadtatnunk az Európai Unióval is, s így ezt a gondot a Schengeni egyezmény elvei szerint tudta Magyarország megoldani. Vagyis a státustörvényben létrehozott jogintézmény, a magyar igazolvány, az uniós vízumpolitikának is hasznos eszköze lehet. A szlovákokkal pedig fölszámoltattunk minden olyan anomáliát, amely a schengeni magyar vízumnak az el nem fogadása formájában jelent meg az ukrán–szlovák határon.

Z. M.: – *A határvidékeken hallatlanul színes és szinte követhetetlenül változatos az élet. A hatósági akadályozás és a civil akadály-elhárítás új meg új ötletei születnek meg minden áldott nap. Nekilendült a népi diplomácia! Úgy működik, amikor szükség van rá, hogy ha ukrainai magyar közlekedik Szlovákián keresztül Magyarországra vagy magyarlakta szlovákiai településre magyar vízummal, akkor van neki magyar állampolgártól kapott hivatalos meghívólevele is, amely a törvény szerint nem kellene, s amelyet betesz az útlevelébe a schengeni vízum mellé, és ezzel általában beengedi a szlovák közeg.*

N. Zs.: – Ez is segít. Ezekhez a küzdelmekhez kell az állóképesség, tudni kell újra és újra belekezdeni ügyekbe. Csaba aktivitását azonban a legnehezebb időszakban sem csak a szélmalomharc jellemezte, s a Fideszét sem. Hanem megpróbáltuk az „ahogy lehet” feltételrendszerében továbbvinni a magyar nemzetpolitikát. Eleinte még a Magyar Állandó Értekezleteket is fönn tudtuk tartani. A MÁÉRT rendszerét szintén közvetlenül Csaba tevékenységéhez lehet kötni, visszautalva arra, amit a határon túli magyarokkal a kilencvenes évek elején ápolt partneri kapcsolatokról már mondtam. A MÁÉRT rendkívül hatékonyak bizonyult. Egy-másfél nap alatt megalkottunk olyan közös stratégiai dokumentumokat, amelyekben kijelöltük a magyar nemzetpolitika irányait. Ezeket az esetek döntő többségében Csaba írta, ahogy a MÁÉRT záródokumentumait is, mint korábban a pártkongresszusi állásfoglalásokat. Majd amikor 2004-ben, a kettős állampolgárságról való népszavazás idején a Magyar Állandó Értekezlet

ellehetetlenült, a pótlására, Csaba javaslatára és kezdeményezésére, a Parlament keretei között elindítottuk a KMKF-et, a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumát. Szili Katalin személyes elkötelezettsége nagyon fontos összetevője volt annak, hogy ez megvalósulhatott, azzal a kis apparátussal együtt, amelyik szervezte. A Külügyi Hivatal, az ott dolgozó emberek dr. Sárdi Péter vezetésével szoros munkatársai voltak Csabának. Létrejöttek a plenáris ülések mellett az albizottságok, amelyeknek a munkáját az országgyűlés költségvetéséből finanszíroztuk. A Magyarországra érkező határon túli vendégeknek volt szállásuk, étkezésük, s megfelelő költségtérítésük. Vagyis életre tudtunk hívni egy olyan intézményrendszert a KMKF keretei között, amely a MÁÉRT helyére állt az ellenzéki időszakban, a kormány szándéka ellenére. Ami egyes kormánytényezők részéről nagyon dühödt reakciókat váltott ki. Az a feszültség, amely például a miniszterelnök és a házelnök között, vagy a határon túli államtitkár, illetőleg a KMKF között kialakult, nagyrészt arra vezethető vissza, hogy a Parlamentben létre tudtunk hozni egy olyan össznemzeti intézményrendszert, amely jelentős mértékben hozzájárult a magyar nemzetpolitika kontinuitásának fönntartásához. Ezért azok a koncepciók és dokumentumok, amelyek a KMKF-ből kikerültek, mindenféleképpen figyelmet érdemelnek a jövőben. Csaba fontosnak érezte azt is, hogy a Külügyminisztériumból elbocsátott vagy még bennmaradó, komoly szakmai minőséget jelentő csapatunkat is össze tudjuk tartani. Így született meg, kihasználva a modern telekommunikációs lehetőségeket, az e-mail-rendszert, a Budapest Analyses, amely mintegy öt-hatezer emberrel való folyamatos kommunikációt tesz lehetővé, illetve annak a hatvan-hetven szakértőnek az összetartását, akik a kormányzati időszakban bizonyítottak. Nem feltétlenül a Fidesznek elkötelezett emberek, köztisztviselők is vannak közöttük, de mind olyanok, akik hajlandóak egy ilyen minőségű külpolitikai, nemzetpolitikai munkára, mint amit a Budapest Analyses jelent.

Szintén ennek az időszaknak volt nagyon fontos produktuma Csaba életművében a 2006-os kormányzati felkészülés. Azt a munkát Martonyi Jánossal Lőrincz Csabára bíztuk. A szakmai koordináció végül is egy három-négyszáz oldalas munkát eredményezett, számos szakértőnek a bekapcsolásával, de Csaba több mint szerkesztői munkájának köszönhetően. Mert a részanyagokat többnyire ő maga írta. Elkészült egy olyan elemzés is, amelyet a 2010-es kormányzati felkészülésünkhöz is referenciaanyagként tudtunk fölhasználni. És amelyet, bízom benne, a magyar

külpolitika hasznosítani fog. Ez is olyan szellemi termék, a 2006-os három-négyszáz oldalas külpolitikai kormányzati stratégia, amely Csabának az ellenzéki években folytatott tevékenységét fémjelzi.

Z. M.: – *Ebben az időben már nagyon sokat gyötrődött, látszott a fizikai állapotán is. A magánemberről is beszéljünk. Nem volt például hajlandó orvoshoz menni. Mindig elhessegette magától, s beszélni se nagyon volt hajlandó erről.*

N. Zs.: – Nagyon zárkózott volt.

Z. M.: – *Vágyott a nyugodt öregkorra. Mindig szóba került, hogy ha majd nyugdíjba megy, elvonul Uzonkára olvasni. Így mondta: „Elvonulok.”*

N. Zs.: – Az édesanyja mondta el egyszer nekem, hogy a házkutatások idején Csaba, amikor a szekuritáte zaklatta, kifüggesztett egy kis táblát az ajtóra, hogy magánterület. Azt gondolom, hogy Csaba életére is ki lehetett volna függeszteni egy ilyen táblát. Féltve őrizte a magánterületét, ahová idegeneknek belépni tilos volt. Azt hiszem, hogy nagy magánterületet hártárt el magának. A karakterét számomra egy másik hasonló kép nagyon erősen jellemzi. A rendszerváltozás után, az első időszakban még gyakrabban, eljött amolyan lazább eseményekre, rendezvényekre is. Így vetődöttünk el 1992-ben a felvidéki Örsűjfalu művelődési táborába, ahol én egyébként megismerkedtem a feleségemmel.

Z. M.: – *A komáromi híd lábánál?*

N. Zs.: – A komáromi híd túloldalán. Ezek a felvidéki művelődési táborok jelentették a mintáját az erdélyi, bálványosi nyári szabadegyetemnek is. Ott tetszett meg nekem ez a formája az együttlétnek, a közös gondolkodásnak. És amikor 1989 decemberében kint jártam Erdélyben egy orvos meg egy angol barátommal, egy házibuliban ötlöttük ki Kézdivásárhelyen, hogy akkor legyen Bálványoson egy olyanfajta művelődési tábor, mint amelyet a Felvidéken a nyolcvanas években már megismerhettem. Visszatérve az 1992-es művelődési táborra, ez talán az egyik utolsó felvidéki tábor volt, amelyben jártam, de nem tartom mellékesnek, mert ahogy mondtam, ott ismertem meg a feleségemet. Csabával együtt voltunk kint, sokat pihentünk meg lazultunk. Néhányan lementünk a Dunára, az emberek fogták magukat, lerakták a holmijukat és elindultak a Duna folyá-

sával szemben, haladtak fölfelé két-háromszáz métert, ott bementek a vízbe és lecsorogtak. Arrafelé már elég erős a sodrása a víznek. Na és ahogy leértünk arra a helyre, ahol a ruháinkat hagytuk, és elkezdtünk kifelé evickélni, látjuk Csabát, amint szembeúszik. Nem sétált föl, nem csorgott le, nem lubickolt. Hanem bement a vízbe, és szépen, munkásan elkezdett a Duna sodrásával szembeúszni. Az egész élete egy nagy szembeúszás volt. Már egy kis beszélgetésben is az jellemezte őt, hogyha egy nagyon kényelmes gondolatmenetben elringattad magadat, akkor szembeúszott a te gondolatmenetteddel, vagy ha úgy érezted, hogy sínen vannak a dolgok, akkor ő megmondta, hogy miért nincsenek. Ez a nagyon izgó-mozgó, élénk, elemző, kihívásokat kereső magatartás és gondolkodás jellemezte őt. És valóban vágyott arra, hogy hazatelepüljön Erdélybe. Amikor elvesztettük a 2006-os választásokat, egészen határozottan gondolkozott rajta, hogy esetleg az erdélyi egyetemen tudna oktatni. De azt gondolom, hogy nem ment volna soha haza. Két-három hétnél tovább nem is bírta otthon a szentgyörgyi nyugalmat, hűsölést, hanem sietett vissza. Nem az volt az ő sorsa, hogy nyugodtan éldegéljen. Noha a vágyai megvoltak erre. És nagyon sajnálom, hogy nem lett családja, nem lettek gyerekei, mert biztos vagyok benne, hogy jó apa lett volna és jó családapá. Volt egy mondása: „Tudod, mi a boldogság?” Önmagának tette föl ezt a kérdést, és azt a választ adta rá: „Amikor otthon az asszony hasa gömbölyödik.” Néha járt nálunk és látta a három gyerekemet, a feleségemet, a családomat, én nyilvánvalóan ismerem a belső árnyoldalait is ennek a családnak, de Csaba mindig azt mondta: „Németh, te milyen mázlista vagy!” A vágy élt benne, de talán ugyanúgy, mint az Erdélybe való hazatelepülésé. Ami viszont biztosan megvolt benne, hogy a kultúra és a szellemi élet birodalmába óriási nagy kirándulásokat tett egész életében. Megvoltak a kedvenc írói, a kedvenc gondolkodói, és biztos vagyok benne, hogy abban a szellemi birodalomban, amelyet bejárt, nem uralkodott mindenben a politika. Nem irtotta ki belőle a szellemi embert. Még krimi is kaptam tőle! Olvasta a krimiket, Frederick Forsyth vastag krimijét adta ide, amit nagyon élvezett, nálam is maradt. Hermann Hessét ő adta a kezembe, Hermann Hesse volt az egyik kedvenc írója. És A peloponnészoszi háborút olvasta, Thuküdidészét, s azt hiszem, hogy a szellemi világban nagyon sok örömét lelta. Az evilági örömeiktől sem volt mereven elzárkózó. Mindig a legegánsabb öltönyökben, ingekben és nyakkendőkben jelent meg, s vagy ötven cipője volt. Meg is hökkentett, amikor mindet együtt láttam a lakásában. És volt benne egy nagy gourmand is. Amikor körbe-

jártuk a világot, Kínát, Indiát, Japánt, ahová a Külügyi Bizottság révén jutottunk el az elmúlt nyolc esztendőben, ezeket az evilági örömeket igenis nagy kedvvel habzsolta. Azt mondanám, hogy Csaba élete, amely drámaian rövid lett a nyomorult cigaretta miatt és az egészségével való nem-törődömség következtében is, nagyon gazdag, teljes élet volt. Az emberi kapcsolataim között, amelyeket az életem során létesítettem, és a munkatársi kapcsolataim között is, talán a legközelebbi és a legfontosabb volt a Csabához fűződő barátságom. Vannak az embernek fontos kapcsolatai, de olyan, amelyekben úgy érzi, hogy a komplementaritás annyira jellemző volna, és hogy annyira ki tudjuk egymás hiányosságait egészíteni – nekem nem volt és azóta sincs más. Csaba elvesztésével egy nagyon fontos darabom hiányzik.

Z. M.: – *Mikor találkoztatok utoljára?*

N. Zs.: – Aznap, amikor meghalt, tehát 2008. március 14-én, pénteken még együtt ebédeltünk. Megbeszéltük azt a külpolitikai koncepciót, amelyet még szintén számon kell tartanunk az ellenzéki időszakban Csaba nagyobb munkái között. A magyar külkapcsolati stratégia koncepciójának az utolsó simításait megbeszéltük, megebédeltünk, és Klein Andrással elutaztunk külföldre.

Z. M.: – *A barátnőjének, Emesének tűnt föl, hogy Csaba napok óta nem jelentkezik, és ő riasztotta Borsi-Kálmán Bélát, aki azonnal telefonált Bíró Bélának Sepsiszentgyörgyre, s megkérte, hogy keresse föl a családot, nincs-e mégis ott Csaba. Bíró Béla elrohant a Malomgát utcába, Csaba nem volt ott. Borsi-Kálmán Béla pedig ezután telefonált neked, hogy késedelem nélkül hívj rendőrt és menjetek Csaba lakására, mert meghalt...*

N. Zs.: – Egy-két nap után mi is elkezdtünk folyamatosan telefonálni Csabának. De már nem reagált. Kétségbeestünk, és miután hazajöttünk, március 18-án, kedden este rátörtük az ajtót. Bementünk, és ott találtuk holtan.

Z. M.: – *A rendőrrel...*

N. Zs.: – Rendőrt hívtunk. Klein Andrással, Emesével, Csaba barátnőjével és Emese édesanyjával mentünk el a lakáshoz. Nem tudtunk bemenni.

A rendőr rátörte az ajtót, és ott a kanapén holtan találtuk. Az orvosok szerint egy azonnali infarktus végzett vele. A szíve vitte el.

Z. M.: – *Úgy tudom, hogy a rendőrrel a szobába csak te mentél be. Ti ketten?*

N. Zs.: – Igen. Igen.

Z. M.: – *A többieket megkímélted?*

N. Zs.: – Igen, mert nem kell ilyet látni. Azóta is sokszor visszatér ez a látvány. Azt hiszem, hogy amikor valakire gondolunk, valakit szeretünk, akkor jobb elkerülni azt, hogy rátolakodjon az emlékére a halál élménye. Őrizzük meg azt, ami ő igazából volt, és bízunk benne, hogy valamilyen módon továbbra is velünk lesz.

A LÖVÉSZ ÉS A KIKÉPZÉS

A „K. u. K. Infanterie-Regiment Alexander I. Kaiser von Rußland No. 2.” (cs. és kir. I. Sándor Oroszország cárja nevét viselő 2. gyalogezred)¹ katonájaként, a gyakorló lövésnél 61 százalékos teljesítményt nyújtó Bartha Sámuel Nagybaconban született cs. és kir. tizedes elért eredménye alapján lövészé nyilvánított, és jogosulttá vált a lövészkitüntetés viselésére, erről ad legalábbis igazolást az a díszes oklevél, melyet 1909. július 6-án állítottak ki Nagyszebenben, ahol az ezred 1. zászlóaljja, illetve a zászlóalj-törzs állomásozott. Bartha Sámuel tizedes pedig bizonyára büszkén viselte a jelvényt, amely igazolta, hogy ő többre vitte a császár és király szolgálatában, mint azok, akik ennél rosszabb lövészteljesítményt nyújtottak. Mert bizony sok mindent meg kellett tanulnia neki és katonapajtásainak. És hogyan? Ahhoz a magyar nyelvű – de német szakkifejezésekkel telezdelt – lökiképzési segédlet adhat támpontot.

A közös haderőben a különböző csapattestek esetében a legénység nemzetiségi összetételének megfelelően a német vezényleti és szolgálati nyelv mellett ezrednyelvek is elismertek voltak. Amely nemzetiség aránya elérte a húsz százalékot, annak a nyelve az ezred egyik nyelve volt. Azt a tiszteknek, altiszteknek is ismerniük, használniuk kellett „a szolgálat igényének elégségesen (zum Dienstgebrauch genügend)”.

Nem véletlen tehát, hogy a fenti gyalogezred állományába tartozó magyar nemzetiségű honvédek anyanyelvükön sajátíthatták el a legfontosabb dolgokat, természetesen magukra szedve némi „armedeutschot” (haderő-/hadseregnémetet) is. Mert azért a vezényszavakat, a leglényegesebb szakkifejezéseket németül is el kellett sajátítaniuk.

A kiképzési segédletek magyar szövegében a legfontosabb kifejezések németül is megtalálhatóak voltak, és nem véletlen, hogy a leszereltek katonaidejük történéseinek – ha nem is Hány Jánost meghazudtoló módon

¹ A cs. és kir. 2. gyalogezred elődje az 1741-ben felállított s az ezredparancsnok nevére Ujvárynak nevezett gyalogezred volt. 1814-ben vette fel I. Sándor, Oroszország cárijának a nevét, aki egyben az ezred tulajdonosa is lett. 1894-től az ezred tulajdonosa II. Miklós, „minden oroszok cárja” volt. Az ezredparancsnokság törzsének székhelye, illetve a 2., 3. és 4. zászlóalj-törzs is Brassó (Kronstadt), míg az 1. zászlóalj-törzs állomáshelye Nagyszeben (Hermannstadt) volt. Magyarok, románok és szászok szolgáltak az ezredben – a német nyelv használata csak a szászoknak nem okozott gondot.

— 33. —

„Az élő eszt akkor jön elő, midőn a fejét nem evelőlő-
gés, vagy pedig midőn felve magarabb irányrekállassal kell tennie.
Ez esetben a határozás érehetőbb lesz, és a tusa legelőnyire lecsúszik.

„Nagy magyokt hiba azonban, ha a tusa a vállárontról oldalt
a fej felé, a külső-sontra tetetik. A határozás ekkor olyan fej-
dabumt okoz, hogy az ember egy pár lövés után nem is meri a
fegyvert cseréltartani.”

„Ez akkor fordul különösen elő, ha egész párhuzamozan
fekvünk a törványra. — Ezt kell tehát a felve való lövésnél
a hat vállat kissé előre és a jobbat kissé hátra venni, s így a tusa
köznyen hozható a helyes állásba.”

„Próbáld meg most a cseréltartást felve.”

„Az oktató egyenként, veszi elő, az ujoncokat. — E cseréltar-
tás mind addig gyakorolandó, míg minden ujonc jól megtanulta.”

1. Később az ujoncoknak az is megmagyarázandó, hogy a kö-
szvényes a határozandó való jó lövésnél figyeljenek, hogy azt
ingy csatolják fel, hogy felve való lövés alkalmával a fejök
a fölemelésben és a cseréltartásban ne legyen akadályozva. A
köznyen véle tehát a határozandó helyről előtől legalább egy
jó tervényire legyen. :)

XII. Csoport.

Gyakorlatok a társ megtöltésében és kivevésében (Fül-
lő és Suttolók des Magyarus) a tölténytesek kinyitásában,
továbbá a töltés és töltényrejtés gyakorlására (Üb. in Laden
und Entladen) oktató töltéssel.

Oktatói eszközök: Nagy doboz társolt (ungariniert) ok-
tató töltény, egy töltény bíróné (áron fürwarter) hat doboz (carton) :)
oktató töltéssel.

„Légyjék a tölténytartó, ebbe a töltényt bíróné helyébe. — A puska ren-
delőre egy olyan társ töltéssel lesz megtöltve, eggyes töltéssel csak kive-
vételre töltünk.”

„Hogy a puska a hárszátat körben jól működhessék, a társnak
köznyen állatani jó állapotban kell lenniök, és a töltények is helyesen

való – felemlegetése során szóltak a cugszfűherről (Zugsführer = szakaszvezető), az oberlajtnantról (Oberleutnant = főhadnagy), és szívesen idézték fel a jó fölöstökömözések (Frühstück = reggeli) idejét.

Bizonyára Bartha Sámuel is a kézzel írt és a korabeli technika segítségével sokszorosított segédletből tanult, ahogy sok százezren az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának több mint ötven esztendeje alatt.

Rég volt, szép volt, talán igaz sem volt, de ilyen csak a mesében van, mert Osztrák–Magyar Monarchia – ha csak ötven esztendeig is, de – volt, császári és királyi – a korábbi években még csak császári királyi – haderő is létezett, és élt egykoron Bartha Sámuel „lövészé nyilvánított” cs. és kir. tizedes is. Akinek emléke eme lapokon is él, létezését okmányok is igazolják. Megörökítettett a Lukas Šnjarić² ezredes (Oberst), a cs. és kir. I. Sándor Oroszország cárja 2. gyalogezred parancsnokának 1909. július 6-án sajátkezű aláírásával ellátott oklevélen. Ha pedig egykoron egy cs. és kir. ezredes aláírt egy okmányt, annak hitele volt s van még most is, több mint száz esztendővel a történések után.

Szakály Sándor

² Canke (Horvátország), 1851. június 22. – Kolozsvár (Románia), 1930. január 28. 1906. május 1.: ezredes; 1911. november 1.: vezérőrnagy; 1914. november 1.: altábornagy; 1918. május 1.: gyalogsági tábornok. 1907. március 21.: a cs. és kir. 2. gyalogezred parancsnoka Nagyszebenben; 1909. október 23.: a cs. és kir. csendőrség parancsnoka Boszniában; 1914 szeptemberétől dandárparancsnok a szerb fronton; 1915. március 31.: a cs. és kir. 59. gyaloghadosztály parancsnoka a szerb és az olasz fronton; 1916. február 26.: a m. kir. 42. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka az orosz fronton; 1917. március 15.: a cs. és kir. gyalogcsapatok főfelügyelőjének helyettese Bécsben; 1918. október 9–11.: katonai parancsnok Zág-rábban.

